T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

DİYARBAKIRLI CEMİLPAŞAZADE AİLESİNDEN KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ (1891–1973)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
UĞUR IŞIK

İstanbul 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANA BİLİM DALI

DİYARBAKIRLI CEMİLPAŞAZADE AİLESİNDEN KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN HAYATI, FAALİYETLERİ (1891–1973)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
UĞUR IŞIK

Danışman
YRD. DOÇ. DR. ALİ SATAN

İstanbul 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Uğur Işık'ın "Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ailesinden Kadri Cemilpaşazade'nin Hayatı, Faaliyetleri (1891 - 1973)" konulu tez çalışması jürimiz Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Ali Satan Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Göksel Öztürk Marmara	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...04../..10.../ 2010 tarih ve 2010/206 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ...……..…….……....III

ÖZET…...……....VII

ABSTRACT ……...……...……...…….……VIII

KISALTMALAR....……...……..…….……...….....IX

GİRİŞ

1. Milliyetçilik Akımları ve Kürt Milliyetçiliği……..…….……...……1

1.1. Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu ……...…….….....2

1.2. Çöken İmparatorlukta Kürt Milliyetçiliğinin Yükselişi…….....….5

I. BÖLÜM

1. Cemilpaşazade Ailesi ve Kadri Cemilpaşazade …….…….…….11

2. Kadri Cemilpaşazade'nin Çocukluk Dönemi……..….….…...….14

3. II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikası ve Ermeni Olayları'nda Cemilpaşazadelerin Rolü …….……..……..15

4. II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Kürt Hareketleri ve Kadri Cemilpaşazade'nin İstanbul'daki Öğrencilik Yılları……...……..17

5. Kadri Cemilpaşazade'nin Kürt Talebe Hevi Cemiyeti'ndeki Faaliyetleri ……...…19

II. BÖLÜM

1. Kadri Cemilpaşazade'nin İsviçre'deki Faaliyetleri …….…….....29

2. Kadri Cemilpaşazade'nin Birinci Dünya Savaşı Yılları ……..…….30

3. Mütareke Dönemi ve İstiklal Savaşı Yıllarında Cemilpaşazade Ailesi ve Kadri Cemilpaşazade……...……36

3.1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nde Cemilpaşazadelerin Faaliyetleri (1918–1919)…….43

3.2. Cemilpaşazadelerin Binbaşı Noel Olayı'ndaki Rolü……..47

3.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemilpaşazade Ailesi ile Olan İlişkisi……...…….51

3.4. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nde Cemilpaşazadeler …….……...……...53

III. BÖLÜM

1. Cumhuriyet Yönetimine Karşı Yerel Kürt İsyanları ve Sürgünler ……..60

1.1. Kürt İstiklal Komitesi ve Şeyh Said İsyanı'nda Cemilpaşazade Ailesi (1924–1925).. ……..60

1.2. Cemilpaşazadelerin İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları…….…....63

2. Şeyh Said İsyanı Sonrası Cemilpaşazadelerin Birinci Sürgün Dönemi (1926) …….…...67

3. Cemilpaşazadelerin İkinci Sürgün Dönemi (1936) …….....69

IV. BÖLÜM

1- Kadri Cemilpaşazade'nin Suriye Yılları ……..…….……...…73

1.1. Hoybun Örgütü'nde Kurulması ve Kadri Cemilpaşazade'nin Faaliyetleri.....74

1.2. Hoybun Örgütü'nün Ağrı İsyanı'nı Destekleme Girişimi ve Sonuçları ……77

2. Cemilpaşazadelerin Bedirhanzade Ailesi İle Olan İlişkileri …..……...…….…....80

3. Kadri Cemilpaşazade Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nde (1946–1947) ……...86

4. Cemilpaşazadelerin Barzanilerle İlişkileri …….……... 89

SONUÇ ….……...…….…..... 95

EKLER ...….……...…….…....102

KAYNAKLAR ….…….……...…..121

ÖNSÖZ

"Tarih ikna etmek için değil, izah etmek için yazılır" deyişli kadim Latin atasözünden hareketle söze başlamanın en doğru yol olacağı kanaatindeyim. Tarih çalışmalarının en girift yönü hiç şüphesiz tarafsızlık meselesidir. Bu perspektiften konuya yaklaşıldığında, mümkün mertebe değişik kaynaklardan yararlanmanın, tarih araştırmalarının sağlıklı gelişimi açısından ne ölçüde elzem olduğu kuşku götürmez bir gerçekliktir.

Yakınçağ Türkiye tarihinin en girift konularından birini teşkil eden Kürtler, yüzlerce yıldır meskûn oldukları coğrafyada komşularıyla yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Uzun süren savaşların ve mücadelelerin çok sık yaşandığı birçok dönemi geride bırakarak günümüze kadar ulaşan Kürtler, bazı kronikleşmiş sorunların da odağında yer almışlardır.

Coğrafi konumu ve kültürel tarihi dokusu itibariyle Kürtler için sembolik bir anlam ifade eden Diyarbakır, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgenin merkezinde bulunmasından dolayı tarihi devirlerden bu yana önemli bir rol üstlenmiştir. Diyarbakır, tarihi ipek yolunun güzergâhında yer alması hasebiyle ticaretin geliştiği, bu yönüyle ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bir yer olmasının yanında, aynı zamanda birçok etnik ve dini unsurun, yani; Kürt, Türk, Ermeni, Arap, Sünni, Alevi, Süryani, Yezidi gibi birbirinden çoğu yönden farklılaşan pek çok topluluğun da bir arada yaşadığı, toplumsal hareketlenmelerin de nirengi noktasında yer tutan bir şehir olagelmiştir.

Diyarbakır'da ekonomik ve sosyal gücü elinde bulunduran aileler, günümüze kadar bölge siyasetinin de belirleyici aktörleri olmuştur. Diyarbakır'da son birkaç yüzyıldır iskân eden Cemilpaşazade Ailesi, özellikle son asırda bölgedeki siyasi faaliyetlerin merkezinde sağlam bir konum elde ederek, diğer Kürt asıllı ailelerle de kimi zaman düşünsel anlamda çatışma içerisine girmişlerdir.

Cemilpaşazade Ailesi, genel manada, bir bütün olarak her ne kadar siyasal faaliyetlerden uzak durma yönünde bir tavır sergilemişse de, aile üyelerinden özellikle Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadeler 20. yüzyılın ilk yarısında Kürt siyasi hayatında aktif çalışmalarda bulunmuşlardır.

Cemilpaşazade ailesinden bir kısım kimseler Mili Mücadele'nin içinde yer alıp vatanın kurtuluşu için çalışmalar yürüten bu harekete fikri ve fiili destekte bulunurken,

diğer bazı aile fertleri ise tersi yönde, Milli Mücadele Hareketi'ne karşı çıkarak ayrılıkçı Kürt hareketlerinin içinde yer almışlar ve Batılı devletlerin boş vaatlerle dolu emperyal planlarının uygulayıcıları olarak, ortak milli mefkûrenin parçalaması istikametinde çalışmalar yürütmüşlerdir.

Cemilpaşazadelerin en aktif üyelerinden Kadri Cemilpaşazade, Diyarbakır'da başladığı eğitim yaşamına İstanbul'da devam etmiş ve Meşrutiyet Dönemi'nde, İstanbul'da bulunduğu yıllarda ilk Kürt öğrenci derneği olan Hevi'nin kuruluşunda yer almıştır. Pedagoji eğitimi almak için bir süre sonra İsviçre'ye giden ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yurda dönen Kadri Cemilpaşazade, gönüllü olarak katıldığı Osmanlı Ordusu'nda görev alarak birçok cephede savaşmış ve nihayetinde Mısır'da İngilizlere esir düşmüştür.

Mısır'daki esaret yıllarından sonra tekrar yurda dönen ve Mütareke Dönemi'nde Diyarbakır'da faaliyete geçen birçok Kürt cemiyeti ile ilişki içine giren Kadri Cemilpaşazade, Şeyh Said İsyanı ile ilgili görülüp Burdur'a sürgüne gönderilmiş, sürgün dönüşünde ise yurdu terk ederek Suriye'ye kaçmıştır. Suriye'de Hoybun Kürt Örgütü'nün merkez komitesine girerek, örgütün Türkiye'deki Ağrı İsyanı'na destek vermek amacıyla Suriye sınırından Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirmek istediği harekât planının içerisinde yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İran'a geçen Kadri Cemilpaşazade, Suriye Kürt Demokrat Partisi sıfatıyla Mahabat Kürt Cumhuriyeti lideri Kadı Muhammed'le görüşmüş ve bu yıllarda gerek İran'daki Sovyet yetkilileri, gerekse de Barzanilerle yakın ilişki içerisinde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da siyasi çalışmalarına devam eden ve Irak Hükümeti'ne karşı ülkenin kuzeyinde isyan halinde olan Molla Mustafa Barzani ile bağlantısını sürdüren Kadri Cemilpaşazade, Ortadoğu'daki birçok ülkede ayrılıkçı faaliyetler yürüten diğer Kürt gruplarına da destek vermiştir.

Yaşamının son yıllarını tamamen Suriye'de geçiren ve bu yıllarda aktif siyasetin dışında yer alan Kadri Cemilpaşazade, Şam'da yaşamını yitirmiş ve Rukneddin Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Cemilpaşazadelerin Kürt milliyetçiliğindeki konumunun anlaşılması bakımından 26–27 Mayıs 2007 tarihlerinde Irak'ın kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi'nin merkezi Erbil'de düzenlenen 'Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ailesini Anma' festivaline değinmekte yarar var. Festival, aileyi temsilen Ferda Cemiloğlu tarafından organize edildi.

Katılımcıları arasında çeşitli ülkelerden tanınmış yazar, akademisyen ve araştırmacıların da bulunduğu festivalde bir dizi etkinlik gerçekleştirildi. Festival için hazırlanıp basılmış aile üyeleriyle ilgili çok sayıda kitabın bulunduğu kitap standı, belgesel film gösterimi, iki gün boyunca süren panel ve sunumlarla devam etti. Festival kapsamında Erbil Sami Abdurrahman Parkı içinde, aralarında Kadri Cemilpaşazade'nin de yer aldığı tanınmış yedi aile üyesinin büstleri dikilmiştir.

Kadri Cemilpaşazade'nin hayatını ve faaliyetlerini çalışırken yararlandığım ilk elden kaynaklar; kendi yazdığı 'Doza Kurdistan (Kürdistan Davası)' kitabı, amcazadesi Ekrem Cemilpaşazade'nin yazdığı 'Muhtasar Hayatım' kitabı ve yakın dönem Kürt tarihi konusunda çalışmalar yürüten araştırmacıların yazdığı kitaplar ile konuya yönelik olarak bilgi içeren gazete ve dergiler olmuştur. Kadri Cemilpaşazade'nin, otobiyografi türünde yazmış olduğu ve büyük ölçüde hatıratından oluşan 'Doza Kurdistan' kitabının en dikkat çeken ve kusurlu olan yönü, diğer otobiyografi türü eserlerde de belirgin olarak gözlenen tarafsızlık konusundaki hassasiyetin sağlanamamış olmasıdır. Kitabının birçok yerinde tarafsızlık problemi sergileyen Kadri Cemilpaşazade, yaşadığı dönem ile alakalı tespitlerde bulunurken tarihi gerçeklerle uyuşmayan bilgiler vermekte ve özellikle de Barzani hareketi konusunda teferruata girerken duygusal açıklamalarda bulunarak, açıkça taraf olmaktadır. Bu durum da gösteriyor ki, tarih yazımında nesnellikten uzaklaşıldığı müddetçe, tarihi gerçekler paralelinde birtakım sakıncaların doğma riski doğru orantılı olarak artmaktadır.

Kadri Cemilpaşazade'nin hayatının incelendiği bu çalışma yapılırken Cemilpaşazadelerden günümüzde Diyarbakır'da yaşayan aile büyüklerinden Reşid Cemiloğlu ve aile dostlarından Mahmut Beğik ile birebir görüşülmüştür. Özellikle Reşid Cemiloğlu ile yapılan röportajda, kendisinden büyük amcası Kadri Cemilpaşazade ile ilgili olarak daha önce hiçbir yerde değinilmemiş olan önemli bilgilere ulaşılmış ve birtakım fotoğraflar temin edilmiştir. İki defa büyük sürgün yaşamış olan Cemilpaşazade Ailesi'nin elinde önceki dönemlere ait pek fazla belgenin kalmamış olması, dokümanların çoğunun çeşitli nedenlerden ötürü ya yakılmış ya da kaybolmuş olması nedeniyle çalışma sırasında birtakım güçlükler de yaşanmıştır.

Bu çalışmanın asıl maksadı, Diyarbakır'da etkinliği uzun yıllardır devam eden Cemilpaşazade ailesi ve aile fertleri ile ilgili daha önce herhangi bir tez çalışmasının yapılmamış olması hasebiyle bu konudaki eksikliği gidermektir. Bu minvalde, sadece ülkemizde değil, ülkemize komşu devletlerdeki Kürt milliyetçiliği akımlarının

başlangıcından günümüze kadar süren serencamı ve son yüzyıldaki tarihi safhası, tarih yazımının esas gayesine uygun olarak izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın hazırlık safhasında görüş ve önerileriyle beni cesaretlendiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ve Prof. Dr. Vahdettin Engin'e; çalışma süresince gerek kaynak temini gerekse de verdikleri bilgilerle yardımlarını esirgemeyen Reşid ve Cemşid Cemiloğlu'na, aile dostları Mahmut Beğik ile Ramazan Pertev'e; tezle ilgili yöntem analizlerinde bulunarak aydınlatıcı fikirler ortaya koyan Yrd. Doç. Dr. Göksel Öztürk'e ve çalışmam süresince, tezi biçim ve içerik yönünden inceleyerek bana kılavuzluk eden saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Satan'a teşekkür eder, tezi en ince ayrıntısına kadar inceleyerek gerekli düzenlemeleri yapan kıymetli meslektaşım ve hocam Ayşe Koçak Hanımefendi'ye şükranlarımı sunarım. Kendilerine minnettarım.

Uğur IŞIK

İstanbul, 2010

ÖZET

‘Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ailesinden Kadri Cemilpaşazade’nin Hayatı, Faaliyetleri (1891–1973)’ konulu çalışma, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Kürt asıllı vatandaşların 19. yüzyıldan itibaren geçirdiği sosyal ve siyasal dönüşümlerden başlayarak, 20. yüzyılın öne çıkan Kürt milliyetçilerinden biri olan Kadri Cemilpaşazade’nin hayatını incelemektedir. 20. yüzyıl, Kürt milliyetçiliğinin yavaş yavaş filizlenmeye başladığı bir dönem olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra çöken imparatorluğun küllerinden yeni bir ulus inşası için harcanan çabalar Doğu Anadolu’da birtakım yerel isyanlar şeklinde tecessüm etmiştir. Milliyetçi fikirleriyle Kürt toplumunu etkilemeye yönelik olarak aktif bir rol oynamaya çalışan Kadri Cemilpaşazade, Cumhuriyet Dönemi’ndeki yerel Kürt isyanlarının bir kısmında ya doğrudan ya da dolaylı olarak yer almış ve kimi ayrılıkçı mücadelelere destek vermiştir.

Bağımsız bir Kürt devleti tahayyülünde olduğundan, sadece Türkiye’de yaşayan Kürtlerin değil, komşu ülkelerde de meskûn Kürtlerin bağımsızlığı için çalışan birtakım Kürt örgütlerine destek vermiş ve uzun yıllar boyunca bu çabasını sürdürmüştür. Fakat tüm bu çabaları neticesinde hiçbir zaman başarı gösterememiş ve amacına ulaşamamıştır.

Kadri Cemilpaşazade’nin yaşamının incelendiği bu tez, dört bölümden oluşmaktadır. Girişte Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş sürecinde Kürt milliyetçiliğinin doğuşunun ve cumhuriyetle beraber yükseliş sürecinin anlatıldığı bu tezin birinci bölümünde, Cemilpaşazade ailesinin kökeni ve Diyarbakır yöresindeki etkinliği ile Kadri Cemilpaşazade’nin çocukluğu, İstanbul’daki eğitim süreci ve buradaki siyasi faaliyetleri incelenmiştir.

İkinci bölüm, Cemilpaşazade ailesi ve Kadri Cemilpaşazade’nin Birinci Dünya Savaşı ile Mütareke Dönemi yıllarında sergilemiş olduğu siyasi duruşu kapsarken; üçüncü bölümde, Cumhuriyet Dönemi’ndeki yerel Kürt isyanları ve bunlardan sorumlu görülen Cemilpaşazadelerin sürgüne gönderilmeleri işlenmiştir.

Dördüncü bölüm ise, Kadri Cemilpaşazade’nin bazı Bedirhanzade ailesi fertleri ve diğer Kürt siyasetçileri ile beraber Suriye’deki siyasi faaliyetlerini, İran’da Mahabat Kürt Cumhuriyeti’ne geçişini ve Irak’ın kuzeyinde Barzanilerle olan ilişkilerini ihtiva etmektedir.

ABSTRACT

The Study ‘The Biography of Kadri Cemilpashazade from Cemilpasha Family in Diyarbakır (1891–1973)’ starts with the political and social changes that people have a Kurdish origin, lived within the border of the Ottoman Empire, got through since the 19th century, and research Kadri Cemilpashazade’s life, one of the most important Kurdish Nationalists in 20th century. 20th century was a period that Kurdish Nationalism started to push itself forward in every field.Especially the efforts to build a new nation from the ashes of a decadent empire after the World War I, showed itself as lokal revolts in East parts of Anatolia. Kadri Cemilpashazade who played an active role with his nationalists concepts during the Kurdish Nation’s construction, took part in some of the local Kurdish revolts directly and indirectly in the Republician Era and supported the process.

As he was imagining a independent Kurdistan, he supported the Kurdish organizations which work for not only for the Kurds in Turkey but also the ones in neighbour countries and maintained his efforts for years. But all his efforts weren’t eneught to bring him succese.

This thesis which examines the life of Kadri Cemilpashazade is composed of four parts.In the first part, the genesis of Kurdish Nationalism during the fall of Ottoman Empire, and the rise of the movement with the republician era is explained.It is also stated the roots of Cemilpasha family and activity in Diyarbakır distrist with the childhood of Kadri Cemilpashazade, his education and political actions in Istanbul.

In the second part, the political attitude of Kadri Cemilpashazade and Cemilpasha family during the World War I and period of armistice and in the third part, it is discussed that the Kurdish revolts in republician era and the exile of Cemilpasha family as the responsible of the movement.

In the forth part, it is explained that the political actions of Kadri Cemilpashazade with Bedirhanzade family and other Kurdish politicians and his join to Mahabat Kurdish Republician in Iran and his relations with Barzanis in North of Iraq.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
agy	Adı geçen yayın
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜ	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
çy.	Çeviren Yok
Derl.	Derleyen
DKTC	Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
İT	İttihat ve Terakki
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
IKDP	Irak Kürdistan Demokrat Partisi
KTTC	Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti
Ks.	Kısım
s.	Sayfa

S.	Sayı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
Terc.	Tercüme
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	Tarih Yok
vd.	ve devamı
vs.	ve saire
Yagy.	Yukarıda adı geçen yayın
yy.	yayın yeri yok

GİRİŞ

1. MİLLİYETÇİLİK ve KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Milliyetçilik akımlarını sebep sonuç ilişkisi içerisinde doğru anlamlandırmak için, milliyetçilik teriminin ifade ettiği manayı kökeni itibariyle gerçeğe uygun bir şekilde tahlil etmek gerekir. Milliyetçiliğin kökeninde bir unsura aidiyet hissi besleme anlayışı yatmaktadır. Etnik köken bu açıdan, milliyetçi fikirlerin oluşmaya başlaması ve olgunlaşması için uygun bir zemin teşkil etmektedir.

Etniklik, bir grup insanın kendilerinin gerçek ya da hayali müşterek bir atadan geldikleri inancıyla duygusal bağlarla birleşerek çoğunluktan ayrıldıklarını benimsemeleri hâli iken;[1] etnisite, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kollektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlamada kullanılan bir terimdir.[2] Bunlardan yola çıkarak etnik gruba dair yaptığımız tanım ise, bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırkî veya kültürel olarak teşekkül etmiş bir topluluktur şeklinde olur. Kabile veya kabile toplumu, bir dinsel veya tarımsal toplumda, kültürel veya dilsel olarak paylaşılan grup üyeliğinin, sosyal haklar ve yükümlülükler tarafından karşılıklı olarak sınırlandırılmasıyla oluşan bu yapı içinde, ortak kökten gelen ailesel yapı güçlü ve etkileşim ise önemlidir.[3]

Charles Keyes, etnisite milliyetçiliği konusunda şu vurguyu yapar: "Etnisiteye dayalı bir milliyetçiliğin, "biz" bilincine tarihten kanıtlar getirme çabasına, güçlü bir farkı vurgulaması bakımından etnik kimliğin soy niteliği eşlik eder. Çünkü ancak karışmamışlık (özellikle milliyetçi hareketin "öteki" diye adlandırma temayülündeki kesimle) milliyetçiliğin varlığına neredeyse doğal bir haklılık kazandırır. Buradaki etnik ifadesi zımnî olarak klansal bir imgeye gönderme yapar. Çünkü gerçekte, antropolojik kaygılarla değil politik tahayyülle kullanılan etnisite tasavvuru, kendisiyle tam olarak örtüşen bir saf soy fikrinin daha estetik hale getirilmiş ifadesidir.[4]

---

[1] Hayati Hazır, "Demokrasilerde Etniklik Sorunu ve Türkiye Açısından Tartışılması", Asam Yayınları, *AVRASYA DOSYASI*, C. III, S. 4, Ankara, 1996, s. 269–270

[2] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü,* Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 215

[3] Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar,* Çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1992, s. 72–153

[4] M. Naci Bostancı, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, Doğan Kitapçılık, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s. 101

Bir etnik grubun oluşmasında ana kültür kalıbında, dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her parçasında bir farklılığın söz konusu olması gerekir. Bu çerçevede, sadece mahallî dil farklılığının değil, yaşama tarzı farklılığının olması durumunda, etnik gruptan bahsedilebilir.[5] Diğer yandan, millet olgusunun sadece ırk ile ifade edilemeyeceği; ırk, din ve dil benzerliğinin, milletlerin oluşumunda etkili olmakla birlikte; millet gerçeğinin onu vücuda getiren fertlerin birlikte yaşama kararlılığına, birlikte yaşanan geçmişin doğurduğu ortak bir kültür ile amaç birliğine dayandığı açıktır. Dolayısıyla da millet denilince kültür birliğinin ve kültürel kimliğin birinci planda geldiği, millet olma ve milletleşmenin belli bir tarihi süreç içinde meydana geldiği görülmektedir. Bu yönüyle millet, en yalın haliyle dil, ırk, din, tarih, kültür ve amaç birliği içinde olan topluluk şeklinde tanımlanmaktadır.[6]

1.1. Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu

Ari [İran] kökenli bir kavim olan Kürtlerin ismi, menşei ve tarihi süreç içerinde kurmuş oldukları devletler konusunda bugüne kadar pek çok görüş ortaya konmuştur.[7] Bu görüşlerden bazıları, Kürtlerin menşeinin Mezopotamya'nın en eski kavimlerine dayandığını ifade ederken,[8] bazıları Kürtlerin kökeninin esas itibariyle Med'lere kadar

[5] Sadık Kemal Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler,* Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 5

[6] Safiye Dündar, *Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 78–79

[7] Mehlika Altok Kaşgarlı, *Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.7–9 Ayrıca bkz. Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 1975; İbrahim Yılmazçelik, *"Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler",* Türkler, C.10; Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Çev. Besim Atalay, c.I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1941; Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, c. III, İndeks, Terc. Reşit Rahmeti Arat, Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, 1979; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kürtlerin Türklüğü,* Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları, Ankara, 1968; Malmisanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2000; Faik Bulut, *Ahmedi Hani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, Tümzamanlar Yayınları, İstanbul, 1995; *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Haz. Bahaiddin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzıoğlu, Abdülhaluk Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986; Mehmet Eröz, "Kürt Adı Üzerine", *TÜRK KÜLTÜRÜ Dergisi*, Sayı: 256, Ağustos, 1984; Şeref Han el-Bitlisi, *Şerefnâme*, Çev: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1971; Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara, 2006; Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984; Veli Fatih Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999; Mesud Fânî Bilgili, *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Çev. Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993; Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992; Abdülhaluk Çay, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1986; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk", Kürd- Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *BELLETEN*, C. LX, Sayı: 227, 1996; Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler,* Ant Yayınları, İstanbul, 1997

[8] Burada kastedilen kavimler; Sirtîler, Manalılar, Gutiler, Lulular, Huriler, Mitanniler, Karduklar gibi unsurlardır ki, bunlar da birçok kaynakta farklı isimlerle anılmışlardır. Bkz. Basil Nikitin, *Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi Bir İnceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, Deng Yayınları, İstanbul, 1991

uzandığını,[9] bazıları ise menşeilerinin Araplardan geldiğini[10] veya Kürtlerin etnik menşei açısından Ermeniler veya Türklerle aynı ırktan olduklarını iddia etmişlerdir.[11]

Kürtlerin Osmanlı hâkimiyetine girdikleri dönemde, aşiretler halinde yaşadıkları ve birer etnik grup değil birer aşiret toplumu oldukları görülmektedir. Kürtlerin kollektifmiş gibi görünen katılım kararının, gerçekte her bir aşiretçe alınmış bireysel kararlar toplamının aynı zaman diliminde uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. Uzun dönemler sonunda, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak oluşan merkezi otorite boşluğu sebebiyle, bölgede kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel bir yapı meydana gelmiştir. Kürtlerde bu yapı, aşiretçilik içerisinde ağalıklar şeklinde ortaya çıkmış olup, bu yapıda; Ağalık, servet ve toprak esasına dayanan zenginliği; Şeyhlik, mezhep ve tarikatların kullanılmasını; Aşiretçilik ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yarı müstakil yaşayan ve kendi içinde feodal bir yapı gösteren toplulukları ifade etmektedir.

İsmail Beşikçi ise aşiretleri, akrabalık ve soy-sop birliğine dayalı, kendinden olmayana kapalı, daima bir reisin liderliğinde hareket eden ilkel bir toplumsal ve siyasal yapı olarak tanımlamakta; aşiretlerde "bizlik" duygusunun önemli rol oynadığını vurgulayarak; bu duygunun aşiretler arasında çatışmalara yol açtığını, bu çatışmalar neticesinde de aşiretlerin üstün, soylu, hanedan ya da sıradan aşiretler şeklinde kademelendiğini belirtmektedir.[12] Ziya Gökalp, göçebe Kürt aşiretlerinin ekseriyetle kabile halinde yaşadıklarını; kabilelerin emirliklerden meydana geldiğini; bir reis tarafından idare edildiklerini; emirlik ağalarının bu reislere tabi olduğunu belirtmiştir.[13]

Kürtlerin meskûn olduğu sahalar, gerek stratejik önemi gerekse sosyal yapısı nedeniyle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ihtişamlı dönemlerine rağmen, Osmanlı hâkimiyetinden Cumhuriyet devrine kadar kendine has yapısını korumuştur. Bu yapının başlıca özellikleri: 1- Ağalık Düzeni, 2- Şeyhlik Düzeni, 3- Eşraf

---

[9] Viladimir Minorsky, *Kürtler*, çy. Koral Yayınları, İstanbul 1992, s. 12

[10] Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Çev. Hamit Zübeyir Koşay, TKAE Yayınları, Ankara, 1993, s. 56

[11] İbrahim Kafesoğlu, *Türk-Bozkır Kültürü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları, Ankara, 1987, s. 18. Ayrıca bkz. Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi,* Haz. Ş. Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982; Aydın Taneri, *Türkistan'lı Bir Türk Boyu Kürtler,* Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları, TKAE Yayınları, Ankara, 1983; Ziya Gökalp, *Türk Devleti'nin Tekâmülü,* Derl. Kazım Yaşar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981; Mehmet Eröz, *Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987; Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler, Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler,* Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Dağıstan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler,* TKAE Yayınları, Ankara, 1984; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları,* TKAE Yayınları, C. III, İstanbul, 2004

[12] İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Yurt Yayınları, Ankara, 1992, s. 381

[13] Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Haz. Şevket Beysanoğlu, Sosyal Yayınlar, Birinci Basım, İstanbul, 1992, s. 92

Düzeni, 4- Etnik Düzen, 5- Dini Düzen olarak sıralanabilir. Bu özelliklerinden dolayı bölgede merkezi otoriteyi tesis etmek çok zor olmuş ve Osmanlı Devleti'ni çok uzun yıllar hem maddi hem de manevi açıdan yıpratmıştır.[14] Geniş halk kitleleri üzerinde bilhassa din faktörünün etkili olduğu genel kabul gören bir olgudur. Din, sosyal yapının başta gelen unsurlarından biri olup, kültürü şekillendiren en önemli öğedir.[15] Kürtlerin Osmanlı'ya katılımında din faktörünün önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı kültüründe din önemli bir yere sahip olurken; "halifelik" müessesesinin de Osmanlı'da temsil edilmesi, dinin toplumsal bütünleşme üstündeki gücünü arttırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı kültürü, dinsel şekillenmeleri ile birlikte bütün Müslümanlar için kuşatıcı ve birleştirici olmuş; bu kültür, örf ve adetlerde olduğu gibi hayatın her bir parçasında kendini göstererek kültürel bir homojenleşmenin meydana gelmesini sağlamıştır.

Safiye Dündar'ın tespitine göre; "Kürtler; Osmanlı Devleti'ne katılımlarından itibaren, yani 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen süre içinde Osmanlı'nın ortak kültür birikimine dâhil olmuşlardır. Bu uzun dönem, bir yandan Kürtlerle Türklerin birlikte yaşama duygusunun ve kararlılığının bir göstergesi olurken; diğer yandan yaklaşık 400 yılı bulan tarihsel beraberlik, yaşanan ortak geçmişi oluşturmuştur.[16] Bu süreç içinde Kürtlerde, farklı bir tarihe, kültüre, dine ve ortak bir Kürtlük şuuruna dayalı ayrı bir Kürt kimliği ortaya çıkmamıştır. Bu tip bir kimliğe dayalı, etnik grupların ya da etnisitenin oluşmamasında Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olmaları, hiç bir şekilde ayrıma tabi tutulmamaları ve Osmanlı kültür birikimine dahil olmaları önemli bir rol oynamış; bu sebeple, bir Kürt etnisitesi ya da etnik grubu meydana gelmemiştir. Bu çerçevede, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında ana kültür kalıbına karşı herhangi bir farklılık söz konusu olmamıştır".[17] Bunun yanında, Kürtçe eserler veren, Kürt dili ve edebiyatı alanında çalışmalar yürüten ünlü Kürt asıllı edebiyatçı Ahmedi Hani'nin[18] 17. yüzyılın sonlarında Kürt milli şuuru ile

---

[14] Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığında II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası,* Orkun Yayınları, İstanbul, 1983, s. 171

[15] Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987, s. 45

[16] Kürtlerle Türklerin beraberliği 400 yıldan daha uzun bir maziye sahip olmakla beraber, burada kastedilen Yavuz Sultan Selim'den sonraki Osmanlı Dönemi'dir.

[17] Safiye Dündar, agt, s. 78; Ayrıca bkz. Ahmet Özer, *Doğuanadolu'da Aşiret Düzeni,* Boyut Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 1990; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük,* Çev. Hamit Zübeyir Koşay, TKAE Yayınları, Ankara, 1993; M. A. Gasaratyan ve M. S. Lazarev, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi,* Jina Nu Yayınları, Stockholm, 1991

[18] Ahmedi Hani, 1650'de Hakkâri'nin Han köyünde doğmuş, 1707de Doğubayazıt'ta ölmüştür. Kendi adını taşıyan caminin yanına gömülmüştür. Bu ünlü Kürt asıllı şairin doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir, örneğin İslâm Ansiklopedisinde 1591–1652 tarihleri arasında yaşadığı kayıtlıdır. Mem û Zin şairin en ünlü eseridir. Manzum bir aşk destanı olan eserin yazımına 1690 yılında başlanıldığı ve beş yılda bitirildiği kabul edilmektedir. Birçok el yazması nüshaları bulunan bu ünlü eser, bugüne kadar çeşitli ülkelerde değişik dillerde yayımlanmıştır. Bkz. Ziya Gökalp, age, s. 26. Ahmedi Hani ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Bulut, *Ahmedi Hani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, Tümzamanlar Yayınları, İstanbul, 1995

ilgili dile getirdiği düşüncelerini de bu minvalde okuyabiliriz. Fakat 20. yüzyılın başlarında, Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının etkisiyle önemli bir değişim olmuştur. Bu açıdan milliyetçi istekler, Ortadoğu'nun diğer etnik topluluklarında olduğu gibi kimi Kürt çevrelerinde de ortaya çıkmaya başlamıştır.[19]

1.2. Çöken İmparatorlukta Kürt Milliyetçiliğinin Yükselişi

Günümüzdeki ortak bir adlandırma ve kültür üzerinde bütünleşmiş bir yapı olarak tasavvur edilen, modernleşme ve sanayileşme ile yakından bağlantılı olan millet kavramı, yaklaşık iki yüz yıllık mazisi olan yeni bir olgudur. Milliyetçiliğin en karakteristik yönünü oluşturan 'millete dayalı siyasi toplum ve milli devlet' talebi, tarihi sürekliliğe bağlanamayacak kadar ayrı bir kategori oluşturur.

'Bir milliyetçiliğin doğuşu denildiğinde, milliyetçi fikirlerin bir elit grubu tarafından[20] telaffuz edilmeye başlandığı ilk dönem akla gelir. İkinci aşama, milliyetçiliğin kitlesel bir destek kazanması ve nihayet üçüncü aşama, milliyetçi siyasi toplumun kurulmasıdır' diyerek, milliyetçiliğin aslında birden gelişmediğini, bunun olgunlaşması için belli bir zaman diliminin geçmesi gerektiğini ifade eden Mehmet Naci Bostancı; Kürt milliyetçiliğinin de, Ortadoğu coğrafyasındaki diğer milliyetçi hareketlere benzer şekilde 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını[21] söylemektedir.

19. yüzyılda II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit tarafından vilayet idaresinde merkeziyetçi bir modele göre bir dizi reformların uygulanması, taşrada otoriteyi ele geçiren derebeylerini, nüfuz gruplarını sindirdi. 1870'te kabul edilen Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu gibi tedbirler sonunda doğudaki mahalli beylerin, hanların, mirlerin, hakanların ve maliklerin hâkimiyeti ve nüfuzları azalmıştı.[22] Babıâli taşrayı daha yakından kontrol edebilmek için eyaletlerin fiziki sınırlarını daralttı ve eyaletlere vilayet adını verdi.[23] Osmanlı bürokrasisinin federatif bir idareden merkezi sisteme geçmesinin temel amacı hem merkezi otoriteyi tam manasıyla yerleştirmek hem de anasır-ı Osmaniye genelinde bölge halkını devlete daha sıkı

[19] Martin Van Bruinessen, age, s. 174

[20] M. Naci Bostancı'ya göre; "Millet, 'verili' değil, inşa bir kategoridir." Bkz. M. Naci Bostancı, age, s. 100–106

[21] M. Naci Bostancı, age, s.106; Ayrıca bkz. Burhan Kocadağ, Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 125–138

[22] Bayram Kodaman, age, s. 171. Ayrıca bkz. Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 1992, s. 60

[23] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 147. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, Osmanlı *İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları*, İncelemeler, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s. 343; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi,* Faisal Finans Kurumu Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1986, s. 240

bağlamaktı ama artan baskılar ve sıkmanın verdiği sıkışıklık ve gerilme hali, Osmanlı uluslarını bir arada tutmak bir yana bu unsurların daha çabuk Osmanlı'dan ayrılmak için ayaklanma teşebbüslerine sebebiyet vermiştir.

Bölgedeki olayları tahrik eden ve Kürtçü bir hedefe yönelten gelişmeler; 19. yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da gelişmeye başlayan milliyetçilik akımından ve bu akımla gelişen, her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği inancından etkilenmiştir. İdeolojik Kürtçülük hareketleri bu etkileşimin tesiri ile filizlenmiştir. Bu dönemde, Kürtçülük hareketlerinin batılı devletlerden yardım ve destek sağladığı, özellikle Ermeni kuruluşları ile sıkı ilişki içersine girdiği görülmektedir.[24]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında (1808–1939), Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada 44'ü büyük olmak üzere yaklaşık 80 isyan yaşanmıştır. Devlet tarafından sonradan "asi, eşkıya" diye adlandırılan Kürt kökenli isyancılarla dönemin yöneticileri arasında bir dizi görüşmelerin de yaşandığı iddia edilmişse de[25] bununla ilgili kesin bir kanıt mevcut değildir.

Yerel idarecilerin bazı uygulamalarına yönelik bir tepki olarak ortaya çıkan bu isyanların önemli olanları şunlardır:

1—1808 Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı

2—1812 Babanzade Ahmet Paşa İsyanı

3—1815 Revanduzlu Mehmet Paşa İsyanı[26]

4—1830 Garzan Kürtlerinin İsyanı

5—1831–45 Bedirhan İsyanı

6—1830 Zazaların İsyanı

7—1832 Kör Mehmet Paşa İsyanı

8—1833 Mir Muhammed isyanı

---

[24] Safiye Dündar, agt, s. 93. Ayrıca bkz. Abdulhaluk Çay, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s. 296; Mesud Fânî Bilgili, *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Çev. Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993, s. 44

[25] Faik Bulut, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları (Devlet ve Parti Raporları, Yerli ve Yabancı Öneriler),* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 66. Ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, 98; Ayhan Aydın, *XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki İsyanlar,* H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 53

[26] Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, s. 350

9—1834 Şerif Ahmet Han İsyanı

10—1849 Nurullah Bey İsyanı

11—1854 Yezdan Şer İsyanı

12—1877 Bedirhan Osman Paşa ve kardeşi Hüseyin Kenan Paşa İsyanı

13—1881 Şeyh Ubeydullah İsyanı[27]

14—1889 Bedirhan Emin Alp İsyanı

15—1906 Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı

16—1908 Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı

17—1908 Dersim İsyanı

18—1913 Molla Selim ve Şeyh Şehabettin İsyanı[28]

19—1914 Bitlis İsyanı

20—1916 Dersim İsyanı[29]

1919–1921 yılları arasında doğu bölgesinde meydana gelen ayaklanmaların belirleyici nedenleri arasında etnisite millet duygusu ya da ideolojisi yoktur. Temel eksen, dini alandan devşirilmiş referanslardır.[30] Bu süreçte yaşanan ayaklanmalar bastırılmış ve ayaklanmaların etnik kökenine bakılarak herhangi bir şekilde tefrik yoluna gidilmemiştir.

Milli Mücadele Dönemi'nde doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanlardan başlıcaları şunlardır:

—1919 Ali Batı İsyanı

---

[27] Ayrıntılı bilgi için bkz. Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Türkçeleştiren: M. Aras, Peri Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1998, s. 18

[28] Kadri Cemilpaşazade'nin anlatımına göre; Sultan Abdülhamit'in ilan ettiği hürriyetin kamuoyunda uyandırdığı ileri düşünceler ve bunun yönlendiricisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan Molla Selim, bazı din adamları ve aşiret reisleriyle ittifak yaparak 1913 yılında Siirt çevresinde hükümet aleyhine ayaklandılar. Hizanlı Gavs ailesinden Şeyh Şehabettin'in liderliği altında yapılan bu ayaklanmaya katılanlar az ve hareket düzensiz olduğundan hükümet büyük bir zorlukla karşılaşmadan ayaklanmayı bastırdı. Hareketin lideri Şeyh Şehabettin ve kardeşi Seyit Ali tutuklanarak idam edildi. Bkz. Kadri Cemilpaşazade (Zinar Silopi), *Doza Kürdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları,* Sadeleştirerek ve Notlayarak Yayına Hazırlayan: Mehmet Bayrak, Öz-Ge Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1991, s. 39

[29] Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyan: Kürdistan'da Etnik Çatışmalar*, Belge Yayınları, İstanbul, s. 95–96. Kürt İsyanları ile ilgili kaynaklar için ayrıca bkz. Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 1992, s. 60; Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 69–70; Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri*, Komal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49–51; Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı,* Bilgi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994, s. 51, 154

[30] Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Ercan Kitabevi, İzmir, 1986, s. 206–226. Ayrıca bkz. *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu,* Haz. Bahaiddin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzıoğlu, Abdülhaluk Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984

—1920 Cemil Çeto Olayı

—1920 Milli Aşireti İsyanı

—1919–21 Koçgiri İsyanı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1924–1938 yılları arasındaki 14 yıl[31] içinde doğu bölgesinde 16 ayaklanma[32] olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelen isyanları şu şekilde sıralayabiliriz:

1—Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat–31 Mayıs 1925)[33]

2—Raçkotan ve Raman Ayaklanması (9–12 Ağustos 1925)

3—Sason Ayaklanmaları (1925–1937)

4—Birinci Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs–17 Haziran 1926)

5—Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim–30 Kasım 1926)

6—Mutki Ayaklanması (26 Mayıs–25 Haziran 1927)

7—İkinci Ağrı Ayaklanması (13–20 Eylül 1927)

8—Bicar Ayaklanması (7 Ekim–17 Kasım 1927)

9—Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs–3 Ağustos 1927)

10—Tendürük Ayaklanması (14–27 Eylül 1929)

11—Savur Ayaklanması (26 Mayıs–9 Haziran 1930)

12—Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930)

13—Oramar Ayaklanması (16 Temmuz–10 Ekim 1930)

14—Üçüncü Ağrı Ayaklanması (7–14 Eylül 1930)

---

[31] Ahmet Özer, 1923–1938 yıllarını kapsayan 15 yıllık isyan dönemini Kürt sorununda ilk dönem olarak adlandırıyor. Bkz. Ahmet Özer, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap Sis Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 312

[32] Bazı kaynaklarda ise 1924'te meydana gelen Nasturi İsyanı da dâhil edilerek doğu bölgesinde bu süreçte toplam 17 ayaklanma yaşandığı iddia edilmiştir. Bkz. Reşat Hâllı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)*, Genelkurmay Harp Dairesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 73

[33] Yaşar Kalafat, Cumhuriyet idaresine yönelik en önemli isyanların başında gördüğü Şeyh Sait Ayaklanması ile ilgili olarak özetle şunları kaydetmektedir: "Kemalist hareket, aşiretlerin dini liderlerinin zihniyetlerine aykırı olduğu ve menfaatlerine dokunduğu için bu zümreler din karakterli bir patlamaya sebep oldular. Kürtçülüğü ideoloji edinmiş bazı entelektüeller bu menfaat kökenli ve fakat dini karakterli hareketin potansiyelinden yararlanmak isteyip, rengini değiştirmek istediler. Vesile arayan İngilizler ayaklanmanın birçok safhasında destek sağladılar." Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s. 321–322

15—Pülümür Ayaklanması (8 Ekim–14 Kasım 1930)

16—Dersim (Tunceli) Ayaklanması (1937–1938).[34]

Bu ve benzeri irili ufaklı daha birçok isyan ve isyan teşebbüsü de yaşanmıştır.[35] Bu ayaklanmaları, halifeliğin ilgası ve sonraki gelişmelerle daha laik bir çizgiye kayan merkezi otoriteye karşı dini bir muhalefete;[36] doğudaki Kürt toplumunun Cumhuriyet'le birlikte uygulamaya konulan Türk milliyetçiliği projelerine gösterdiği duygusal tepki dolayısıyla etnik bir muhalefete;[37] Osmanlı'dan intikal eden şeyh, ağa, bey egemenliğindeki, neredeyse ülkeden yalıtılmış ve mevcut pazar ekonomisiyle bütünleşememiş sosyo-ekonomik yapı dolayısıyla ekonomi ve politikaya[38] ve nihayet Lozan Antlaşması'nın belirleyemediği Kerkük-Musul Sorunu dolayısıyla müzakerelerin sürdüğü Irak üzerinde egemen olan İngiltere'nin Türkiye'nin pazarlık gücünü azaltmak için giriştiği tahriklere (1925 Şeyh Sait İsyanı'nda olduğu gibi)[39] bağlayanlar vardır.

Genel anlamda sosyo-ekonomik bir hareketlenme olan tüm bu ayaklanmaları tek bir eksende açıklama imkânı yoktur. Böyle bir bakış, diğer nedenlerin etkilerini bir kenara itmek, bir anlamda da tarihi, geleceğe yönelik tasavvur ve temenniler yönünde açıklamak olacaktır. Özellikle, milliyetçiliği modernizmin bir yansıması olarak değerlendirdiğimizde, ayaklanmaların meydana geldiği yörelerde henüz milli ve öncü burjuvazinin oluşmadığı, sosyo-ekonomik realitenin bir pazar ekonomisi fikrine imkan vermediği, kamuoyu önderlerinin 'bey, ağa, şeyh' niteliği dolayısıyla milliyetçi hareketlerin temel karakteristiği olan milli bir ideoloji doğrultusunda, nispeten rızaya dayalı katılımının bulunmadığı görülmektedir. Bu ayaklanmalar, merkezi iktidar bloğunun dışında kalan, ekonomik, kültürel ve dini nedenlerin üst üste çakıştığı ve farklılaştırdığı yerel iktidar guruplarının şiddet yöntemiyle iktidar oyununa ortak olma

---

[34] Ahmet Özer, age, s. 312–313, 332. Cumhuriyet Dönemi'nde meydana gelen ayaklanmalar ile ilgili olarak ayrıca bakınız: *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990; Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası,* İkinci Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993; Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991

[35] Bunların başında, 1925 yılı dolaylarında meydana gelen; Zilan, Şemdinli, Eruhlu Yakup Ağa, Pervari, Şerif Ahmet, Güyan, Haço, Hazza, Şemdinan ve Beytüşşebap İsyanları gelmektedir. Bkz. M. Sadi Kocaş, *Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği,* Kastaş Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1990, 143–149. Beytüşşebap İsyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri*, Komal Yayınları, İstanbul, 1995

[36] Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme,* Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1988, s. 164–165. Ayrıca bkz. Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* Sander Yayınları, İstanbul, 1966, s. 56–59

[37] Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931),* Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1981, s. 132

[38] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 45. Ayrıca bkz. Lucien Rambout, *Kürdistan (1918–1946),* Komal Yayınları, İstanbul, 1975, s. 116

[39] Feridun Ergin, *Kemal Atatürk*, YEKV Yayınları, İstanbul, 1978, s. 159

teşebbüsü şeklinde değerlendirilebilir. Bu yönüyle başta ekonomik kaygılar olmak üzere diğer çıkar ilişkilerinin bu isyanların yaşanmasında belirleyici rol oynadığını söylemek mümkündür.

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde meydana gelen isyanların sadece Türkiye ile sınırlı kalmadığı, Kürtlerin meskûn olduğu diğer ülkelerde de farklı zaman dilimlerinde ortaya çıktığı görülmektedir.[40] Türkiye'deki isyanlarla aynı dönemde Irak'ta, Şeyh Mahmud Berzenci ve hemen akabinde Molla Mustafa Barzani İsyanları ile İran'da Simko İsyanı meydana gelmiştir.[41] Doğuda meydana gelen ayaklanmalar karmaşık nedenlerine, üstelik aynı dönemde başka ayaklanma olmasına, merkezi iktidarların hepsinin üzerine benzer yöntemlerle gitmesine rağmen, Kürt milliyetçileri tarafından özgül bir yorumla ele alınmış, milliyetçi niteliği öne çıkartılmış, ajitatif bir duygusallığın ilham kaynağı haline getirilmiştir.[42]

[40] Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük (1787–1923),* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 313

[41] Simko olarak da bilinen kişi, İran'da Kürt Şikak Aşireti Reisi İsmail Ağa'dır. Bkz. *Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler,* Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1946, s. 94

[42] M. Naci Bostancı, age, s. 108. Milliyetçilik unsurunun bu yönüyle olumsuz bir şekilde oluşturulması konusunda ayrıca bkz. Tanıl Bora, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar", *BİRİKİM Dergisi*, S. 71–72, Mart-Nisan 1995, s. 34–49; Sevda Alankuş Kural, "Medya'da Öteki: Türbanlılar ve Kürtler", *TOPLUM VE BİLİM Dergisi*, S. 67 Güz, 1995, s. 76–108

I. BÖLÜM

1. CEMİLPAŞAZADE AİLESİ ve KADRİ CEMİLPAŞAZADE

Ahmet Cemil'in torunlarından Esat Sezai Cemiloğlu'nun[43] kaydettiğine göre, Cemilpaşazade ailesinin soy silsilesi şöyledir: Hafız Abdullah Paşa, Mustafa Bey, Kasım Bey, Naim Bey, Mustafa Bey, Hafız Abdullah Bey, Mustafa Bey, Ahmet Cemil.[44] Osmanlı Devlet Arşivi Sicil-i Ahval Defteri'ndeki resmi kayıtlarda Ahmet Cemil Paşa'nın Hacı Abdullah sülalesinden Hafız Mustafa Bey'in oğlu olduğu[45] doğrulanmaktadır.

Cemilpaşazade ailesine adını veren ve Kadri Cemilpaşazade'nin dedesi olan Ahmet Cemil (1837–1902), Hafız Mustafa Bey'in oğlu olarak 1837'de (Hicri 1253) Diyarbakır'da doğmuştur. Ahmet Cemil, Diyarbakır'da meydana gelen bir kolera salgınında tüm aile bireylerini kaybetmiş ve Cerciszade ailesinin yardımıyla Sıbyan Mektebi'ne gönderilmiş, daha sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça[46] dersi almıştır.[47]

Osmanlı Devlet Arşivi Sicil-i Ahval Defteri'ne göre, Ahmet Cemil henüz 16 yaşında iken Diyarbakır Eyaleti Tahrirat Kaleminde memurluk görevine başlamıştır. 1858'de Diyarbakır'da kurulan İstintak [Soruşturma] Meclisi üyeliğine atanan Ahmet Cemil Bey, 1860'ta maaşsız olarak Eyalet Büyük Meclisi (Meclis-i Kebir-i Eyalet) üyeliğine nakledilmiştir. Bedirhan Paşa'nın yakınlarının yaptıkları iddia edilen zulüm ve

---

[43] 1904 yılında Diyarbakır'da doğmuş olan Esat Sezai Cemiloğlu, Mehmet Ferit Cemiloğlu ile beraber Ahmet Cemil Paşa'nın oğullarından Mustafa Nüzhet Bey'in oğludur. Diyarbakır'da Sıbyan Mektebi ve Burhan-ı Terakki İlkokulu'nda, sonra Muallim Mektebi ve Diyarbakır Sultanisi'nde okumuş, 1922'de İstanbul'a gitmiştir. 1926'da ise İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirmiştir. Yüksek öğrenim yapmak için Fransa'ya gitmiş ve orada 1930 yılında Ziraat Mühendisliği bölümünden mezun olduktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Önce Ankara'da, sonra Nazilli Pamuk Islah İstasyonu'nda Ziraat Yüksek Mühendisliği ve Pamuk Uzmanı olarak çalışmıştır. Değişik illerde de görev yaptıktan sonra 1951'de istifa ederek tekrar Diyarbakır'a gitmiştir. Kendi köylerinde ziraatla uğraşan Esat Sezai Cemiloğlu, bir süre Diyarbakır'da Kümes Hayvanları Derneği Başkanlığı yapmıştır. Türkiye'de daha çok boksörlüğü ile tanınmıştır. (Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* C. III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 1998, Ankara, s. 10–12). Zaman zaman politik çalışmalar içine giren Esat Sezai Cemiloğlu, 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den milletvekili adayı olma girişiminde bulunmuşsa da bu gerçekleşmemiştir. Daha sonra 1977'de bir kez de Milli Selamet Partisi'nin Diyarbakır milletvekili adayı olmuş fakat seçimleri kazanamamıştır. 17 Aralık 1959'da Kürtçülük faaliyetleri yürüttükleri gerekçesiyle tutuklanan Kırkdokuzlar grubunun içinde yer alan Esat Cemiloğlu, bir yıl dört ay ağır hapis cezası alırsa da karar henüz kesinleşmeden dava zaman aşımına uğramıştır. Esat Cemiloğlu yıllar sonra Kırkdokuzlar Davasında kendisine yönelik olarak ileri sürülen iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir. Bkz. Naci Kutlay*, 49'lar Dosyası,* Fırat Yayınları, İstanbul, 1994, s. 227, 247

[44] Naci Kutlay, *Anılarım*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1998, s. 224

[45] *Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi, Sicil-i Ahval Defteri,* Defter ve Sahife No: 4/106–107, Sıra No: 16704

[46] Yagy.

[47] Reşid Cemiloğlu'nun verdiği bilgiye göre, dedeleri Ahmet Cemil Paşa; Türkçe, Farsça ve Arapçayı rahatlıkla anlayıp konuşabilecek kadar öğrenmişti. Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde Diyarbakır'da yapılan röportajdan. Diyarbakır'da yaşayan Reşid Cemiloğlu, Vecdi Osman Cemiloğlu'nun oğlu, Mehmet Ferit Cemiloğlu'nun torunudur. Mehmet Ferit Cemiloğlu ise, Mustafa Nüzhet Bey'in oğlu, Ahmet Cemil Paşa'nın torunudur.

haksızlıkların engellenmesi için Midyat ve Cezire kazalarına görevli olarak gönderilmesinin ardından vergi tahsilinde bulunmak üzere Kil (Gel) nahiyesinde görevlendirilmiştir. 1866'da kendisine Kapıcıbaşılık unvanı verilmiştir. Ertesi yıl Diyarbakır Vilayeti İdare Meclisi üyeliğine atanmıştır. Salname-i Diyarbekir'den (Diyarbakır Salnamesi) anlaşıldığına göre, Ahmet Cemil Bey'in bu üyeliği en azından 1872 yılına kadar devam etmiştir. Bu görevde bulunurken ayrıca Çerkes göçmenleri ve isyancı aşiretleri iskân ettirme geçici görevini yapmıştır.

1867'de Müşir Mustafa Paşa'nın önerisiyle İstabl-ı Amire Müdürlüğü'ne atanarak, vilayet ıslahhanesinin kurulması ve denetimi için görevlendirilmiştir. Bu sırada Siirt Sancağı Mutasarrıflığı'na vekâleten atanan Ahmet Cemil Bey, bir süre sonra 1869'da Mamüretülaziz'e[48] bağlı Gölbaşı kazası kaymakamlığına, birkaç ay sonra da Malatya Livası Mutasarrıflığı'na vekâleten atanmıştır. [49] 1871'de Siirt Livası Mutasarrıflığı'na asaleten atanan Ahmet Cemil Bey, aynı yıl alınarak İstanbul'a gönderilmiştir. Ahmet Cemil Bey'in İstanbul'a niçin gittiği veya gönderildiği kesin olarak bilinmiyor.[50]

1876'da Müşir Derviş Paşa'nın maiyetiyle Senice ve Mitroviçe Muharebelerine katıldığından 1877'de ödüllendirilmiştir. 1878'de Yıldız Köşkü'nde oluşturulan Göçmen Komisyonu'na üye olarak atanan Ahmet Cemil Bey, 1880'de Yemen Vilayeti Merkez Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir. 1298 Hicri [1881–1882] tarihli Osmanlı Devlet Arşivi Sicil-i Ahval Defteri'nde onun Yemen Vilayeti Merkez Mutasarrıfı olduğu yazılıdır. 1882'de ise Hudeyde Sancağı Mutasarrıflığı'na atanan Ahmet Cemil Bey, Hudeyde Sancağı Mutasarrıfı iken 1883'ten 1884'e kadar Taiz (Taaz) Sancağı Mutasarrıflığı görevini de vekâleten yürütmüştür.[51] Tüm bu görevleri tamamladıktan sonra Diyarbakır'a geri dönmüş ve yaşamının geri kalan kısmını burada geçirmiştir.

Ahmet Cemil Paşa 1902 yılında Diyarbakır'da öldüğünde on bir oğlu ve dokuz eşinden sekizi sağdı. Ahmet Cemil Paşa'nın eşlerinin ismi; Emine, İmiş, Mahinur, Gülter, Ruhsar, Melekper, Eda, Gülistan ve Kevser'di. Üçü kız on biri erkek olmak üzere toplam on dört çocuğu olan Ahmet Cemil Paşa'nın çocuklarının isimleri ise; Mustafa Nüzhet,

[48] Elazığ'a daha önce verilen isim.
[49] Diyarbakır Salnameleri, C. I, 1286–1323 (1869–1905), Salname-i Diyarbekir; 1286 h. [1869–1870], 1287 h. [1870–1871], 1288 h. [1871–1872], 1289 h. [1872–1873], (Latin harflerine çevrilmiş yeni baskı), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45, 103, 163, 247
[50] Torunlarından Kadri Cemilpaşazade, dedesi Ahmet Cemil'in siyasi sebeplerle Diyarbakır'dan sürüldüğünü iddia etse de bunu doğrulayacak herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır.
[51] Osmanlı Devlet Salnamesi 1298 [1880–1881], 36. defa, s. 148

Fuat, Kasım, Ziya, Abdurrahman, Besim, Naim, Cevdet, İbrahim Halil, Şemseddin, Ömer Ali, Naime, Vasfiye, Mihrinisa'ydı. Ahmet Cemil Paşa'nın oğullarından Fuat'ın dördü erkek, üçü kız olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Çocuklarının isimleri şöyledir: Kadri, Memduh, Bedri, Nureddin,[52] Mahmure, Esma ve Emine. [53]

Cemilpaşazade ailesinin önemli bir özelliği, yirminci yüzyılın başlarında bir ayağının kırda, bir ayağının kentte olmasıydı. Cemilpaşazade ailesinin Diyarbakır ve çevresindeki etkinliği geniş topraklara sahip olmasından ileri gelmekteydi. Ekrem Cemilpaşazade, Diyarbakır yakınındaki yirmi kadar köyün dedesi Ahmet Cemil Paşa'nın mülkü olduğunu, bu köylerin etrafında da otuz kadar dost köyleri bulunduğunu belirtmektedir.[54] Ahmet Cemil Paşa'nın torunlarından Nejat Cemiloğlu dedesinin kırk sekiz köye sahip olduğunu duyduğunu söylerken, yine onun torunlarından Felat Cemiloğlu ise dedesine ait yetmiş köyün olduğunu belirtmektedir.[55] Mezkûr köylerin çoğunun tapu kayıtlarının mevcut olmamasından dolayı ailenin sahip olduğu köylerin sayısı konusunda çelişkiler rakamlar ortaya çıkmıştır. Cemilpaşazade ailesi 20. yüzyılın başında bu geniş topraklara sahip olmanın yanı sıra Diyarbakır kent merkezinde de siyasal ve yönetsel olarak güçlü bir konumda bulunmaktaydı.

Ahmet Cemil Paşa okumaya önem vermiştir. Onun okumaya önem verdiğini gösteren en önemli gösterge, kuşkusuz çocuklarının büyük bölümünün öğrenim görmüş olmasıdır. Hem kızlarını hem de oğullarını okutmuştur. Ahmet Cemil Paşa'nın torunlarından Ekrem Cemilpaşazade bu konuda şunları söyler: "Babam ve üç ağabeyi Diyarbakır'da okumuşlardı. Fakat kardeşlerinden altısı lise ve yüksek tahsillerini İstanbul'da ikmal etmişlerdi. Üç halam, hemşirem (kız kardeşim) ve on bir kız amcazadem Diyarbakır okullarında okumuşlardı. Erkek amcazadelerimden beşi İstanbul'da tahsillerini tamamlamışlardı".[56] Cemilpaşazade ailesine mensup çocuklar ve gençler o günkü koşullar altında bir yandan köşk'te özel ders alırlarken, öte yandan resmi devlet okullarında da eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Okumaya önem veren Cemilpaşazade ailesinden birçok genç, yirminci yüzyılın başlarında öğrenim görmek için İstanbul ve Avrupa'ya gönderilmiştir. Bunlar, muhtemelen okumak için bölgeden Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenciler arasında yer almışlardır.

[52] Nureddin Cemilpaşazade çok küçük yaşlarda yaşamını yitirmiştir.
[53] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan. Reşid Cemiloğlu'ndan temin edilen Cemilpaşazade Ailesi'nin muhtasar soy ağacı tablosu çalışmanın sonundaki Ekler bölümüne ilave edilmiştir.
[54] Ekrem Cemilpaşazade, *Muhtasar Hayatım,* Brüksel Kürt Enstitüsü Yayınları, Brüksel, 1989, s. 7–14
[55] Hasan Cemal, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 15
[56] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 27

2. KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN ÇOCUKLUK DÖNEMİ

Fuat Cemilpaşazade'nin büyük oğlu olan Kadri, 1891 yılında Diyarbakır'da, Cemilpaşa Konağı olarak bilinen evde doğmuştur.[57] Çocukluğundan itibaren amcazadesi Ekrem ile çok iyi anlaşan Kadri, hayatının geri kalan büyük bölümünde de bu dostluğunu devam ettirmiştir. İlerleyen zamanlarda anılarını ve siyasal düşüncelerini kaleme alan bu ikili, kendileriyle ilgili bilgi verirken, bir diğerinden de bahsetmeyi ihmal etmemişlerdir. Kadri Cemilpaşazade'nin çocukluğuna dair elimizdeki tek yazılı bilgi Ekrem Cemilpaşazade'nin anılarından ibarettir. Ekrem Bey kendi hayatını kaleme aldığı kitabında Kadri Bey'den de bahsetmektedir. Daha doğrusu anlatımlarında çoğul ifade kullanmaktadır. Kadri ve Ekrem Beylerin yaşamlarının çoğu safhasında birlikte oldukları göz önüne alınırsa, Ekrem Bey'in çocukluğuna ve gençliğine dair anlatımlarında Kadri Bey hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Tabi anlatılanlar hatırattan öteye geçmediği için verilen bilgilerin doğruluğu tartışmaya açıktır. Bu çalışmada, hatıratlardan mümkün mertebe objektifliğe en yakın kısımlardan alıntı yapılarak tarafsız bir bakış açısı sağlanmaya çalışılmıştır.

Ekrem Cemilpaşazade, diğer Cemilpaşa ailesine mensup çocuklarla beraber çocukluğuna dair izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Biz yirmi bir yaşına gelinceye kadar Cemilpaşa Konağı denilen bir konakta yaşadık. Bu konağın dairesinde yirmiden fazla hanım, yirmi kadar hizmetçi ve işçi, otuzdan fazla çocuk vardı. Selamlık dairesinde de yirmiden fazla hizmetçi vardı. Ailemizin çok önemli bir özelliği vardı. Birkaç Süryani kâtip dışında, selamlıkta erkek, haremin hizmetçileri Türkçe bilmeyen köylülerdi. Çocuklar şehirlilerin bildiği Türkçeden önce köylü dayınlardan (dadılardan) Kürtçeyi öğrenirlerdi. Çocuklar on yaşına geldiklerinde Askeri Rüştiye Mektebi'ne gönderildiler. Öğretim heyeti, öğretmenler hep İstanbul'dan gelmişti. Bu öğretmenler yüzbaşı rütbesinde zabitlerdi. Çok sıkı, sert bir disiplin vardı. Gece gündüz okurduk, yazardık, çalışırdık".[58]

1901 yılında Diyarbakır Askeri Rüştiye Mektebi'nde öğrenimine başlayan Kadri, daha sonra Diyarbakır Askeri İdadi Mektebi'ne kaydolmuştur. 1901 yılında başlayan Rüştiye eğitimini takiben devam ettiği İdadi Mektebi'ni yedi yıl sonra, 1908'de tamamlamıştır. 1911 yılında yüksek öğrenim görmek üzere diğer amcazadeleriyle birlikte

[57] Bazı kaynaklarda Kadri Cemilpaşazade'nin 1892 yılında doğduğu yazılmışsa da, muhtemelen bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1891 doğumlu olan amcazadesi Ekrem Cemilpaşazade, Kadri Bey'in kendisinden sekiz ay büyük olduğunu yazmaktadır. (Bkz. Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 18) Bu durumda Kadri Bey'in 1891 veya 1890 doğumlu olması gerekmektedir.

[58] Ekrem Cemil Paşa, age, s.10–16

İstanbul'a giden Kadri Cemilpaşazade, İstanbul'da Halkalı Ziraat Ali Mektebi'nde (Ziraat Yüksek Okulu'nda) okumaya başlamıştır.

3. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU POLİTİKASI ve ERMENİ OLAYLARI'NDA CEMİLPAŞAZADELERİN ROLÜ

II. Abdülhamit kendinden önceki Osmanlı sultanları gibi merkeziyetçi politikaları sürdürmeye devam etmiştir. Fakat kendisi de katı bir merkeziyetçi olmasına rağmen, zora dayanan merkeziyetçi sistemin başarıya ulaşması konusunda yetersiz kaldığını gördüğü için, kendine özgü taktiklerle politikaları uygulamaya sokmuştur. II. Abdülhamid'in bu politikası, Doğu Anadolu şartlarına uymak mecburiyetinde kalınca kimi zaman sert, kimi zaman da ılımlı, dengeli ve olumlu şekilde kendini göstermiştir. Bu politikanın temeli, ne pahasına olursa olsun Doğu Anadolu'yu imparatorluk sınırları içinde tutmak olmuştur.[59]

II. Abdülhamit Doğu Anadolu'daki yerel isyanların önünü almak için aşiret reislerini kendine bağlama yolunu seçmiş ve aşiret reisleriyle iyi ilişkiler kurma politikasına hız vermiştir.[60] Yine doğudaki yerel isyanlarla aynı dönemde ortaya çıkan Ermeni Sorunu'nun Osmanlı ülkesi içindeki diğer ayrılıkçı eylemlerin özelliklerini taşıdığı görülmüştür. Düvel-i Muazzama'nın kendi içindeki ve Osmanlı yönetimi ile olan çatışmaları bu sorunun gelişim seyrini etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan azınlıklardan Ermenilerin örgütlü mücadeleleri 1860'lardan itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. Gerek Osmanlı ülkesinde, gerekse diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin arasında milliyetçilik fikirlerinin yeşermesinde büyük devletlerin ve misyonerlerin katkısı büyük olmuştur. Yani Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde isyan etmelerinde ve ihtilalci tutumlara girmelerinde hem kendi iç dinamikleri hem de dış kışkırtmalar[61] etkili olmuştur.

Ermeniler bağımsızlık yolunda daha sistemli adımlar atmak maksadıyla bir süre sonra, ihtilal komiteleri kurmuşlardır. Ermeni komitelerinin en önemlileri ise Armenekanlar (1885), Hınçak (1887) ve Taşnaksütyun (1890) komiteleridir. Bu komiteler faaliyetlerine hız vererek Kürt asıllı Osmanlı vatandaşlarıyla da işbirliği

---

[59] Bayram Kodaman, *Sultan Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 434–436. Ayrıca bkz. Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912–1922)*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 142

[60] Ahmet Özer, *Doğuanadolu'da Aşiret Düzeni,* Boyut Yayınları, İstanbul, 1990, s. 34. Ayrıca bkz. Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, 1997, s. 56–59; Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 47–49

[61] Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, TKAE, Yayınları, Ankara, 1982, s. 13

içerisine girmeye çalışmışlardır. Kazım Karabekir'in ifadesine göre, 1895 yılına kadar Van ve çevresinde Ermeni-Kürt münasebetleri gereğinden çok daha iyi bir durumdaydı. Türkiye'nin birçok yerinde Ermeniler ve Kürtler birbiriyle çoğu zaman dostça geçinmişlerdir,[62] fakat daha sonra Ermeni Komiteleri'nin yoğun bir şekilde cereyan eden olumsuz faaliyetleri neticesinde 1895 yılında doğu vilayetlerinde Ermeni olayları başlamıştır.

Cemilpaşazadelerin burada özellikle Diyarbakır yöresinde zaman zaman ortaya çıkan ve etkili olmaya başlayan Ermeni olaylarında aldıkları tutuma da kısaca değinmekte fayda var. 1895 yılında doğuda Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu diğer vilayetler gibi Diyarbakır'da da Ermeni faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Aynı yıl Diyarbakır'da meydana gelen Ermeni olaylarında Ahmet Cemil Paşa'nın Ermeni vatandaşlara yönelik tavrı önemlidir. 1895'te Diyarbakır'da Ermeniler ve Müslümanlar arasında olaylar çıkmıştır. Bu olaylar esnasında Ermeni ve Müslümanlardan karşılıklı olarak öldürülenler ve yaralananlar olmuştur.[63] Oysa olayların fitilinin Ermeni komitacılar tarafından ateşlendiğini belirten kaynaklar vardır.[64] Hatta dönemin Fransızların Osmanlı Büyükelçisi Cabon'a göre, Ermeniler bu dönemde özellikle Ruslar tarafından bağımsızlık vaadiyle ayaklandırılmışlardır.[65] Cemilpaşazade ailesi mensupları ise daha farklı bir durum takınarak Avrupalı bazı diplomatlar tarafından yazılanların aksine 1895'teki Ermeni olaylarında aile olarak daha farklı bir pozisyonda bulunduklarını iddia etmişlerdir. Aile bireylerine göre, Ahmet Cemil Paşa, Ermeni olaylarının daha fazla büyümemesi için çaba göstermiş ve özellikle de yerli Müslüman ahaliyi sakinleşmeleri konusunda itidalli olmaya çağırmıştır.[66]

Gerek Avrupalı siyasilerin söylemleri gerekse de Cemilpaşazade ailesi üyelerinin Ermeni olayları ile ilgili olarak ortaya koydukları bilgiler arasında örtüşen bir tarafın bulunmaması konunun ne kadar karmaşık olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Burada Cemilpaşazade ailesi mensuplarının kendilerini haklı çıkarma hususunda siyasi söylemli bir savunma geliştirdikleri görülmektedir. Şu halde, kendi ifadeleri dışında bu konuda kendilerini haklı çıkaracak başka bir kaynak mevcut değildir.

---

[62] Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Haz. Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21

[63] Jelle Verheij'e göre, Hıristiyanlardan yaklaşık 300, Müslümanlardan ise yaklaşık 200 kişi çıkan çatışmalarda yaşamını yitirmiş veya yaralanmıştır. Bkz. Malmisanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu (1900–1920)*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 11. Ayrıca bkz. Hayri Başbuğ, *Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, s. 292

[64] Yves Ternon, *Ermeni Tabusu*, Çev. Emirhan Oğuz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 124

[65] İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1984, s. 73–74

[66] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDEKİ KÜRT HAREKETLERİ ve KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN İSTANBUL'DAKİ ÖĞRENCİLİK YILLARI

Kürtçülük faaliyetleri, fikrî anlamda ilk olarak II. Abdülhamit iktidarının reform yapmasından ümidi kesmiş olan bazı Kürt aydınlarından özellikle Bedirhanilerin çabalarıyla Mısır'ın başkenti Kahire'de başlamıştır. Yurt dışına çıkan Kürt aydınlarından Kahire'ye yerleşen bir grup, burada 1897 yılında gizli bir cemiyet (dernek) kurmuş ve 22 Nisan 1898'de Bedirhanzade Mikdat Midhat'ın yayımcısı olduğu ve ilk Kürtçe gazete kabul edilen Kürdistan'ı yayınlamaya başlamıştır.[67]

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber Kürt siyasal örgütlenmesinde ciddi bir gelişme yaşanmış ve özellikle de İstanbul'da değişik amaç ve isimler altında birçok Kürt cemiyeti kurulmuş, dergi ve gazeteler yayımlanmaya başlanmıştır. Kadri Cemilpaşazade (1891–27.11.1973) ile beraber Veteriner Dr. M. Nuri Dersimi gibi o dönemi yaşayan bazı kimseler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin[68] Türkçü siyasetinin Kürtler toplumu arasında ulusal duyguların uyanmasında etkili olduğuna dikkat çekmişlerdir: "Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi, bazı Türk gençlerinin etkisiyle Osmanlı Devleti kavramını yıkarak yeni teoriler ve yeni kararlar doğurdu. Genç Türk Hükümeti sıfatıyla ortaya çıkan hükümet Türkçülüğü devletin şuuru yapmış, hükümetin takip etmeye başladığı yol da Türkçülük siyaseti olmuştu. Türkçülük siyasetinin etkisiyle kendilerini farklı vaziyette gören diğer Osmanlı İslam unsurlarından Araplar, Arnavutlar ve Kürtler de kendi milliyetlerini ortaya koymak lüzumunu hissederek milli teşekküller meydana getirdiler."[69]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Kadri Cemilpaşazade, Osmanlı vatandaşı olan Müslüman unsurların zamanla milliyetçi bir örgütlenmeye yönelmelerinin nedenini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı politikalar[70] olduğunu düşünmektedir. Bu durumla ilgili olarak şunu da eklemekte fayda var; İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar iktidarı ele geçirdikten bir süre sonra milliyetçi eğilimli bir politika izlemeye çalışmış olsa da, esas itibariyle Osmanlı tebaasını oluşturan diğer Müslüman ve gayrimüslim halklara geniş ölçüde kültürel ve siyasal haklar tanımıştır. Bu amaçla

---

[67] Celile Celil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler XIX. Yüzyıl*, Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 201

[68] İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895–1908,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1989; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

[69] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 33

[70] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* C. I, Ks. İ.T.T. Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 400

Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm topluluklara kendilerini geliştirecek özgürlükçü ortam hazırlanmıştır. II. Meşrutiyet'in hemen akabinde Kürtlerin siyasallaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. 1908 yılında kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve 1910'da kurulan Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nden sonra, Hevi'nin kurulduğu 1912 yılında İstanbul'da birkaç Kürt örgütü daha ortaya çıkmıştır. 1912 yılında ise Kürdistan Muhibban Cemiyeti, Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti ile Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti kurulmuştur.[71] Bütün bu örgütlenme çalışmaları Kürtlerin bir bölümünün diğer Osmanlı ulusları gibi kültürel yapılarını geliştirme çabasında olduklarını göstermektedir.

Cemilpaşazade ailesine mensup gençlerin öğrenim için İstanbul'a gittikleri dönemde, yani II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında oradaki Kürt menşeli örgütlerin çalışmaları da yeni başlıyordu. Bu süreçten haberdar olan bir kısım Kürt asıllı Osmanlı vatandaşı yeni kurulan cemiyetlere katılmışlardır. Kadri Cemilpaşazade bu durumu, eşraftan bir aileye mensup olmanın verdiği güvenle İstanbul'a giden Kürt gençlerinin, oradaki Kürt aydınlarından ve diğer Kürt gençlerinden etkilenerek bilinçlenmelerine bağlamıştır.[72]

1908'de Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan gelişmeleri anlatırken disiplinsizlik ve karmaşa ortamının varlığından söz eden Kadri Cemilpaşazade, gençlerin kendi milletleriyle övünmeleri dolayısıyla kendisinin de bu vesileyle Kürt olmaktan övündüğünü söyleyerek şunları kaydetmektedir: "…16–17 yaşında İstanbul'a okumaya gittiğimde[73] sekiz-on yetişkin akraba ve hemşehrilerle beraber Numune-i Terakki Mektebi'ne dâhil olmuştum. 1908 tarihinde Rumeli'de birkaç hamiyetli İttihatçı subayın[74] 'hürriyet isteriz' diye ayaklanması neticesi Sultan II. Abdülhamit'in hürriyeti ilan edişi üzerine hiçbir fedakârlık sarf edilmeden elde edilen hürriyet ve serbestîden herkes ne oldum delisi olmuştu. Bu anarşi, tesirini mekteplerde de gösterdiği için talebeler arasında da guruplaşmalar meydana gelmişti. Mesela o tarihlerde Osmanlı memleketlerinden olan İşkodra, Yanya, Manastır talebeleri Arnavut olmaları ile Halep,

[71] Bazı kaynaklarda Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin adı ve kuruluş tarihi yanlış yazılmaktadır. Bu bazı araştırmacıları yanılttığından Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adında ayrı bir örgütün 1910'da kuruluğundan söz ederler. Keza Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti'nin adı bazı kaynaklarda Heviya Kürd Cemiyeti biçiminde geçtiğinden kimi araştırmacılar bu ikincisini ayrı bir örgüt sanmışlardır. Bkz. İsmail, Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İkici Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 237–239

[72] Kadri Cemilpaşazade age, s. 27

[73] 1891 doğumlu olan Kadri Cemilpaşazade'nin İstanbul'a 1911 yılında gitmiş olduğu düşünüldüğünde, o dönemde kendi ifade ettiği gibi yaşının 16–17 değil, 20 olması gerekmektedir. Yani bu konuda Kadri Cemilpaşazade'nin verdiği bilgiler Ekrem Cemilpaşazade'nin hatıratı ile çelişmektedir. Doğrusu da Ekrem Bey'in verdiği bilgilerdir, zira Cemilpaşazade ailesi mensupları gençlerin İstanbul'a okumaya gittikleri tarih 1911'dir. Bkz. Ekrem Cemilpaşazade, age, s.18

[74] Burada kastedilen subaylar Enver Bey ve Resneli Niyazi Bey'dir.

Şam, Bağdat talebeleri Arap olmaları ile övünürlerdi. Bu hal karşısında bizler de kitlemizi Kürtlük şuuru ile takviye etmekteydik".[75]

Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren bazı Kürt aileleri, kültürel birtakım haklar sağlamak amacıyla örgütlü mücadeleye girişirken, bunun aksi yönünde İttihat ve Terakki taraftarı olarak, bu tür bir mücadele hareketine karşı olan Kürt aileleri de mevcut bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet ile beraber Cemilpaşazadelerden bazı gençler, özellikle de Kadri ve Ekrem Beyler kültürel haklar için mücadele eden Kürt örgütlerinde yer alarak mücadele saflarına katılmışlardır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, Diyarbakırlı diğer güçlü ailelerin çocuklarının tutumunun böyle olmadığı bilinmektedir. Hatta Cemilpaşazade ailesi mensuplarından diğer bazı kimseler başta olmak üzere, Diyarbakır'ın önde gelen ailelerinden Pirinççizadeler bu durumun aksine, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafında yer almışlardır. Bu farklı tavırlar sonucu olarak Cemilpaşazadelerle Diyarbakırlı diğer bazı etkin ailelerin arasına soğukluk da girmiştir. Bu vesileyle başka kentlerde olduğu gibi Diyarbakır kent merkezinde ve yörede etkin olmaya çalışan güçlü aileler arasında çekişmeler yaşanmıştır.[76]

5. KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN KÜRT TALEBE HEVİ CEMİYETİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

Kürt Talebe Hevi Cemiyeti Osmanlı coğrafyasında kurulan ilk yasal Kürt Öğrenci Derneği'dir. Hatta yasal engellerden dolayı, daha sonra Kürt adı kullanılarak legal bir dernek kurulamadığından[77] dolayı buna Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk ve son yasal Kürt Öğrenci Derneği demek de yanlış olmaz. Derneğin adı, bizzat derneğin yayımladığı dergilerde Kürt Talebe Hevi Cemiyeti biçiminde geçer. Buradaki 'hevi' sözcüğü Kürtçe'de 'ümit' anlamına geldiğinden Kürt Talebe Hevi Cemiyeti de Kürt Öğrenci Ümit Derneği biçiminde Türkçe'ye çevrilebilir. Hevi [Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti], yüksek öğrenim yapmakta olan Kürt gençleri tarafından 9 Ağustos 1912 (Rumi 27 Temmuz 1328) tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Önce Sirkeci'de Yeni Postane karşısındaki Erzurum Apartmanı'nda bir yer kiralanıp buranın Hevi'nin merkezi olduğu gazetelerde ilanlarla açıklanmıştır.[78] Fakat ilk lokali dar geldiğinden bir süre sonra

[75] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 27–28
[76] Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* C. II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 96
[77] İsmail, Göldaş, age, s. 24
[78] Tarık Zafer Tunaya*, Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. I-II-III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 568

merkezi Meserret Oteli karşısındaki bir daireye nakledilmiş, oradan Babıâli Caddesi'ne, en sonunda da Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'ndeki bir binaya taşınmıştır.

Kaynaklarda Hevi'nin kuruluş tarihi olarak 1910 ve 1921 gibi farklı tarihler[79] verildiği gibi, gayri resmi olarak 1908'de kurulduğu[80] veya gizli siyasal bir cemiyet olarak 1910 yılından itibaren Heviya Kurd adıyla Irak'ın kuzeyinde faaliyete başladığı, hatta 1910'da oluşup 1912'de yasal olarak kurulduğunu da yazanlar olmuştur,[81] fakat bu tarihlerin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Hevi'nin kurucularından Kadri Cemilpaşazade konuyla alakalı şu bilgileri veriyor: "1911 senesinde Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'ne [Ziraat Yüksek Okulu'na] girmiştim. Mektepte bulunan Kürt talebe arkadaşlarım ile milli meselelere derinden alaka göstererek hasbıhal etmekte idik. Bu sırada mektep muhasebe memuru muhterem Halil Hayali Bey'in bizleri irşad ve teşviki, milli duygularımızı kuvvetlendiriyordu. Arkadaşlarla müttefikan bir Kürt Talebe Cemiyeti tesisini kararlaştırdık. Ben, Ömer Cemilpaşazade, Van Milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuat Temo, Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki ile beraber Hevi adında bir talebe cemiyeti nizamnamesini mektep camiinde günlerce toplanarak düzenledikten sonra 1912'de resmen hükümetten izni alarak Hevi'nin teşekkülünü ilan ettik".[82]

Yirminci yüzyılın başında kurulan Kürt dernekleri içinde Hevi'nin önemli bir yeri vardır. Derneğin bazı üyeleri yıllar sonra onu "ma'bed-i amalimiz" (emellerimizin tapınağı) diye anmışlarken, benzer bir biçimde, Roji Kurd Dergisi'ndeki bir yazıda, Kürt gençleri "Kürtlüğün meş'alkeş-i tealisi" (Kürtlüğün yükselmesinin meşalesini taşıyanlar) demişlerdir. Hevi ve yayın organı olan Roji Kurd Dergisi ise "iki abide-i intibah" (iki uyanış anıtı) olarak nitelendirilmiştir.[83] Bu tanımlamalar devrin Kürtlük şuuru hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Kimi Kürt çevreleri bu konuda aşırı duyarlılık sergileyerek derneğin çalışmalarını yüceltmekten geri kalmamışlardır.

Celil Celile'ye göre, 1912 yılının Mayıs ayında Osmanlı Kürtleri'nin tüm siyasi ve toplumsal grup temsilcilerinin katılımıyla ortak bir Kürt Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurulun Anadolu genelinde Kürt halkının menfaatlerini temsil edebilecek beceride tek bir örgüt, güçlü bir parti için hep birlikte karar aldığını da belirten Celile'nin bahsini ettiği kurulun Hevi olduğu iddia edilmişse de bunu doğrulayacak bir belge bulunamamıştır.

[79] Bazil Nikitin, age, s. 195
[80] Vedat Şadilili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, c. I, Kon Yayınları, Ankara, 1980, s. 156
[81] İbrahim Ethem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 39
[82] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 27–28
[83] Roji Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), İstanbul, no. 1 (6 Haziran 1329/14 recep 1331 [1913]), s. 2–3

Abdülaziz Yamulki'ye göre Hevi Cemiyeti Kürtler arasında ortak bir siyasal birliktelik oluşturmayı hedeflediğinden tabanı mümkün olduğunca geniş tutmayı hedeflemiştir. Bu amaçla sadece öğrencilerin değil, siyasi hayata atılmış aydın kişilerin ve subayların da gizlice Hevi'ye dâhil olduğu tespitini dile getirmiştir. Hevi'nin kurucularından ve daha sonra cemiyete üye olanlardan bu tespitin kısmen doğru olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Hevi'ye subay ve aydın kesimlerin sınırlı sayıda katıldığı da cemiyetin üye profilinden anlaşılmaktadır.

Hevi'nin yöneticileri örgütlü mücadelenin önemine dikkat çekmişler, uyanmaya başlayan diğer ulusları örnek vererek, ayrı ayrı çalışmak suretiyle hiçbir yarar sağlanamayacağını, en iyi ve isabetli yolun uyanmış olan her ulus gibi dernekler kurarak toplu hareket etmek olduğunu belirtmişlerdir."[84] Hevi mensuplarının açıkça ifade ettikleri düşünceler ve çıkardıkları Roji Kurd, Hetavi Kurd, Yekbun ve Jin[85] isimli gazetelerdeki yayınları ile amaçlarını rahatça ortaya koymaları, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kendilerini özgürlükçü olarak benimseyen Kürt gençlerine yönelik birtakım önlemler almasını da beraberinde getirmiştir. Hevi'nin üyelerinden Kerküklü Necmeddin'e göre: "Bir millette cemiyetin teessüsü (derneğin kurulması) o milletin refah ve saadete nail olmasına yegâne bir alamettir. Cemiyetsiz bir milletin terakkisi görülmemiş ve görülemez. Aydın kişiler, kendi kavimlerinin manevi ihtiyacatını anlamak mecburiyetindedirler. Dernek üyeleri, gayet faal ve cesaret-i medeniyye sahibi olmalı, yazmalı ve söylemelidirler."[86]

Halil Hayali'nin Hevi'nin kurucuları üzerindeki etkisi ile Dr. Abdullah Cevdet'in[87] Hevi ile olumlu ilişkileri de bilinmektedir. Kürdizade Ahmed Ramiz, Halil Hayali, Said-i Nursi ve Dr. Abdullah Cevdet'in 1910'da kurulmuş olan Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin kurucularından oldukları hatırlanırsa bu husus daha iyi anlaşılır. Dinsel bağların yanı sıra bu iki örgütün bazı üyeleri arasındaki akrabalık (baba-oğul, amca-yeğen) ilişkisi de dikkat çekiyor. Örneğin Hevi üyelerinden Fuat Temo'nun babası olan Van Milletvekili Tevfik Bey ile Asaf Bedirhan'ın dört amcası da Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin kurucularındandır. [88]

---

[84] Hetavi Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), İstanbul, no.1 (Teşrin-i evvel 1329/23 Zilkade 1331 [1913]), s. 2–3

[85] Hevi Cemiyeti'nin 1912–1922 yılları arasında çıkardığı Kürtçe isimli bu yayınların Türkçe anlamları şu şekildedir: Roji Kurd (Kürt Günü), Hetavi Kurd (Kürt Güneşi), Yekbun (Birlik) ve Jin (Yaşam).

[86] Kerküklü Necmeddin, *"Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti ve Kürtlerin Makam-ı Hilafete Hizmetleri,"* Roji Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), İstanbul, no. I (14 Recep 1331/6 Haziran 1329 [1913], s. 4

[87] Abdullah Cevdet ile ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981

[88] Necmettin Büyükkaya, *Kalemimden Sayfalar,* Vate Yayınları, İstanbul, 2008, s. 151

Kadri Cemilpaşazade'nin verdiği bilgiye göre Kürt Talebe-Hevi Cemiyetinin dört kurucu üyesi şunlardı:

1- Kadri Cemilpaşazade (Zınar Sılopi)

2- Ömer Cemilpaşazade

3- Fuat Temo (Van Milletvekili Tevfik Bey'in oğlu)

4- Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki.[89]

Kadri Cemilpaşazade'nin amcazadesi Ekrem Cemilpaşazade (1891–1974), kendisinin de Hevi'nin asıl kuruculardan biri olduğunu söylemektedir: "Kadri Bey'in bu son senelerde bastırıp bizzat elden ele dağıttığı hatıratında[90] Hevi kurucularını şöyle göstermiş: Diyarbakırlı Ömer Cemilpaşazade, Diyarbakırlı Kadri Cemilpaşazade, Vanlı Fuad Vanlızade, Diyarbakırlı Cerrahzade Zeki. Bu dört zat Hevi'nin idare heyeti, kurucuları, vekilleriydiler. Fuad ve Zeki Beyler Hevi'nin teessüsünden birkaç ay evvel İstanbul'a gelmiş ve Cemil Paşa oğullarıyla temas kurmuşlardı. Asıl müessisler ise üç Cemilpaşazade idi: Ömer, Kadri ve Ekrem. Cemil Paşa'nın üç çocuğunun, Ömer, Kadri ve Ekrem'in dört yıl süren çalışmalarıyla 1912'de Hevi Kürt Talebe Cemiyeti resmen kuruldu".[91] Fakat Ekrem Cemilpaşazade'nin, kendisinin de Hevi'nin kurucularından birisi olduğu tezini doğrulayacak bir belge mevcut değildir. Aksi halde başka bir Hevi üyesinin veya bu konu üzerinde çalışan bir araştırmacının bu bilgiyi doğrulaması gerekirdi.

Hevi'nin yöneticilerinden Tevfik Hamid Bey de "Sekiz yıl önce üç dört genç, başlarında saygıdeğer bir zat[92] olduğu halde, Halkalı Ziraat Okulu'nun bir köşesinde Hevi'nin temelini kurdular" demektedir.[93] Bu konuda Tevfik Hamid'in verdiği bilgi ile kuruculardan Kadri Cemilpaşazade'nin verdiği bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. Hevi'nin ilk sorumlu sekreteri Ömer Cemilpaşazade'dir. O sırada Mekteb-i Mülkiye öğrencisi olan Memduh Selim ise daha sonra genel sekreterliğe getirilmiştir.[94] Hevi'nin başkanının Ömer Cemilpaşazade, sekreterinin Kadri Cemilpaşazade, mali sorumlusunun Halil Hayali

[89] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 34
[90] Kadri Cemilpaşazade'nin Zınar Sılopi müstear ismiyle ilki 1969'da, ikincisi ise 1991'de yayımlanan Doza Kürdistan adlı kitabı kastedilmektedir.
[91] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 18–20
[92] Bu saygıdeğer zattan kasıt Halil Hayali'dir.
[93] Jin (Din, Edebiyat, İçtimaiyat ve İktisadiyattan Bahseder Türkçe-Kürdçe Mecmuadır), İstanbul, no. 24, s. 7–10; Yeniden Basımı: Jin (Kürdçe-Türkçe dergi), Arap harflerinden Latin harflerine çeviren ve dilini sadeleştiren: M. Emin Bozarslan, Deng Yayınevi, Uppsala, c. 5 no. 21–25, 1988, s. 1019–1021
[94] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 37

olduğu öne sürülmüşse de,[95] bu bilgiyi doğrulayacak herhangi bir kanıt mevcut değildir. M. Nuri Dersimi'nin yazdığına göre, kendisi ile beraber İhsan Nuri ve Palulu Abdullah Sadi de Hevi'nin üyelerindendir.[96] Aynı şekilde Robert Olson da mezkûr isimlerin Hevi üyesi olduklarını teyit etmektedir. Ayrıca Hevi'nin Lozan Şubesi'nin kurucularından olan ve o sırada Avrupa'da öğrenim gören Cevdet Cemilpaşazade ve İbrahim Cemilpaşazade'yi da eklersek Birinci Dönem Hevi'nin tespit edilen üye sayısı 31'i bulmaktadır.[97] Bunlardan yola çıkarak Kadri Cemilpaşazade başta olmak üzere Cemilpaşazade ailesinden 6 kişinin Hevi'nin kurucu üyesi olduğu anlaşılmaktadır.

Hevi üyeleri başta ziraat olmak üzere, mülkiye, tıp, veterinerlik, hukuk ve askeri okul öğrencilerinden oluşmaktaydı. Bazı kaynaklarda derneğin üye sayısının beş yüz kişi olduğu belirtilirse de,[98] Hevi'nin en aktif üyelerinden biri olan Ekrem Cemilpaşazade'ye göre, dernek resmi olarak kurulduktan sonra İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden üye kaydedilmeye başlanmıştı ve kısa sürede kaydolan öğrenci sayısı iki yüz kadardı. Memduh Selim, Hevi'ye kayıtlı olup da İstanbul'da yaşayan yüzlerce beynin varlığından söz ederken; aynı dönemin öğrencilerinden olan M. Nuri Dersimi'ye göre, 1913'te İstanbul'da öğrenim gören Kürt öğrencilerinin toplamı ancak yüz elli kişi kadardı.[99] Hevi'nin ilk sorumlu sekreteri Ömer Cemilpaşazade İstanbul'daki öğrenimini tamamladıktan sonra Diyarbakır'a dönmüştür. Ömer Bey'in hukuk okuyan kardeşi Cevdet Bey ve diğer kardeşleri Kadri, Ekrem, Şemseddin Beyler de tahsillerini devam ettirmek amacıyla İsviçre'ye gitmişlerdir.[100] Cemilpaşazadelerin İstanbul'u terkinden sonra Hevi Cemiyeti bünyesinde Cemilpaşazadelerin ağırlığı azalmıştır.

Hevi'nin yönetici ve üyelerinden başka cemiyetin çalışmalarına değişik biçimlerde katkıda bulunmuş kişiler arasında Halil Hayali, Dr. Mehmet Şükrü, Dr. Abdullah Cevdet, Seyid Abdülkadir, Halil Rami Bedirhan, Şefik Arvasi ve Süleymaniyeli Mehmet Tevfik vardı. Bunlardan özellikle Halil Hayali için Hevi'nin kuruluş aşamasındaki fikir babası denilmektedir. Bunun nedeni dönemin Kürt gençleri arasında saygın bir konuma sahip olan Halil Hayali'nin, birçok cemiyetin kuruluşunda olduğu gibi Hevi'nin kuruluşunda da önemli rol oynamış olmasıdır. Kendisiyle birçok cemiyette

[95] Celile Celil, *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı Kürt Aydınlanması*, Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 91
[96] M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 25
[97] Robert Olson, age, s. 77–81
[98] Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri,* Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993, s. 132
[99] M. Nuri Dersimi, age, s. 35
[100] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 21

beraber bulunmuş olan Said-i Nursi tarafından da takdir edilen Halil Hayali,[101] kaleme aldığı yazılarıyla gündemdeki meselelere çözüm yolu bulma çabasındaydı. Halil Hayali'ye aşırı ölçüde hayranlık besleyen Kadri Cemilpaşazade, kitabının bir yerinde Halil Hayali için özel olarak bir başlık da açmış ve onu metheden sözler sarf etmiştir. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin de kurucularından olan Halil Hayali, hem Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nde hem de Hevi'nin yayımladığı periyodik yayınlarda birçok Kürtçe ve Türkçe yazılar yazmıştır.[102]

Hevi'nin 1919'da yayımlanan beyannamesinde,[103] cemiyetin asıl amacının ne olduğu konusunda geniş ölçekli bilgi sunulmaktadır. Hevi'nin aktif üyelerinden Kemal Fevzi, Tayyip Ali, Dr. Fuat, Abdullah Sadi ve Seyid Abdülkadir, bu beyannamenin yayımlanmasından birkaç yıl sonra Şeyh Said Ayaklanması dolayısıyla idam edilmiş, Dr. Ziya Vehbi yaşamının son yıllarında akli dengesini yitirmiştir. Cemilpaşazadelerden Ekrem, Kadri, Mehmet ve Bedri; Ergani Madeni'nden Dr. Ahmet Nazif ve kardeşi Nurettin Zaza; Elazığ vilayetinden Arif Abbas ile beraber Memduh Selim, Halil Rahmi Bedirhan ve daha birçok Kürt aydını,[104] çalışmalarına devam edebilmek için, Türkiye'yi terk ederek yurt dışına kaçmışlardır.

Hevi Cemiyeti, faaliyetlerine ara vermeden devam ederek Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bir kongre düzenlemiştir. Gerçekleştirilen kongrede Hevi üyeleri arasında ciddi ve hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Kadri Cemilpaşazade 1913'te yapılan kongrenin hazırlık çalışmaları ve kongre ile ilgili gelişmeleri anlatırken şöyle demektedir: "Hevi'nin sene-i devriyesi münasebetiyle Şükrü Mehmet Bey'in teşviki ile Şehzadebaşı'nda kalabalık bir toplantıya kafi gelecek oldukça geniş bir yer kiralanmıştı. Bu yerde 1913 yılında toplanan kongrede Diyarbakır milletvekilleri Pirinççizade Feyzi Bey, Piriççizade Zülfü Bey, Genç Vilayeti Milletvekili Muhammet Bey, Bedirhani Halil Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey hazır bulundular. Hevi'nin genel sekreteri sıfatıyla Memduh Selim Bey söylediği nutukta, büyüklerin milli mesaile lakayt kaldıklarından şikâyet etti. Kemal Fevzi Bey söylediği ateşli ve uzun bir nutukla Memduh Selim'in sözlerini teyid etti. Ziya Vehbi Bey, Ahmed-i Hani'nin[105] Kürtlerin methine dair Mem u Zin'deki meşhur kasidesini okudu. Feyzi Bey gençlerin siyasete karışmaması, kendi dersleri ile uğraşmaları lazım geldiğini söyleyerek Memduh Selim'in büyüklere yaptığı hücumu red,

[101] Malmisanij, *Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, Doz Yayınları, İkinci Baskı,* İstanbul, 1991, s. 97
[102] M. Emin Bozarslan, Jin, Kürtçe-Türkçe Dergi, C. I, Deng Yayınevi, Uppsala, 1985, s. 23
[103] Hevi Cemiyeti'nin beyannamesinin tam metni, çalışmanın ekler bölümünde yer almaktadır.
[104] M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 248
[105] 17. yüzyılda yaşamış Kürt asıllı ünlü edebiyatçı.

Ziya Vehbi'nin okuduğu Kürtlerin methine dair Ahmed-i Hani'nin kasidesinin Kürt istiklali demek olduğunu söyledi. Fevzi Bey'in bu beyanatına Şükrü Mehmet Bey itiraz ederek büyüklerin milli mesaile alakasızlığından dolayı gençlerin siyasetle uğraşmağa mecbur kaldıklarını söyledi. Halil Rahmi Bey'le Şefik Efendi Arvas da Şükrü Mehmet Bey'in sözlerini teyid ettiler. Feyzi Bey adeta dargın bir halde toplantıyı terk etti".[106]

Hevi üyeleri arasında yaşanan çatışmalar cemiyeti zayıflatmakla kalmamış daha sonraki aşamada cemiyetin dağılmasına yol açacak süreci başlatmıştır. Muhaliflerinin şikâyetleri üzerine Hevi'nin kanuna uygun olmayarak teşekkül ettiği iddia edilerek merkez idare heyeti üyeleri hükümet tarafından mahkemeye çıkarılmış, dava devam ederken seferberlik ilan edilmiştir. İdare Heyeti üyeleri Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine askere alınınca dava kendiliğinden düşmüş, bu sebeplerden dolayı Hevi idare heyeti geçici olarak Hevi'nin faaliyetlerini durdurmaya karar vermiştir. Hevi tarafından çıkarılan Hetavi Kurd Dergisi'nde yayımlanan bir bildiride, Kürt büyüklerinin halka hizmet etmeleri gerektiği: "Koyun çoban için değildir / Hatta çoban onun hizmeti içindir", anlamına gelen Farsça; "Gusfend ez beraye çuban nist / Belke çuban beraye xidmete u'st" sözüyle ifade edilmiştir.[107]

Dr. Abdullah Cevdet halka nasıl hizmet edileceği konusundaki önerilerini Hetavi Kurd'de şöyle yazmıştır: "Kuşkusuz Kürtlere ve Kürtlüğe hizmet etmek için ter ve mürekkep akıtıyorsunuz. Fakat gazeteyi okuryazar milletler için çıkarırlar. Kürtlerde okuryazarlar ne yazık ki, eminim ki, parmakla gösterilir. Kuşkusuz Kürtleri uygarlaşmış, aydınlanmış ve değişmiş bir kavim olarak görmek istersiniz ve hiç kuşku yoktur ki Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvet ve kıvamını arzu eden her ulusun bireyi, mensup olduğu unsurun itibar kazanmasını ve aydınlanmasını istemelidir. Köylere! Köylere! Darı ekmeği yemek, keçi sütü içmek ve köyleri nur ile uygarlık nimeti ile beslemek, eksiksiz bir yiğitlik ve azim ile istenmelidir. Anadolu yaşama gereklerinin en önemlisinden yoksundur: Bilmek. Bilmek, uygar yaşam için hava demektir. Bir köyde bir ilkokul kurucusu ve öğretmeni olmayı rasgele bir yerde kaymakam ve müdür olmaya tercih edeceğiniz zaman, işte ancak o zaman düşülmesi gereken yola düşmüş olacaksınız."[108]

Derginin bir sonraki sayısında yayımlanan yazısında Mevlanzade Rıfat, Dr. Abdullah Cevdet'in fikirlerinden farklı olarak önerilerini şu şekilde ortaya koymuştur:

---

[106] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 42–43

[107] Hetavi Kurd, (şimdilik on beş günde bir neşrolunur), İstanbul, no: 4–5, (10 Mayıs 1330/27 Cemaziye'l-evvel 1332 [1914]), s. 1–4

[108] Abdullah Cevdet, *"Hetavi Kurd Gazetesi Yazarlarına",* Hetavi Kurd, İstanbul, no.1 (Teşrin-i evvel 1329/23 Zilkade 1331 [1913]), s. 2–3

"Bütün kavimleri görüyoruz. Hepsi bir ulusal daire çizmişler, ilerleme ve yükselmeye koyulmuşlar. Ulusunu bilmiyen, ulusal ideal arkasında koşmayan uluslar, insan kitlesi içinde pek geride, ruhsuz olarak kalmışlardır. Bir kavmin ruhsuz olmasını tasavvur ediniz, ne kadar acı vericidir. Kürtleri uyandırmak, onlara varlıklarını, yaşam haklarını tanıtmak, ilerleme yoluna koymak neye bağlıdır? Ortada belli başlı bir gaye olmadan Kürt gençlerini Anadolu'ya yaymak gereksiz, verimsiz, boş olur. Bu tavsiye pek erkendir. Evvela Kürtlere hayat varlıklarını tanıttırmak, onları ilerleme yoluna koymak için dil gereklidir".[109]

Dr. Abdullah Cevdet ile Mevlanzade Rıfat'ın bu konudaki farklı düşünceleri arasında Kadri Cemilpaşazade orta yolu bulma çabası içinde düşüncelerini konumlandırmaya çalışmaktadır. "Bundan yüzyıl önce yaklaşık bizim durumumuzu yaşamakta olan Balkan milletlerinin aydınlarının çalışma tarzı bize örnek olmalıdır. Bu milletlerin aydınları bütün varlıklarıyla milletin çocuklarını fikren yetiştirmeğe koyuldular. Millet tabakası arasına karışmış aydınlar, milletin felaket zamanında kendisiyle birlikte inleyeceği gibi mutluluğunu da birlikte tadacağından, milletin sevgi ve güvenini kazanırlar".[110]

Kürt kültürünü geliştirerek, Kürtçe'yi Kürtler arasında okunup yazılır bir hale getirmek amacını güden Roja Kurd dergisinin Türkçe bölümünde yazanlar arasında, Darülfünun Hukuk-ı Esasiye [Anayasa] Müderrisi Babanzade İsmail Hakkı Bey, İçtihad Mecmuası sahibi Doktor Abdullah Cevdet Bey, Vanlı Memduh Selim Bey, Bitlisli Yusuf Ziya Bey ve Kemal Fevzi Bey bulunurken; Kürtçe bölümünde yazanlar arasında ise şunlar vardı: Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Süleymaniyeli Abdülkerim Bey ve Müküslü Hamza Bey.[111] Roja Kurd Dergisi'nin hükümet tarafından yasaklanmasından sonra Müküslü Hamza Bey yönetiminde Hetavi Kurd Dergisi çıkarılmaya başlandı. Bu dergide yazılar yazan Kürt gençleri arasında özellikle Hakkârili Şair Abdürrahim Bey'in edebi yazıları takdir topluyordu. Hetavi Kurd Dergisi, Hevi Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu Birinci Dünya Savaşı'na kadar yayımlanmaya devam etti. Savaş ilanıyla Hevi mensuplarının pek çoğu seferberlik çerçevesinde askeri hizmete alındıklarından derginin yayınına da imkân kalmamıştı.

[109] Mevlanzade Rıfat,"Sayın Hetawi Kurd Gazetesi Kurucularına", Hetavi Kurd, İstanbul, no.2 (4 Muharrem 1332/21 Teşrin-i sani 1329 [1913]), s. 2–3
[110] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 208–209
[111] Roji Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), İstanbul, no: 4 (30 ağustos 1329 [1913]), s. 2

Hevi Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Halil Hayali Bey, dönemin aydınları tarafından saygı duyulan bir kişiydi. Hevi'nin beyin takımından olan ve düşünceleriyle Kadri Cemilpaşazade'yi de bir hayli etkilemiş olan Halil Hayali Bey hakkında kendisi geniş açıklamalarda bulunmaktadır. Kadri Cemilpaşazade, Halil Hayali Bey hakkında bilgi verirken, kendisine olan hayranlığını açıkça şu şekilde dile getirmiştir: "Halil Hayali, Bitlis'in Mutki kazasının Modan Aşiretindendir. Çocukluğunda Nur Talebelerinin üstadı meşhur Molla Said'in yakışıklı babayiğit tavrından etkilenerek ondan iyi bir tahsil almış ve bir zaman sonra ilim ve irfan merkezi olan İstanbul'a giderek bir süre eğitim yaptıktan sonra memuriyet hayatına atılmıştı. Fransızca ve Arapça dillerini çok iyi bilen Halil Hayali, milletinin her türlü yoksunluğunu görerek, milletinin derdine çare aramak ihtiyacını duymuş; Kürt dilinin gramerini kaleme alarak bir de sözlüğünü hazırlamıştı. Kürt gençleriyle tanışmış ve onlarla milli meseleler etrafında dertleşmek suretiyle milli duygularının gelişmesine çalışmıştır. O tarihlerde Mekteb-i Tıbbiye'de okumakta olan Ziya Efendi (Gökalp) ile tanışmıştı. Halil Hayali, Ziya Efendi ile birlikte Kürtçe'nin gramerini kaleme almışlar, bir de sözlüğünü yazmağa başlamışlardı ki, Ziya Efendi okuldan çıkarılınca Diyarbakır'a dönmeye mecbur olduğundan bu yazılmakta olan eserleri de beraberinde Diyarbakır'a götürmüştü. O tarihten sonra ilişkileri kesildiğinden Meşrutiyet'in ilanına kadar Halil Hayali bir daha Ziya Efendi ile görüşememişti. Meşrutiyet'ten sonra Selanik'te toplanan İttihad ve Terakki Cemiyeti kongresine Ziya Efendi'nin Diyarbakır delegesi olarak katılması dolayısıyla bulunduğu sırada Halil Hayali kendisinden beraberce hazırlamış oldukları Kürtçe gramerini istemişse de, Ziya Efendi bunları yaktığını söylediğinden Halil Hayali bu eserleri yeniden yazmaya başlamıştı". [112]

Ekrem Cemilpaşazade de benzer şekilde Halil Hayali Bey'in kendileri üzerindeki tesiri konusunda ayrıntılı bilgi vererek şöyle der: "Biz Kürt gençleri bu muhterem zatı İstanbul'da 1909'da tanıdık. O vakitler yaşı elliyi aşkındı. İstanbul Halkalı Ziraat Okulu'nun muhasibiydi. Cuma günleri Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kıraathanesi'ne gelir, bizi başında toplardı. Kürt tarihinden pek çok şeyler anlatırdı. Tarihi, milli, edebi konuşmasının sonu gelmezdi. Biz gençler büyük bir ilgiyle bu konuşmaları dinler ve pek çok şeyler öğrenirdik".[113]

[112] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 29–30
[113] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 18

Halil Hayali'nin Kürt dilinin ve kültürünün gelişmesi konusunda birçok çalışmasının olduğu bilinmektedir. Özellikle de yayımlanan makalelerinde bu konuya ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Fakat yukarda ifade edilen Kürtçe gramerinin hazırlanması konusu günümüze kadar netlik kazanmamıştır. Kadri Cemilpaşazade'nin bahsettiği Kürtçe gramer ile ilgili olarak birçok kaynakta aynı tür anlatımlara rastlanmıştır. Konuya temas eden birçok araştırmacı benzer ifadeleri dile getirmişlerdir. Anlatımların aynı veya birbirine benzer olması mevcut bilgilerin veya bilgi kaynaklarının doğru olduğu konusunda kesin bir hüküm vermemizi gerektirmez. Halil Hayali Bey ile Ziya Efendi tarafından birlikte yazıldığı söylenen gramer ile ilgili olarak Ziya Efendi'nin eserlerinde herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Mevcut bilginin doğru olduğunun anlaşılması açısından en azından konunun muhatabı olan kişilerin aynı düşünceleri dile getirmesi gerekir.

II. BÖLÜM

1. KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN İSVİÇRE'DEKİ FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Avrupa'ya eğitim görmek amacıyla giden Kadri Cemilpaşazade, burada siyasi faaliyetlerine devam ederek, aile üyelerinden bazıları ile beraber İsviçre'nin Lozan kentinde Hevi Cemiyeti'nin bir şubesini açmışlardır.[114]

İstanbul'daki çalkantılı siyasi ortamı terk ederek 1913'te İsviçre'ye giden ve burada Pedagoji eğitimi alan Kadri Cemilpaşazade[115] İsviçre'de kaldığı dönem boyunca yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verirken şunları kaydetmektedir: "Amacımız Avrupa'nın diğer memleketlerinde bulunan Kürt öğrencilerle işbirliği yaparak milli düşüncelerin yaygınlaşmasına çalışmak ve Avrupalılara milletimizi tanıtmaktı. Avrupa'ya herhangi bir sebeple seyahat etmiş olan Kürtlerin, kendilerini Kürt olarak tanıtmamaları, Kürtleri tanıtacak hiçbir propaganda ve yayın yapılmamış olması yüzünden, Kürt milletinin tanıtımı yalnızca bazı bilim adamlarının bilgilendirmesiyle sınırlı kalmıştı".[116]

İsviçre'de bulunduğu sıralarda Avrupa'da Kürtler aleyhine bazı Ermenilerin gerçeklere aykırı siyasi amaçlı propagandalar gerçekleştirdiğini iddia eden Kadri Cemilpaşazade, bunların yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi verirken başından geçen şöyle bir olay aktarmaktadır: "1914 Savaşı'ndan kısa bir süre önce Lozan'da çıkan gazetelerde bir ilan gördük. Bu ilanda Kürt elbisesi giymiş bir adam Amerikalı misyoner olduğunu, Kürtler hakkında konferans vereceğini bildiriyordu. Ben ve Ekrem, konferans gününü sabırsızlıkla bekliyorduk. Konferansın verileceği gün konferans yeri olan Protestan kilisesine gittik. Kürt şal u şapiğini giymiş kara-kuru biraz da topallayan bir adam kürsüye çıktı. İngilizce olarak kendini bir Amerikan misyoner olarak tanıttı. Şivesinin bozukluğunun uzun zamandan beri Kürtler arasında yaşamış olmaktan ileri geldiğini söyleyerek; Kürtlerin vahşi bir halde dağlarda yaşadıklarını, hiçbir din tanımadıklarını ve daha pek çok pis şeylerle Kürtleri anlattıktan sonra koynundan bir İncil çıkardı. İşte Allah'ın bu kitabını bunlar arasında yayabilmek için paraya ihtiyacı

[114] İsmail, Göldaş, age, s. 65
[115] Kadri Cemilpaşazade'nin İsviçre'de Pedagoji eğitimi aldığı bilgisi, yeğeni Reşid Cemiloğlu tarafından verilmiştir. Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[116] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 30

olduğunu bildirerek, hazır bulunanlardan yardımda bulunmalarını istedi. Biz bir Amerikalının Kürtler hakkında yaptığı incelemelerden ne iyilikler, bilgiler beklerken, kendine amerikan misyoneri süsünü veren bir Ermeni sahtekârının küstahça hareketinden iyice içerlemiştik".[117]

2. KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI

1789 Fransız İnkılâbı'nın ortaya çıkardığı yeni fikirler, özellikle de milliyetçi dalga, devletleri olduğu kadar bu devletlerin içinde yaşayan milletlerin davranışlarını da etkilemiştir. Coğrafi açıdan Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kavşağında bulunan stratejik bir konuma ve ekonomik açıdan zengin petrol yataklarına sahip olması itibariyle dünya hâkimiyeti açısından stratejik bir önem arz eden Mezopotamya henüz daha Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmeden önce İngiltere'nin hedefi olmuştur. Zira bu emperyalist paylaşım savaşında İngiltere'nin öncelikli hedeflerinden birisi de Musul ve Kerkük petrollerini ele geçirmektir. İngiltere, 29 Ekim 1914'te Osmanlı'nın harbe iştirak etmesinden bir hafta önce, 23 Ekim'de Bahreyn'e ulaşmış, Arap şeyhleriyle yaptığı bir dizi protokolden sonra Basra'ya asker çıkarmıştır. İngiltere'nin Osmanlı'ya resmen savaş ilan ediş tarihi ise 5 Kasım 1914'tür.[118]

İngiltere'nin aksine, Almanya'nın istekleri doğrultusunda Kafkas cephesine yoğunlaşan Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girerken Irak'ta sınırlı sayıda kuvvet bırakmış, Irak'ın ve diğer doğu ve güney cephelerinin savunmasını cihad çağrısıyla[119] temin edilecek yerel güçlerle takviye edeceği tümenlerle yapmayı planlamıştır.[120] Fakat İngiltere, bu stratejinin aksine, savaş sırasında Arap

---

[117] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 35–37

[118] Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.42

[119] 14 Kasım 1914'te ilan edilen Cihad-ı Ekber Fetvası, beş sorudan oluşuyordu, aslında beş ayrı fetvanın bir araya getirilmesiyle üretilmiş bir metindi. Her soruya karşılık, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin imzasının üzerinde geleneksel olarak "olur" cevabı bulunuyordu. Söz konusu beş soru şöyle özetlenebilir.

1) Padişah-ı İslâm'ın, Kuran'ın ayetine uygun olarak, İslâmiyet aleyhine birleşenlere karşı ilan ettikleri cihada katılmak bütün Müslümanlar için farz mıdır?

2) Rusya, Fransa İngiltere ve müttefikleri devletlerin idaresi altında yaşayan Müslümanların bu devletlere karşı cihada katılmaları farz olur mu?

3) Cihada katılmayanlar Allah'ın gazabına müstahak olurlar mı?

4) Hükümet-i İslamiyye'ye karşı savaşan İtilaf Devletleri'nin Müslüman ahalisi, bu devletlerin yanında savaşa katılmaları halinde her ne türlü tehditlerle karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, cehennem ateşine müstahak olurlar mı?

5) "Bu suretle harb-i hazırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbistan ve Karadağ hükümetleriyle zahirlerinin (yardımcılarının) idareleriyle olan Müslümanların hükümet-i seniyye-i İslamiyye'ye muin (yardımcı) bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri hilafet-i İslamiyye'nin zararına dokunacağından büyük günah olmakla büyük azaba müstahak olur mu? Bkz. Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu,* Yeni Şafak Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 98

[120] Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 106

Yarımadası'ndaki farklı etnisitelerden, bilhassa Araplardan etkin olarak faydalanmış; ajite edilen Araplar, güneyde Osmanlı kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmıştır. Bu dönem ayrıca Kürt milliyetçilerinin Osmanlı'nın düşmanı olan müttefiklerle, yani İngiliz ve Ruslarla açıkça ve öncekinden çok daha fazla ilişkiye girdikleri bir zaman dilimi olmuştur. Savaş boyunca güneyde ajite edilen ve İngilizler tarafından kullanılan Arapların aksine, Mezopotamya'da, etkili olamayan bir kısım milliyetçi kümeleşmeler haricinde, ne Araplar arasında, ne de Kürtler arasında İngilizlere stratejik menfaat sağlayacak seviyede ayaklanmalar gerçekleşmemiştir. Bilhassa Kürt aşiretler, İngiliz ajanı Noel'in raporlarında itiraf ettiği gibi, savaş boyunca ve hatta savaştan sonraki olumsuz ortamda dahi, İngiliz aleyhtarı bir tavır sergilemişler ve Anadolu'daki Türk kardeşleriyle omuz omuza savaşmışlardır.

Binbaşı Noel bu raporlarında, yörede İngiliz aleyhtarı İslamcı bir akımın varlığını kaydetmektedir. Halk İngilizlere olduğu kadar, Avrupa'da Kürtçülük şampiyonluğuna kalkan Şerif Paşa'ya da düşmandır. Noel Türk yanlısı bu tutumun ne İstanbul, ne de Müdafa-yı Hukukçuların gayretlerinden kaynaklandığını, bunun halkın doğal inisiyatifi olduğunu belirtmiştir.[121]

Savaş sırasında doğuda Ermeni isyanlarının baş göstermesi üzerine, Ermeni halkının önemli bir bölümü nispeten güvenli bir bölge olan Suriye'ye tehcir edilmiştir. Ermenilerin tehcir edilmeleriyle ilgili karar bir anda alınmamış, savaşın olağanca hızıyla sürdüğü dönemde, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, askeri ve politik problemler karşısında cephe gerisindeki Ermenilerin faaliyetlerine mani olmak maksadıyla böyle bir yola başvurulmuştur.[122] Bruinessen'e göre, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Rus konsolosu Nikitin, bölgedeki Kürt aşiret reislerini Türk Devleti'ne karşı eyleme teşvik etmiştir. Ancak, savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Sultanı'nın, cihad çağrısında bulunması üzerine, aşiret reisleri Rusların tüm yardım vaatlerini kayıtsız şartsız reddetmiş ve Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmışlardır.[123] Fakat çok geçmeden, yerel kuvvetlerin de katıldığı bu savunma hattı, başarılı birkaç çarpışmadan sonra, Eş-Şuaybe bozgunun ardından çökmüştür. Irak Cephesinin komutanı Süleyman Askeri Bey'in intihar etmesi ve savunma hattının çökmesiyle İngiliz kuvvetleri Selman Pak'a kadar ilerlemişlerdir. Bu bozgunun ardından sonraki süreçte Kafkasya'dan getirilen

[121] Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919),* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 29–30
[122] Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 354
[123] Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,* Çev. Remziye Arslan, Öz-Ge Yayınları, Ankara, s. 346

birliklerle takviye edilen Osmanlı kuvvetleri Kut gibi parlak zaferler elde etmiştir. Fakat gerek İngiliz kuvvetlerinin teçhizat ve malzeme açısından ezici üstünlüğü, gerek Osmanlı kuvvetlerinin yaşadığı ikmal sıkıntıları sebebiyle, Osmanlı Ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat yine de Osmanlı Ordusu Mütareke imzalanırken Musul'u elde tutmayı başarmıştır.[124]

Bağdat'ı alan İngilizler, Osmanlı ordusunu kısa zamanda savaş dışı bırakarak 9 Mayıs'ta Kerkük'ü işgal etmiştir. İngilizler, önlerine hedef olarak Musul'u Ekim ayında ele geçirmeyi koymuşlardır. İngilizlerin Musul'u ele geçirmek için önlerine 4 ay gibi uzun bir zamanı koymalarının nedeni, sadece Osmanlı ordusu değildir, bunun yanında çocuklarına kadar silahlanmış Kürtleri bulmuş olmalarıdır.[125] Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul hala Osmanlı kuvvetlerinin elinde olmasına rağmen, üzerinde çok tartışılan sancılı bir sürecin sonunda, 15 Kasım 1918 tarihi itibariyle, İngiliz kuvvetleri Musul'u gayr-i hukuki bir surette işgal etmişlerdir. Bundan sonraki süreçte, yerel aşiretlerin ve Müdafa-i Hukukçuların mücadeleleri devam etmiş, fakat Özdemir Bey gibi kumandanların başarıları ve Şeyh Mahmud gibi bazı aşiret liderlerinin İngiliz aleyhtarı isyanları bölgenin kaderini değiştirmekte yetersiz kalmıştır.[126]

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Cemilpaşazade ailesinden Avrupa'da öğrenim görmekte olan Kadri, Ekrem, Cevdet, Şemsettin ve İbrahim Beyler savaş başlayınca Osmanlı Ordusu saflarında savaşmak üzere İstanbul'a dönmüş ve Besim Cemilpaşazade ile beraber değişik cephelere gitmişlerdir. Cemilpaşazadelerden Kadri ile Ekrem Beyler önce Şark Cephesi''ne, sonra Filistin Cephesi'ne; Şemseddin Bey önce Çanakkale Cephesi'ne, sonra Bağdat taraflarına; Harbiye mezunu ve yüzbaşı olan Besim Bey Şark (Kafkas) Cephesi'ne, elektrik mühendisi olan İbrahim Bey[127] ile Harbiye mezunu olan Üsteğmen Naim Bey ise Çanakkale Cephesi'ne gönderilmişlerdir.[128] Bu beş kişiden Ekrem savaşta yaralanır, dördü ise yaşamlarını yitirirler: Naim ve İbrahim Çanakkale Cephesi'nde, Şemseddin Bağdat çöllerinde, Besim Şark (Kafkas) Cephesi'nde Sarıkamış'ta şehit düşerler. Cemilpaşazadelerden Besim'in adı, Ruslarla yapılan çarpışmalarda gösterdiği cesaret nedeniyle, savaşa sahne olan bir tepeye verilmiş ve orası

[124] Suphi Saatçi, age, s. 108–115
[125] Veli Yılmaz, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 224
[126] Şeyh Ali Rıza Attar, *Kürtler*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88
[127] Cemilpaşa ailesinden Reşid Cemiloğlu'nun verdiği bilgiye göre, İbrahim Cemilpaşa, Belçika'da öğrenim görürken Elektrik Mühendisliği Bölümü'nü birincilikle bitirdiğinden dolayı Alman Kayzeri Wilhelm tarafından ödüllendirilmiştir. Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[128] *Şehitlerimiz: Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik*, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 408–410

Besim Bey Tepesi adıyla anılmaya başlanmıştır. Nejat Cemiloğlu'nun söylediğine göre, bunlardan başka Cemilpaşazadelerden Kemal Bey de aynı savaşta yaşamını yitirmiştir.[129]

Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından dört ay sonraya kadar amcazadesi Şemsettin Bey ile Lozan'da kalan Kadri Cemilpaşazade, savaşa katılmak üzere onunla beraber İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Yol üzerindeki güzergâhta, özellikle de Avusturya'nın başkenti Viyana'da yoğun bir çalışma ve bütün memleketi kaplayan askeri faaliyetler gözlenmiştir. Trenle Viyana'dan Romanya'ya yol alırken karşılaştığı manzaranın kendisini karamsarlığa ittiğini şöyle ifade etmektedir: "Savaştan çıkmış askeri bir birlikte görülen perişanlık, daha savaşın başlangıcında böyle acınılacak halde olursa, savaş uzayınca ne korkunç sonuçlar vereceğini anlamaya yeterliydi". Romanya yoluyla üç gün sonra İstanbul'a yetiştiklerinde savaş faaliyetlerinin yoğunluğu kendini tüm çıplaklığıyla göstermekteydi. Bunu yanı sıra göze çarpan büyük binaların duvarları zaferi müjdeleyen askeri sloganlarla donatılmıştı.

Harbiye Nazırı ve Osmanlı Orduları Umum Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın savaşın en şiddetli olduğu esnalarda Kafkas Cephesi'nde komutayı devralarak yaptığı Sarıkamış Harekâtı başarısızlık ile sonuçlanmış ve Ruslar, hiçbir karşı koymayla karşılaşmadan Erzurum önlerine kadar ilerlemişti. Mağlubiyetin tek müsebbibi olarak Enver Paşa'yı gören Kadri Cemilpaşazade'ye göre, Enver Paşa'nın Sarıkamış Harekâtı'nı yapmasının yegâne sebebi Almanların doğu cephesindeki savaş yükünü hafifletmekti. Ona göre Enver Paşa Avrupa cephesinde Almanlarla savaşan Rus kuvvetlerinin bir kısmını Osmanlı ordusu üzerine çekerek, Almanların yükünü hafifletmek düşüncesiyle yaptığı bu askeri harekâtta vatan evlatlarını kırdırarak büyük bir felakete sebebiyet vermiştir.[130] İstanbul'a gelir gelmez Maarif Vekâleti'nden yüksekokul öğrencisi olduğuna dair aldığı resmi belgeyle Askerlik Dairesi'ne başvuran Kadri Cemilpaşazade, kendi isteği üzerine süvari Yedek Subay Okulu'na kabul edilerek, Acemi Birliği'nde dört ay askeri eğitim aldıktan sonra diğer bazı arkadaşlarıyla beraber Erzurum'da bulunan Üçüncü Ordu'ya gönderilmiştir. Erzurum'da ismi daha sonra Hafif Süvari Alayları olarak değiştirilmiş olan Hamidiye Alayları'na katıldıktan sonra, karargâhını Ardı Köyü'nde kurmuş bulunan İkinci Süvari Fırkası Kumandanı Mürsel Bey tarafından Hasenan ve Cibran Kürt aşiretlerinin oluşturduğu İhtiyat Livası'na[131] gönderilen Kadri

[129] Cemilpaşazade Cevdet Bey Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken, ailelerinin beş şehit verdiğini söylemiştir. Bkz. Vakit, İstanbul, 29.06.1925
[130] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 43–44
[131] Liva, günümüzde tugay olarak adlandırılan askeri birliktir.

Cemilpaşazade, Tugaya katıldığında savaş başlayalı bir yıl olmuştu. Burada İhtiyat Livası Kumandanı Amasyalı Hamdi Bey'in emir subayı olarak Tugay karargâhında görevlendirilen Kadri Cemilpaşazade, görevlendirildiği konumun kendisi için öneminden şöyle bahsetmiştir: "Fırka Kumandanı Mürsel Bey bizleri birliklere dağıtırken iyi bir tesadüf olarak beni İhtiyat Livası'na gönderdi. Liva Kumandanı Hamdi Bey'in emir subayı olarak beni liva karargâhında bırakmasına sevinmiştim. Bir birliğe verilseydim ancak sayılı kimseyle temas edebilecektim. Şimdi tugay karargâhında bulunmam bana tugayda bulunan Hasenan ve Cibran alayları subaylarıyla tugaya bağlı daha birtakım Kürt subaylarıyla tanışma fırsatını veriyordu". Kendi deyimiyle 'milli ülkü' adına büyük ümitlerle askeri birliğine katıldıktan sonra, burada umduğunu bulamayıp, beklentilerinin boşa çıkmış olmasının verdiği hayal kırıklığıyla üzüntüsünü; "Fakat ne yazık ki bu aşiret subayı arkadaşlar İslam Halifesi'ne büyük bir sadakatle bağlı olduklarından Kürtlerin milli meselelerine ait hiçbir şey dinlemek istemiyorlardı" diyerek serzenişini dile getirmiştir.

Kadri Cemilpaşazade'nin bu hususa değinirken bölge coğrafyası hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı veyahut da kasıtlı olarak yanlış bilgilendirmelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kürt aşiretlerinin nasıl olur da İslam Halifesi'ne, yani Osmanlı Sultanı'na bağlı olduğuna bir anlam verememesi, sahip olduğu düşünce yapısına açıklık getirmektedir. Kürtlerin İslam halifeliğine olan bağlılığının Kürtleri yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu ile tek çatı altında birleştiren en önemli faktörlerin başında geldiği bilenen bir gerçektir. Kadri Cemilpaşazade'nin savaş sırasında Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durum ve ordu içerisinde yaşananlarla ilgili olarak bahsettiği mevzuların ve anlattığı olayların büyük ölçüde abartılması, gerçeklerle bağdaşmaması ve mesnetten yoksun olması hasebiyle propaganda niteliği taşıdığı görülmektedir. Kadri Cemilpaşazade'nin Osmanlı ordusu hakkındaki düşünceleri konusunda daha aydınlatıcı bilgiler vermesi açısından bunlardan bazılarını aktarmakta fayda bulunmaktadır.

Doğu Cephesi'nde Ruslarla zorlu koşullar altında çarpışan Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durum hakkında bilgi veren Kadri Cemilpaşazade şunları söylemektedir: Rus Kazaklarının ellerindeki iki bin metre uzaklığındaki hedefe isabet ettirebilecek uzun menzilli tüfeklere karşılık, Kürtlerin elinde en uzun menzili bin metreyi aşmayan dokuz ateşli mavzer tüfeği ile sanki tenekeden yapılmış ince kılıçlar vardı. Bu eşitsiz silahlara rağmen yine her çarpışmada Kürtler, Rus Kazaklarına başarıyla karşı koymakta, bazen da üstün gelmekteydiler. Yiyecek-içecekten yoksun, cephane

ihtiyacı çok sınırlı olarak karşılanan Kürt aşiret alaylarının savaşın o ağır koşullarına nasıl dayandıklarına hâlâ akıl erdiremiyorum. Yiyecek-içecek adına haftada bir Erzurum'dan birkaç somun ekmek ya gelir ya da gelmezdi. Düzenli bir iaşe teşkilatı yoktu”.[132]

Osmanlı ordusundaki Türk asıllı subayların orduda savaşan Kürtlere bakışlarındaki olumsuzluktan da yakınarak, Kürtlerin büyük bir özveriyle savaşmalarına karşılık Türk kumandanlarının onlara hiç de iyi bir gözle bakmadığını iddia eden Kadri Cemilpaşazade,[133] Aşiret Alayları İhtiyat Tugayı'nda altı ay boyunca görev yaptıktan sonra, tugay dağıtıldığından dolayı Ahlât'ta konuşlu bulunan 23. Nizamiye Süvari Alayı'na gönderilmiştir. Ahlât'taki birliğine katılmak üzere yola çıkan Kadri Cemilpaşazade, burada tanık olduğunu iddia ettiği bir olaydan dolayı da derin bir üzüntü duyduğunu dile getirmiştir: “Yol uğrağı Hınıs'tan geçerken Sibikân aşireti reisi Abdülmecit Bey'in[134] yaralı olarak Hınıs'ta olduğunu söylediler. Cesaretiyle tanınan Abdülmecit Bey'i doğrudan tanımak istedim. Şehrin dışında kurulmuş bir çadırda yaralı olarak yatıyordu. Kendimi tanıttım, niyetim yarım saatlik bir ziyaretten sonra yoluma devam etmekti, fakat bu mümkün olmadı. Beni yemeye kalmamda ikna etti. Ben de yemek hazırlanıncaya kadar geçecek süre içerisinde milli mesele konusunda sohbet etme fırsatını kaçırmak istemedim. Şarapnelle diz kapağından yaralanmış olan Abdülmecit Bey epeyce acı çekmekteydi. Orada bulunduğum iki üç saat içinde iki defa çadıra uğrayan jandarmalar, 'Kaza Kaymakamı Tahir Bey'in emri var, buradan içerilere doğru gitmelisin, burada kalman doğru olmaz' diye tebligatta bulunuyorlardı. Omzunda miralay apoleti taşıyan Abdülmecit Bey'e bir jandarma eri emredercesine ihtarda bulunuyordu!”[135] Kadri Cemilpaşazade'ye göre Hamidiye Alayları'ndan birine kumandanlık eden Abdülmecit Bey gibi bir komutana önem verilmemesi ve kendisinin bir jandarma çavuşu tarafından neredeyse azarlanması kabul edilebilir bir durum değildi. Esasen bakıldığında böyle bir durumun kabul edilemez olduğu açıktır, fakat bahsi geçen konunun Kadri Cemilpaşazade'nin anlatımı dışında başka bir yerde geçmemesi, böyle bir olaya herhangi bir belgede rastlanmamış olması aktarılan olayın gerçekliği hususunda şüphe uyandırmaktadır. Kaldı ki, her ne şartta olursa olsun katı askeri disiplin kurallarının uygulandığı Osmanlı ordusunda böyle bir gelişmenin yaşanması da pek inandırıcı görünmemektedir.

---

[132] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 44

[133] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 44–45

[134] Spikan Aşireti'nin lideri olan Abdülmecit Bey, bölgede oldukça etkin bir nüfuza sahipti. Osmanlı Devleti tarafından kendisine miralay rütbesi verilerek Hamidiye Alayları'ndan bir birliğin komutanlığı görevini üstlenmişti. Bkz. İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 1992, s. 99–100

[135] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 47–48

Osmanlı ordusunun Kafkas Cephesi'nde yenilgiye uğramasından sonra Kadri Cemilpaşazade'nin de içinde yer aldığı 23. Nizamiye Süvari Alayı Erzurum'dan Karadeniz'e gönderilmiştir. Alayın buradaki görevlendirilme amacı Karadeniz Bölgesi'nde ayrılıkçı faaliyette bulunan Pontusçu Rum çetelerini takip etmekti. Savaş esnasında Rus Çarlığı'ndan destek gören Rum çeteleri Müslüman ahaliye yönelik şiddet eylemlerinde bulunmaktaydılar. Çarşamba Askerlik Şubesi Başkanı Şükrü Bey'in komutasında görev alan Kadri Cemilpaşazade, Süvari Bölüğü ile beraber bir süre Samsun ve Çarşamba yörelerinde Rum çetelerini izlemiş ve Ayı Tepesi civarında yerleşmiş bulunan Pontusçu çete üyeleriyle çatışmaya girmiştir, fakat bu çatışmalarda herhangi bir yara almamıştır.

Süvari Bölüğü ile beraber bir süre Karadeniz havalisinde Pontusçu Rum çeteleriyle çarpışan Kadri Cemilpaşazade, daha sonra Filistin Cephesi'ne sevk edilmiştir. Bir aydan fazla süren kara yolculuğundan sonra Filistin'e varan Kadri Cemilpaşazade'nin de içinde yer aldığı Süvari Livası İngilizlerle çatışma içerisine girmişlerdir. Lut Gölü'nün kuzeyinde Amman Cephesi'nde İngiliz kuvvetleriyle çarpışan ve kayba uğrayan Osmanlı ordusundaki sağ kalan askerlerin tamamı İngilizlere esir düşmüştür. İngilizler tarafından tümüyle esir alınan Osmanlı Süvari Livası Mısır'ın İskenderiye kentinde bulunan Seydi Beşir Esir Kampı'na götürülmüştür. Kadri Cemilpaşazade, diğer Osmanlı subay ve erleri gibi Seydi Beşir Esir Kampı'nda bir buçuk yıl tutuklu kalmıştır. Osmanlı Alayı'nın esir düşmesinden yaklaşık bir ay sonra Filistin Cephesi'nde genel taarruza geçen İngiliz kuvvetleri Osmanlı ordusunu mağlup ederek Suriye'ye doğru ilerlemiştir. Bu esnada Filistin Cephesi'nde bulunan ve Nablus kentinde karargâh kurmuş olan Mustafa Kemal Paşa, İngiliz ordusunun kuvvetli saldırışı karşısında beyhude bir çabayla asker kaybının artmasına ve ordusunun yok olmasına mani olmak maksadıyla birliklerini Halep'in kuzeyine çekerek yeni bir savunma hattı oluşturmuşken Osmanlı Hükümeti ile Müttefik Devletler arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.[136]

3. MÜTAREKE DÖNEMİ ve İSTİKLAL SAVAŞI YILLARINDA CEMİLPAŞAZADE AİLESİ ve KADRİ CEMİLPAŞAZADE

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İngilizlerin işgaline uğrayan Suriye'nin Türkiye'den ayrılmasıyla, esir kamplarında

[136] Abdullah Özkan, *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*, C. I, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 128

bulunan Arap askerleri peyderpey memleketlerine gönderilmeye başlanmıştır.[137] O sıralarda Seydi Beşir Esir Kampı'nda 430 subay bulunuyordu. Bu subaylardan 60'ı, 1915 Şubat ayından beri buradaydı. 410 asker, bu subayların emir eri olarak esir edilmişti. Ayrıca Mekke Kadısı Salih Sıtkı'nın da aralarında yer aldığı 10 imam ile Mekke Şerifi Hüseyin tarafından yakalanarak esir edilen ve sonradan İngilizlere verilen 20 sivil de esirler arasındaydı.[138] Mısır ve Suriye gibi İngiliz istilasına uğrayan Arap ülkelerindeki esir kamplarında tutuklu bulunan Arap askerlerinin birer birer serbest bırakılmasından faydalanan Kadri Cemilpaşazade, bir an önce özgürlüğüne kavuşmak amacıyla diğer Arap subayları gibi kendisinin de serbest bırakılması için Seydi Beşir İngiliz Askeri Esir Kampı Komutanı Yarbay Coates'a başvurmuş ve gerekli izni aldıktan sonra hürriyetine kavuşarak memleketine geri dönmüştür. Kadri Cemilpaşazade'nin esaretten nasıl ve ne şekilde kurtulduğuna dair bunun dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir.[139] Elimizdeki kaynaklar oldukça kısıtlı olduğundan ve bu kaynaklarda da geniş bir açıklamaya yer verilmediğinden bu hususstaki mevcut bilgilerimiz sınırlıdır.

Mondros Mütarekesi sonrasında toprakları fiilen işgal edilen Osmanlı Devleti sınırları içerisinde meydana gelen otorite boşluğu, bazı Kürt milliyetçilerinin Batılı devletler ile dirsek temasına geçmesine neden olmuş ve bu dönemde Kürt meselesi tarihinde ilk defa uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kürt milliyetçiliğini, Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Osmanlı'ya karşı caydırıcı bir koz olarak kullanan ilk devlet Rusya olmasına rağmen, bu meseleye uluslararası bir boyut kazandıran ve tampon bir devlet olarak bağımsız bir Kürdistan devleti fikrini ortaya atan devlet ise İngiltere olmuştur.[140] Fakat bu dönem, İngilizlerin Kürt politikasının netleşmediği bir dönemdir. Tamamen Musul ve Kerkük petrolleri üzerine tesis edilen bu politikanın teşkilinde İngilizleri kısıtlayan pek çok unsur olmuştur.[141] Bu çerçevede İngiliz yetkililer arasında tampon bir Kürt devleti kurma, sınırların tespiti ve netleşmeyen Kürt politikası üzerinde tartışmalar devam ederken; İngilizler, bir yandan da Kürt Komitesi başkanı sıfatıyla Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Şeyh Abdülkadir gibi bazı Kürt ileri gelenleriyle görüşmelere devam etmişlerdir. Bu süreçte Kürt Meselesi, 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda ilk kez

---

[137] R. Yaşar Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu (30 Ekim 1918–20 Ekim 1921),* Form Matbaacılık, Gaziantep, 2006, s. 18

[138] Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2001, s. 136

[139] Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yaptığım röportajdan. Mahmut Beğik, Cemilpaşazade Ailesi'nin yakın dostlarından biridir. Kendisine bu bilgileri aktaran kişi, 1960'lı yılların başında Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin Genel Sekreterliği görevini yapmış olan Hamid Derveş'tir.

[140] İsmail Dursun, *"Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri",* Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006, s. 73

[141] Mim Kemal Öke, age, s. 61–63

uluslararası boyutta siyasi bir gündem maddesi olarak konuşulmuştur. Bu konferansın sonucunda emperyalist devletlerce Kürt ayrılıkçılarını ümitlendiren bir aldatma olarak Kürtlerin yaşadığı toprakların Osmanlı'dan ayrılması kararı çıkmıştır.[142] Paris Barış Konferansı'nın devam ettiği süreçte Kadri Cemilpaşazade İngilizlerin elinde tutsaktı. Seydi Beşir İngiliz Askeri Esir Kampı'nda bulunduğu süre zarfında konferansta görüşülen konuları ajans bültenlerinden günü gününe takip ettiği, Kürt delegelerinin Kürt milli haklarına ve taleplerine dair barış konferansına verdikleri önergeleri okurken de heyecanlandığı yönünde kendi aktardığı bilgilerin pek de tutarlı olmadığı daha önce de ifade edilmiştir. Çünkü birinci dünya savaşı yılları ve sonrasındaki koşullar dikkate alındığında esir kampında bulunan mahkumların bu şekilde bir radyo dinleme ve belge temin etme imkanına sahip olabilecekleri pek gerçekçi görünmemektedir. Kaldı ki, mahkumların dünyadaki siyasi gelişmeler hakkında günü gününe bilgi sahibi olmalarına esir kampı yöneticilerinin kendi milli ve askeri çıkarları açından ne derece izin verecekleri tartışmaya açıktır. Böyle bir durumun kendi menfaatlerine aykırı olabileceği düşüncesi daha gerçekçidir. Birinci Dünya Savaşı'nda muhtelif devletlere esir düşen Türk askerleri konusunda araştırma yapan Cemalettin Taşkıran'ın,[143] dünyanın değişik yerlerindeki esir kamplarının işleyişi ve bu kamplarda bulunan Türk askerlerinin durumuyla ilgili olarak verdiği bilgilerde daha net fikir edinmek mümkündür.

18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye'den ayrılacak topraklar üzerinde kurulması düşünülen Kürt devleti resmen gündeme alınmıştır. 20 Kasım 1919 tarihinde Ermeniler adına, Ermeni Mini Delegasyonu Başkanı sıfatıyla Bogos Nubar Paşa ve Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkan Vekili Dr. Ohancanyan ile Kürt-Ermeni Antlaşması'nı imzalaması nedeniyle pek çok Osmanlı aydını, siyasetçisi ve gazetecisi tarafından çok ciddi şekilde eleştirilen[144] Şerif Paşa, konferansta önce Osmanlı temsilciliği görevini, hemen ardından da Kürt temsilcisi sıfatını terk etmek zorunda kalmıştır.

---

[142] Safiye Dündar, agt s. 74

[143] Cemalettin Taşkıran, age, s. 136–141

[144] Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile Osmanlı Devleti dışında bir devletin mandaterliğinde Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulması konusunda anlaşması, Meclis-i Mebusan'da şiddetli tepkilere neden olmuş, aşiretler ise hain olarak nitelendirdikleri Şerif Paşa'yı protesto telgraflarının yanında Türk Devleti'ne bağlılık telgrafları göndermişlerdir. Benzer protesto telgrafları, Dersim, Keçeli ve Eleşkirt aşiretlerinden de gelmiştir. Ayrıca, ABD Başkanı Wilson'a, Cizre'deki 16 aşiret reisi Türk Devleti'nin yönetiminden başka bir yönetim altında yaşamalarının mümkün olmadığını bildiren telgraflar göndermişlerdir. Bkz. Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,* Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 33. Ayrıca bkz. Hayri Başbuğ, age, s. 34–39; Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919),* TKAE Yayınları, Ankara, 1988, s. 76

Şerif Paşa ile Boğos Nubar arasındaki antlaşma çoğu Kürt çevrelerinde de tepkiyle karşılanmıştır. Sözgelimi, Vakit Gazetesi Kürt çevrelerinde yapılan araştırmaya göre, Kürtlerin böyle bir muhtıradan haberdar olmadıklarını, Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak bir yana tersine Osmanlılığı savunmak için bütün gücüyle çalışmaya hazır olduğunu ve Kürtlerin Şerif Paşa'nın girişimini kendi adına yapılmış bir hareket olarak görmekte ve eleştirmekte olduklarını" yazmıştır. Aynı zamanda bu muhtıranın Ermenilerce de iyi karşılanmadığı belirtilmiştir.

Bir yandan da Anadolu'dan protesto telgrafları gelmekteydi. Örneğin bunlardan Siirt eşraf ve reisleri tarafından Sadarete ve Dâhiliye Vekâletine çekilip yayımlanan telgrafta şöyle denmektedir: "Bayrağımız içinde ve çevresinde bulunan tüm aşiret ve kabilelerden yedi yüz yıllık imamlık, halifelik ve saltanat süren Osmanlı Devleti'nden ayrılmak suretiyle dini ve vatanı kötüye kullanacak hiç bir kişi yoktur. Allah'ın birliğine ve Peygamberin nebiliğine inanmış Osmanlı milletinden İslâm halifeliğine kötü niyet besleyerek Osmanlı bütünlüğüne zarar veren bağımsızlık hevesine düşecek hiç bir kimse düşünülemez. Kürt halkının yeni bir hükümet oluşturacak genel, idari, ekonomik ve siyasi güce sahip olamadığını ve Kürtler'in hiç bir zaman bağımsızlık davasında bulunamayacaklarını ve ayrıldıkları takdirde yok olma uçurumuna sürükleneceklerini gün gibi açık ve kesin olarak bilirler. Osmanlı topluluğu ile ilişkiyi kesme düşüncesi ancak kötü ahlaklı kişilere özgüdür".[145] Hâlbuki Batılı devletler tarafından Kürtlere verilen samimiyetten uzak desteğin içyüzü hakkında o zamanki bazı İngiliz yetkilileri arasındaki yazışmalarda geçen ifadeler ilginçtir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: 27 Ağustos 1919, Mr. Hohler'den Mr. C. Kerr'e; "Kürtlerin durumu bizi ilgilendirmez, Kürt meselesine verdiğimiz ehemmiyet Mezopotamya bakımındandır." 28 Kasım 1919, Mr. Kitson'dan Sir E. Crowe'a; "Kürtlere inanmasak da, kullanmamız menfaatimiz icabıdır." 23 Aralık 1919, Yüksek Komiser Amiral Sir F. De Robeck'ten Lord Curzon'a; "Tarih, Kürtlerin güvenilmez olduğunu göstermiştir. Hükümetimizin niyeti, Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ve Kürtleri onlardan ayırmaktır."[146] Dolayısıyla bu süreci özetlemek gerekirse denilebilir ki, Mezopotamya'nın kaygan zemininde esnek İngiliz diplomasisi, yapısal özelliklerinin gereğini yaparak, her etnisiteye ve topluluğa samimiyetten uzak büyük vaatlerde bulunmak suretiyle onları aldatma yoluna gitmiştir. Bölgenin kaderinin belirlenmesinde İngiltere en etkin güç olma özelliğini sürdürürken, Birinci Dünya

[145] Veli Fatih Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923–1995),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 75
[146] Safiye Dündar, agt, s. 76

Savaşı'ndan silah tüccarlığıyla devleşerek çıkan yepyeni bir aktör olan ABD, yeni dünya düzeninde ilerleyen süreçte İngiltere'nin yerini almıştır.

ABD Başkanı Woodrow Wilson savaşa girmeden önce 8 Ocak 1918'de, savaş sonrası barış şartlarını taşıyan ve barış döneminde tüm devletlerin uyacağı düşüncesiyle 14 maddelik barış programını açıklamıştır. Açıklanan bu 14 maddelik Wilson Prensipleri'nin Anadolu halkının geleceğini yakından ilgilendiren en önemli hükmü olan 12. maddesi şu şekildeydi: " Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına karşılıksız bir egemenlik sağlanmalıdır. Ancak bu sırada devletin idaresi altında yaşamakta bulunan milletler de mevcudiyetlerince gerçek bir emniyete haiz olmalı ve tam olarak gelişebilmelidir. Bağımsızlıkları onlara verilmelidir…[147]

Dünya barışını tesis etmeyi amaçlayan ve kimi Kürt milliyetçilerinin hararetle sarıldıkları Wilson Prensipleri'nin 12. Maddesi milliyetler prensibini esas alarak Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini öngörürken, asıl amaç, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini de içine alacak olan, Amerikan mandasında bir Ermeni devleti kurmak olmuştur. [148] İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne uygulanacak barış koşullarının esaslarını 24 Nisan 1920'de San Remo Anlaşması'yla belirlemişlerdir. Diğer yandan, 18 Nisan 1920'de San Remo Yüksek Barış Konseyi Toplantısında[149] İngiltere ve Fransa'nın, Kürtler de dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nde yaşayan etnik unsurların, yaşadığı tüm bölgelerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının amaçlandığını açıklamaları ile başlayan süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silmeyi gaye edinen Sevr Anlaşması'nın 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti'ne dikte ettirilmesiyle noktalanmıştır. Bu antlaşma, büyük devletlerin katılımıyla Kürtlerin ve Ermenilerin taleplerini içeren bir raporu takdim eden Kürt-Ermeni ortak heyeti huzurunda imzalanmıştır.[150]

---

[147] R. Yaşar Büyükoğlu, age, s. 16. Ayrıca bkz. Tuncer Topur, *Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2004, s. 224; Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, Öteki Yayınevi Ankara, 2000, s. 69

[148] R. Mehrdad Izady*, Bir El Kitabı- Kürtler,* Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133

[149] San Remo Konferansı; 18 Nisan 1920 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'nin katılımıyla başlayıp, 26 Nisan 1920 tarihinde sona ermiştir. Bu konferansta Arap ülkelerinin taksimi gerçekleştirildi. Musul vilayeti, Britanya ve Fransa arasında gerçekleştirilen gizli bir antlaşmayla Fransız nüfuz alanına dâhil edilmişti. Fakat Fransa, San Remo konferansında müttefiki Britanya lehine Musul vilayetinden vazgeçti. Belfor'un vaadi gereğince Irak ve Filistin yönetimi Britanya'ya bırakıldı. Suriye ve Lübnan bölgeleri de Fransız nüfuz alanı olarak belirlendi. Bkz. Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 225–226

[150] Ahmet Özer, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler,* Hemen Kitap Sis Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 341

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın ilgili maddeleri de bu istekler doğrultusunda hazırlanarak Osmanlı Hükümeti'ne imzalattırılmıştır. Sevr Barış Antlaşması gereğince Kürt sorununa antlaşmanın 62. 63. ve 64. maddelerinde yer verilmiş[151] ve bu siyasi süreç muğlâk bir surette bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulmasını öngörmüştür.

Sevr Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili maddeleri şunlardır:

Madde 62: Fırat'ın kuzeyinde gelecekte belirlenecek olan Ermenistan'ın güney sınırlarının güneyinde ve 27. maddenin ikinci kısmının ikinci ve üçüncü fıkralarında yapılan tespitlere uygun olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi Suriye ve El-Cezire'den ayıran sınır çizgisinin kuzeyinde yaşayan Kürt unsurunun sayı olarak yoğun olduğu bölgenin yerel özerkliği, bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde İstanbul'da toplanacak İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinden her birinin bir temsilcisinden oluşacak bir komisyon tarafından hazırlanacaktır. Bazı meseleler hakkında oybirliği oluşmaması durumunda bu meseleler komisyon üyeleri tarafından kendi hükümetlerine götürülecektir. Bu plan Süryani-Keldaniler ile söz konusu bölgede yaşayan diğer etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin taahhüt edilen düzenlemeleri de kapsayacak ve bu amaçla İngiltere, Fransa, İran ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon bölgede inceleme yaparak bu antlaşma gereğince Türkiye'yi İran'dan ayıran sınır çizgisinde yapılması gereken düzeltmeler konusunu kararlaştıracaktır.

Madde 63: Osmanlı hükümeti 62. maddede söz konusu edilen komisyonlardan birinin veya diğerinin kararlarını ve kendisine ulaştırıldığı günden itibaren üç ay içinde yerine getireceğini şimdiden taahhüt eder.

Madde 64-Bu antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra 62. maddede sözü edilen bölgede yaşayan Kürtler, bu bölge Kürtlerinin çoğunluğu Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlık istediklerini kanıtlar ve Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvururlarsa ve Meclis de bu halkı bağımsızlığa layık görür ve onlara bağımsızlık verilmesini Osmanlı Devleti'ne tavsiye ederse, Osmanlı Devleti bu tavsiyeye uymayı ve bölge üzerindeki haklarından feragat etmeyi şimdiden kabul eder. Bu feragatin ayrıntıları başlıca müttefik hükümetlerle Osmanlı Hükümeti arasında akdedilecek özel bir sözleşme ile tespit edilecekti.[152]

---

[151] Safiye Dündar, agt, s. 105

[152] Turgut Özakman, *1881–1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Açıklamalar, Kaynaklar, Temel Belgeler ve Devrim Yasaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 322–325

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması'na göre, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini kapsayan bölgede bir Ermeni devleti; Elazığ, Tunceli, Hakkâri, Siirt vilayetlerini kapsayan bölgede de başkenti Diyarbakır olmak üzere bir Kürt devleti kurulacaktı. Bu Kürt devleti başlangıçta özerk olacak, bir yıl sonra Milletler Cemiyeti onaylarsa bağımsızlığını kazanacaktı. İngiliz ve Fransız bölgelerinde kalan Kürt bölgeleri bu sözde devletten ayrı tutulmuş, neticede sadece Anadolu'da kalan Kürtlere mahsus bu düzenleme Kürt ayrılıkçıları arasında da büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Bu sürecin sonunda Batılı devletlerin gerçek niyeti anlaşılmıştır ki, Hıristiyan Ermeniler Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden kurtarılırken, Türkiye'deki Kürt toplumu da demoklesin kılıcı gibi Türkiye Hükümeti'nin başı üzerinde tutulacak siyasal bir güç olacaktı.[153] Bu düzenlemeden güdülen diğer bir amaç da, daha sonraki süreçte Sovyetler Birliği Başkanı Stalin'in de yapacağı gibi, Anadolu Türkleri'yle Mezopotamya ve İran Türklerinin arasında bir tampon bölge oluşturmak suretiyle, istikbale yönelik bir tedbir olarak Anadolu'yu çevrelemekti. Gerçi Sevr Anlaşması'nın öngörüsüne göre, Anadolu'daki bu özerk yönetim ileride bağımsızlığını kazandıktan sonra Musul bu siyasi oluşuma katılabilecekti. Fakat İngilizlerin bölgesel politikasında ağırlık merkezini oluşturan Musul'un, İngilizlerin kendi güvenliklerini sağlamaları konusunda yetersiz gördükleri Kürtlere verilebileceğini düşünmek gerçekçi bir beklenti değildi. Zaten kısa bir süre sonra netleşen ve Arapların üzerine oynamayı daha uygun gören İngiliz politikası, değil Musul'u Kürtlere vermek, görünürde de olsa tüm Mezopotamya'yı Arapların egemenliğine terk etmiştir. Fakat Anadolu'da İngiltere'nin hesaba katmadığı gelişmeler yaşanmış, Milli Mücadele hareketi başlatan Anadolu halkı İngilizlerin bölgeye yönelik politikalarını alt üst etmiştir. Anadolu'daki bu hareket Mezopotamya ile sürekli bir bağlantı içerisinde olmuş, Büyük Millet Meclisi Sevr Anlaşmasını kabul etmezken, bölgeye yönelik politikasını Musul'u da içine alan Misak-ı Milli sınırları doğrultusunda çizmiştir. Bu dönemde Müdafa-i Hukukçuların gayretleriyle Mezopotamya'da büyük bir psikolojik harp yaşanmıştır. İçten içe kaynayan Mezopotamya'da bu süreçte İngilizler istedikleri hâkimiyeti tam anlamıyla tesis edememişlerdir.[154] 1919'a gelindiğinde Binbaşı Noel tarafından Anadolu yanlısı hareketleri dizginlemek için Süleymaniye valisi olarak atanan Şeyh Mahmud Berzenci dahi, 22 Mayıs'ta Süleymaniye'de İngilizlere karşı ayaklanmıştır.[155]

[153] Şeyh Ali Rıza Attar, age, s. 96–99
[154] R. Mehrdad Izady, age, 133
[155] Mim Kemal Öke, age, s. 66–67

3.1 Kürdistan Teali Cemiyeti'nde Cemilpaşazadelerin Faaliyetleri (1918–1919)

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapanan Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, savaşın sona ermesinden hemen sonra, 1919'da İstanbul'da yeniden kurulmuştur. Derneği yeniden canlandıran İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Kürt gençleri, Ekrem Cemilpaşazade'yi kendilerine fahri başkan yapmışlardır. Bu dernek, 1912–1922 döneminde, Roji Kurd (Kürt Günü), Hetavi Kurd (Kürt Güneşi), Yekbun (Birlik), Jin (Yaşam) adlarındaki periyodik yayınların yanı sıra zaman zaman bildiriler yayımlamış, bu yayınlar vasıtasıyla okuyucularını bilgilendirmeye çalışmıştır. Genellikle Kürdistan Teali Cemiyeti'nin gayri resmi yayın organı olarak bilinen Jin dergisi de Hevi tarafından çıkarılmıştır.[156]

Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan Yükselme Derneği), Hevi'den daha önce Mayıs 1918'de, Kürt vatandaşlarının genel çıkarlarının sağlanması ve kültürel gelişimlerinin kolaylaştırılması amacıyla[157] İstanbul'da yasal bir dernek olarak kurulmuştur. Bu derneğin daha sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde; Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Malatya, Elazığ ve Muş'ta birer şubesi açılmıştır.[158] Mütareke Dönemi'nde başını Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadelerin çektiği bazı kimseler Diyarbakır'da da bir dernek kurmuşlardır. Ekrem Cemilpaşazade, Diyarbakır'daki derneğin İstanbul'dakinden sekiz dokuz ay önce kurulduğunu yazmışsa da diğer yazdıklarından bunun yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Diyarbakır'daki dernek 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulduğu halde İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kuruluş tarihi 1917'dir. Yörede daha çok Kürt Kulübü olarak tanınan Diyarbakır'daki derneğin gerçek adı konusunda yazılı kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. Derneğin ilk başkanı olan Ekrem Cemilpaşazade'ye göre, Diyarbakır'da kurulan derneğin adı Kürdistan Cemiyeti,[159] amcazadesi Kadri Cemilpaşazade'ye göre ise Kürt Teali Cemiyeti'dir.[160] Hem Diyarbakır'daki dernek adına İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti ile yapılan bazı yazışmalarda, hem de derneğe İstanbul'dan yazılan bazı yazılarda Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti adı kullanılmıştır. Eğer Ekrem Cemilpaşazade'nin yazdığı gibi bu dernek gerçekten Kürdistan Cemiyeti adıyla

---

[156] Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925,* İkici Basım, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11
[157] Tarık Zafer Tunaya, age, C. II, s. 205
[158] Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu*, Haz. Vedat Şadilili, Kamer Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1998, s, 167–168
[159] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 29–33
[160] Diyarbakır'daki derneğin adı konusunda farklı kaynaklarda Kadri Cemilpaşazade'nin aktardığı bilgi kullanılmaktadır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, age, C. II, s. 206

kurulduysa daha sonra İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti ile gerilen ilişkilerin ardından ad değiştirdiği veyahut da Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti adıyla anıldığı düşünülebilir. Tüm bunlardan da anlaşıldığı kadarıyla derneğin adı konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, Kadri Cemilpaşazade'nin vermiş olduğu bilgi doğru olma ihtimali daha yüksektir. Dönemin genel siyasal atmosferini yansıtması bakımından derneğin kuruluşu ile ilgili Kadri Cemilpaşazade'nin verdiği bilgiler kayda değer olmakla birlikte sorgulanmaya açıktır. Bu konuda Kadri Cemilpaşazade'nin aktardığı bilgilerle Ekrem Cemilpaşazade'nin kendi hatıratında verdiği bilgiler arasında paralellik söz konusudur: "Mazlum milletleri hürriyete, istiklale kavuşturacak Amerikan Cumhurreisi Wilson'un 14 maddelik prensibinden Kürtlerin de istifade etmesine çalışmak arzusu ile Diyarbakır'da Hevi Cemiyeti üyesi gençlerin teşebbüsü ile 1918 tarihinde Kürdistan Teali Cemiyeti ismiyle bir cemiyet tesis edildi. Cemiyetin umumi idaresi ile hükümet nezdinde lazım gelen resmi muamelenin takibine Ekrem Cemilpaşazade'nin riyasetinde Kerim Cerciszade, Fikri Çerhizade, Reşat Ganizade ve Ömer Cemilpaşazade Beylerden müteşekkil bir heyet intihap edildi".[161]

Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti (DKTC)'nin genel başkanlığına seçilen Ekrem Cemilpaşazade, böylece Diyarbakır'da kurulmuş olan ilk legal siyasi derneğin ilk resmi başkanı olmuştur. Derneğe katılımlar birkaç ay içerisinde artış gösterince, o zamana kadar dernek için ayrılan ev dar gelmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır eşrafından ve Cemilpaşazadelerin akrabalarından olan Çerkezzadelerin selamlık daireleri kiralanmıştır.[162] Kadri Cemilpaşazade'ye göre, Kasım Cemilpaşazade dernek başkan olurken, Doktor Cevdet Bey ikinci başkanlığa, Ekrem Cemilpaşazade üyeliğe seçilmiştir. Üyelerinin yanı sıra derneğin birçok taraftarı da olmuştur. Hatta Kadri Cemilpaşazade'ye bakılırsa, Kürtlere yönelik muhalefeti ile tanınmış Müftü Hacı İbrahim Efendi ve akrabaları Pirinççizadeler istisna olmak üzere bütün Diyarbakırlılar Kürdistan Teali Cemiyeti etrafında toplanmışlardı. Derneğin kendi dokümanları dışında bu iddiayı destekleyebilecek hiçbir kaynak mevcut değildir. Bu dokümanlar ise henüz araştırmacılara açılmış değildir. Bu konuda yazılan eserlerde derneğin üye sayısı hakkında yüzlerce ya da binlerce kişiden oluştuğu yönünde çok değişik rakamların ortaya konması,[163] derneğin o yıllardaki siyasal etkinliği ile ilgili olarak sağlıklı tespitlerde bulunulmasını da güçleştirmektedir.

[161] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 45–47
[162] Mehmet Bayrak, age, s. 165–166
[163] İsmail Göldaş, age, s. 39–45

Merkezi İstanbul'da bulunan ve Diyarbakır'daki Kürdistan Teali Cemiyeti ile çok yakın bağları olan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyelerinden Seyid Abdülkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Bey, Bediüzzaman Said-i Nursi, Dr. Şükrü Mehmet Bey cemiyetin kuruluşunun hemen akabinde, İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz ve Fransız komiserlerini ziyaret ederek, kendilerine birtakım taleplerini iletmişlerdir. Yönetim kurulu üyelerinin Amerikan komiseri ile yaptıkları bir toplantıda kendi talepleriyle ilgili uzun bir beyanatta bulunup, harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek denizlerde bir çıkışlarının bulunmasının önemini dile getirmeleri üzerine, Amerikan komiseri, Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan Ermenistan Devleti'nin kurulmasına karar verildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Said-i Nursi'nin cevaben: "Kürdistan, eğer deniz sahilinde olsaydı, belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına deniz zırhlıları çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez"[164] dediği ve böylece görüşmelerin olumsuz bir şekilde noktalandığı ileri sürülmüştür

Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli çalışmaları olmuştur. Bunlar arasında, bir matbaa satın alması ve Gazi (Çağrı) adıyla bir gazete yayımlaması da vardır. Matbaa için ödenen paranın yarısını Kasım Cemilpaşazade, yarısını da Ömer Cemilpaşazade vermiştir. Bu küçük matbaa, dernek için çok önemliydi. Derneğin yayımladığı Gazi gazetesi burada basıldığı gibi, İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti'nden Diyarbakır'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'ne gönderilen neşriyat, Kürtçe yazılmış gazeteler, mecmualar ve kasidelerin önemli görülen kısımları cemiyet matbaasında yeterli miktarda çoğaltılarak halka dağıtılmıştır.[165] Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti kısa bir süre sonra 4 Haziran 1919'da kapatılmıştır. Bazı istisnai isimler dışında Milli Mücadele hareketine karşı olan ve bu yönde aktif rol oynayan cemiyetin kapatılması ile ilgili olarak Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadelerin ileri sürdükleri vahim düşünceler, cemiyetin de içinde bulunduğu ruh hali hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Tamamen tek yönlü olarak sarf edilen ve hiçbir belgeye dayanmayan ifadelerin gerçekleri saklamaya yönelik bir girişim olabileceği anlaşılmaktadır. Fikir vermesi açısından bu hatıratlardan birkaç alıntı yapılmasında fayda görülmektedir.

Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olan Ekrem Cemilpaşazade derneğin kapatılması ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir: "Mustafa Kemal Paşa Kürtlere siyasi

[164] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 57
[165] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 47

haklarını vereceğini, Türk ve Kürtlerin kardeş olduklarını her fırsatta açıkça söylüyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde bunu resmi bir şekilde ilan etti. Ailemizin reisi ve babamdan yirmi sene daha yaşlı ve ömrünün sonlarında sofuluk yolunu tutan Mustafa Bey amcamızı kandırmaya başladı. Cemilpaşazade ailesinin reisinin Mustafa Kemal Paşa'ya iltifatı, devr-i kadimden beri aileye riayet eden Diyarbakırlılar için de mühim bir hadise idi. Mustafa Bey'i doğru yola getirmek mümkün değildi. Kendinden küçük olan üç kardeşi, Kasım, Ömer, Cevdet Beyler haftalarca, aylarca uğraştılar fakat ikna edemediler. O öyle iman etmişti ki Mustafa Kemal Paşa İslam'ı, halifeyi, İslam hamisi olan Saltanat-ı Osmaniyeyi, İstanbul'u kâfirlerden, ecnebilerden kurtaracak ve Kürt kardeşlerine de bütün haklarını iade edecekti". [166]

Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas'ta kaldığı dönemde doğudaki derneklere yönelik faaliyetlerine hız vermiştir. Diyarbakır'a gönderdiği paşalar vasıtasıyla, Milli Mücadeleye zarar verdiğini düşündüğü isimlere yaptıkları çalışmalar hakkında bilgilendirmelerde bulunmuş ve kendilerini ikna etmeye çalışmıştır. Bunlar arasından Milli Mücadele'ye açıkça düşmanlık besleyenlere karşı ise gerekli tedbirleri almıştır. Bunlardan özellikle de Ekrem Cemilpaşazade, cemiyetin aldığı karar gereği önce cemiyetten istifa etmiş ve hemen akabinde Diyarbakır'ı terk etmiştir. Kadri Cemilpaşazade, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi döneminde Diyarbakır ile olan ilişkisine şöyle değinmiştir: "Kendini Kürtlerin hamisi şeklinde gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivas Kongresi'nde, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin Anadolu'da, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı doğu bölgesinde açılmasına karar vermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır Şubesi ile yaptığı haberleşmede takip etmekte oldukları davanın Kürt ve Türk'ün hayati davası olduğunu söyleyerek, ecnebi istilasına uğrayan memleketi düşmandan temizledikten sonra Kürt kardeşlerinin milli haklarına riayetkâr olacağını bildiriyordu". [167]

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anadolu'nun muhtelif vilayetlerinden; İstanbul Hükümeti'ne, yabancı devlet elçiliklerine gazetelere ve Paris Barış Konferansı'na çok miktarda telgraf çekmişlerdir. Bu telgraflarda, Damat Ferit Paşa Hükümeti ile Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürtlere zarar verecek faaliyetlerde bulunduklarını ve Şerif Paşa'nın Kürtleri temsil etmediğini vurgulanarak, Kürtlerin Türklerle kardeş oldukları, birlikte yaşamak istedikleri ve Türk yönetiminden ayrılmak

[166] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 33–45
[167] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 49

istemedikleri belirtmişlerdir. Kadri ve Ekrem Cemilpaşazadelerin ifadelerinden anlaşıldığı gibi, genel anlamda Milli Mücadele karşıtı bir politika izleyen Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti bu faaliyetlerinden ötürü kapatılmış, cemiyet içerisindeki Milli Mücadele yanlısı kişilerse daha sonra kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmıştır. Kadri ve Ekrem Beylerin yukarıda alıntılanan ve tutarlılıktan uzak olan düşüncelerinin o günün koşullarında Milli Mücadele hareketine ne ölçüde zarar vermiş olduğu açıktır. Böyle bir durumda, ortak bir gaye etrafında çaba harcayan Milli Mücadele hareketinin geleceğini düşünmek zorunda olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, bu yıkıcı faaliyetler karşısında gerekli tedbirleri alması elzem olduğundan Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de çalışmalarına son verilmiştir.

3.2 Cemilpaşazadelerin Binbaşı Noel Olayı'ndaki Rolü

İngiltere, Sivas Kongresi'nde Anadolu'da kendi çıkarlarına ters düşecek bir kararın çıkmasından endişelenerek, Binbaşı Edward William Charles Noel aracılığı ile Güneydoğu Anadolu'da Ermeni iddialarına bir yenisini eklemek istemiştir. Bunun için de ABD'nin Ermenistan mandaterliği fikrine karşılık olarak, kendi himayesinde Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan Kürt mandaterliğinin kurulması fikrini eklemiştir. Böylece, Doğu'da Kürtçülük körüklenerek, tehlikeli olmaya başlayan Milli Mücadele Hareketi etkisiz hale getirilecekti. İngiltere bu amaçla Kürt ayrılıkçılığını teşvik etmeyi çıkarları açısından yararlı görüyordu.[168] Öte yandan İstanbul Hükümeti de Ali Galip Bey aracılığı ile Milli Mücadele'yi engellemenin planlarını yapıyordu, öyle ki Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını durdurmak için, İngiltere'den destek ararken, aşiretleri de kongreye karşı kullanma planını onaylamıştır. Bu bir çelişki de olsa, İstanbul Hükümeti temelde, Güneydoğu Anadolu'nun parçalanmasına gidecek bir yola herhalde razı olamazdı, ancak İstanbul Hükümeti'nin, Ali Galip aracılığı ile Sivas Kongresi'ni dağıtma teşebbüsü, İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'da tasarladığı gizli planla üst üste oturmuştur.[169] İstanbul Hükümeti, zorunlu olarak kabul eder göründüğü İngiliz yanlısı tutumuna rağmen, Güneydoğu'nun çıkacak bir ayaklanma ile İngiltere'nin resmen işgali altına girmesinden endişeleniyorsa da, Noel'in Malatya'da, Elazığ Valisi Ali Galip ile karşılaşmasına ses çıkarmamıştır, çünkü İstanbul Hükümeti'nin hedefi Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Milli Mücadele hareketini durdurmaktı. İngiliz siyaseti ise Osmanlı Devleti'nin bir güç olarak

[168] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* Türkiye İş Bankası Yayınları, C. I, İstanbul, 1992, s. 539
[169] Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919),* İstanbul, 1989, s. 67

ayakta kalmasını istemiyordu.[170] Sonuçta İngiltere, İstanbul'daki Bedirhanzadelerden yararlanma fikrini benimsemiş ve Noel ile Halep'te görüşen İngiltere'nin Irak Komiseri Albay Wilson, kendisinin İstanbul'a gidip Bedirhaniler ile görüşmesini ve bu aileden birini alarak, İslamcı propagandayı ortadan kaldırmak maksadıyla[171] Güneydoğu Anadolu'da dolaşmasını teklif etmiştir. Böylece çok iyi Kürtçe bilen ve bir Kürt uzmanı olan Noel'i görevli kılarak, Kahire yolu ile İstanbul'a göndermiştir.[172]

İstanbul Hükümeti, Ali Galip Bey'le ilişki kurarak, Sivas Kongresi'ni dağıtma planı yaparken, aynı tarihlerde İngiltere de Noel aracılığı ile Güneydoğu Anadolu ile ilgili olarak birtakım planlar yapmaktaydı. İşte bu aşamada Ali Galip Bey ile Noel Malatya'da bir araya gelmiştir. Bu karşılaşmada Elazığ Valisi'nin amacı, Malatya Mutasarrıfının yardımı ile Sivas Kongresi'ni basmak için aşiretlerden destek sağlamak, asıl hedef ise aynı zamanda İstanbul Hükümeti'nin kulağına kadar giden Noel ve yanındakilerin ayrılıkçı propagandalarının doğruluk derecesini araştırmaktı.[173] Bütün bunlar olup biterken, Sivas Kongresi çalışmalarına devam etmekteydi.

Mevcut bilgilerimiz Sivas Kongresi'nin, Noel'in faaliyetlerini 8 Haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Vali Vekili'nin 9. Ordu Müfettişliği'ne çektiği telgraftan öğrendiğini göstermektedir. Bu telgrafta Noel'in bölücülük gayesi belirtilmekte ve Noel'le işbirliği yaptığı için Kürt Kulübü'nün yani Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kapatıldığı bildirilmekteydi. Bu sırada, Noel'in gerçek amacı İstanbul Hükümeti tarafından da öğrenildiğinden, 24 Haziran 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrede, Noel'in Osmanlı Hükümeti aleyhinde olumsuz propagandalar yapmış olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Noel'in faaliyetlerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın 6 Eylül 1919 tarihli telgrafı[174] ile de İstanbul Hükümeti'nin Ali Galip Bey aracılığı ile giriştiği teşebbüsü öğrenmiştir. Bunun üzerine Sivas muhabere merkezinden geçen şifreli evrakın kontrolüne başlanılmış ve Elazığ Valisi Ali Galip Bey'e, Dâhiliye Nazırı Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik tarafından yazılan 3 Eylül tarihli telgraf ele geçirilmiştir.[175]

---

[170] Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'ın Faaliyetleri*, Kaynak Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2004, s. 213

[171] Ziya Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884–1953),* C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954, s. 64

[172] *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980),* C. I, Haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, Doğan Yayıncılık, İstanbul, s. 83

[173] Mim Kemal Öke, age, s. 37

[174] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* Türkiye Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1969, s. 177–178

[175] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev) Tam Metin,* Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003 s. 89–90; Kazım Karabekir, age, s. 178–181

3 Temmuz 1919'da İstanbul'a gelen Noel Kürtlerden oluşan bir heyetle birlikte siyasi incelemelerde bulunmak üzere Antep, Maraş ve Malatya'ya geziler yapmıştır. Noel'in gezi sırasında tuttuğu günlüklerin Türkiye'de yayınlanan bir bölümünden onun görüşleri ve amacı öğrenilmektedir. Noel'in Halep'ten, Antep, Maraş ve Malatya istikametinde yaptığı gezide 14 Haziran–21 Eylül 1919 tarihleri arasında tuttuğu günlüklerden Kürtlerle ilgili notlarından konumuzu ilgilendiren bölümler şöyledir: "Kürdistan'da sorumluluğunu alacağımız özel görev; Türklerin panislamist propagandalarına ve Kürtleri İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hâkimiyeti kuracağına dair asılsız söylentilerle korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmaktır",[176] diyerek amacının tamamen asılsız ve yalan bir propaganda ile Kürtleri bağımsızlık vaatleri ile kandırmak olduğunu belirten Noel, nihai hedeflerinin ise Kürtleri, Türk ve Ermenilere karşı düşman edip, birbirlerine kırdırmak suretiyle aralarındaki tarihi ve kültürel bağı yok etmek olduğunu belirtmiştir. Ona göre İngiltere ancak bu şekilde Anadolu ve Mezopotamya'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarını garanti altına alabilecektir.

19 Ağustos'ta İstanbul'dan gelen Celadet ve Kamuran Ali Bedirhanzade kardeşlerle Halep'te görüşen Noel, daha sonra Ekrem Cemilpaşazade ile bir araya gelmiştir. Noel tutuğu notlarda Ekrem Cemilpaşazade ile ilgili olarak izlenimlerini: "Ekrem Bey'le ilk defa Diyarbakır'da karşılaştım. Beni ziyaret etmeye geldiğinde üzerinde geleneksel Kürt kıyafetleri vardı. Bana taşıdığı Kürt milliyetçi duygularını ve Kürtlerin Büyük Britanya'dan manda istemlerini açıkça dile getirdi. Belçika'da eğitim görmüş olan bu iyi niyetli genç, halkla iyi iletişim kurabilme, onlara kendini kabul ettirme yeteneğine sahipti"[177] diyerek dile getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, "mücadele tarihimizde önemli bir olay" dediği konu hakkında gayet geniş açıklamalarda bulunmakta ve Binbaşı Noel Olayı ile ilgili olarak yaşanan gelişmeler hakkında şunları kaydetmektedir:

"…Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde Bedirhanlı ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Ekrem Cemilpaşazade adlarında üç şahsın, yanlarında, vaktiyle Diyarbakır vilayetinde, aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu hâlde, silahlı Kürtlerin muhafazasında Elbistan ve Arga[178] üzerinden Malatya'ya geldikleri ve Mutasarrıf ile Belediye Başkanı taraflarından karşılandıkları

[176] E. W. Charles Noel, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Avesta Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 7
[177] E. W. Charles Noel, age, s. 44
[178] Günümüzde Malatya'nın Akçadağ İlçesi'nin önceki ismi.

13'üncü Kolordunun yazısından anlaşılıyor. 15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın 3'üncü Kolordu Komutanlığına, buna dair gönderdiği 6 Eylül 1919 tarihli bilgide; 'Yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere, İstanbul Hükümeti'nin izniyle dolaştığını söylediklerini, Malatya'da bulunan süvari alayının mevcudu az olduğundan bunları yakalamaya cesaret edemediğini, bununla beraber bunların derhâl yakalanması için İstanbul'a başvurulduğu 13'üncü Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve vazife için nereleri gezecekleri hakkında bildiklerini Harput Valisi'nden sordum' denilmekteydi. Harput Valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne maksatla geldiklerini 3 Temmuz tarihinden beri biliyoruz. Beş on silahlı Kürt'e karşı, bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, yakalanmalarına cesaret edilememiş asıl şaşırtıcı olan husus, bunların yakalanması için, İstanbul'a başvurulmuş olduğu haberidir! Diyarbakır'da, 13'üncü Kolordu Komutanı'nın hareket tarzı şüpheli görüldüğünden, doğrudan doğruya, bu Kolordunun Kurmay Başkanına 3'üncü Kolordu Komutanının imzasıyla 7 Eylül 1919 tarihinde yazılan (kişiye özel) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve Kamuran ve Celadet ve Ekrem Beyler ile beraber İngiliz binbaşısının mutlaka yakalanmaları ve Sivas'a gönderilmeleri için, Elazığ'da bulunan 15'inci Alay Komutanı İlyas Bey'in bizzat emrinde altmış kadar atlı ve katırlı askerden ibaret bir müfrezenin en geç olarak 9 Eylül'de Harput'tan Malatya'ya hareketi hakkında, işin bir an önce bitirilmesi bakımından, doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin derhal hareketinin sağlanması rica edildi. Alınan tedbir ve tertipler ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin kandırmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, hiçbir ümidi kalmayan Ali Galip, önce Urfa'ya ve oradan da Halep'e kaçmıştır. Mister Noel de gözetim altında, rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri [Bedirhanlı ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Ekrem Cemilpaşazade] de çeşitli yollardan kaçmışlardır."[179]

Şurası muhakkak ki Noel'in araştırma gezileri, İngiltere'nin bölge hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Anılarında, Antep ve Malatya arasındaki geniş coğrafyada yaşayan halkın önemli bir bölümünün Kürt asıllı olduğunu belirten Noel,[180] bunların İngiliz egemenliğine hizmet etmeye hazır olduklarını da belirtir, fakat tek şartla; bölgeyi yönetecek iktidar sahipleri görünürde Kürt olacaktı.

[179] Mustafa Kemal Atatürk, age, s. 82–96

[180] M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923)*, Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1989, s. 106

3.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemilpaşazade Ailesi İle Olan İlişkisi

Diyarbakır'da bulunan 16. Kolordu'nun 2. Ordu'ya bağlanmasıyla, 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a hareket eden Mustafa Kemal, 26 Mart 1916'da Diyarbakır'a varmış ve bu esnada tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Bir süre sonra 2. Ordu karargâhının Diyarbakır'a alınması üzerine 16. Kolordu karargâhı da 16 Nisan'da Diyarbakır'dan Silvan'a taşınmıştır. Bunun üzerine 16. Kolordu Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa da Silvan'a gitmiştir. Silvan'da bulunduğu süre içinde mülkiyeti o tarihlerde Hazrolu Mehmet Bey'e ait olan evde kalmış, karargâhını ise Silvanlı Sadık Bey'e ait olan binaya taşımıştır.[181] Mustafa Kemal Paşa'nın Silvan'da bulunduğu sıralarda, 7 Kasım 1916'dan 24 Aralık 1916'ya kadar, bir buçuk aylık süre zarfında tuttuğu günlüğünden anlaşıldığı kadarıyla, Silvan'da iken en çok Sadık Bey, Ali Ağa, Hazrolu Mehmet ve Hatip Beylerle görüşmüş; bunun dışında Cemil Çeto, Mutki aşireti reisi Hacı Musa ve kardeşi Nuh Beylerle de bu süre içinde tanışmıştır.[182] Hazrolu Seyfettin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Silvan'da kaldığı günlerle ilgili bilgi verirken onun askerleri konusunda taşıdığı duyarlılık ile ilgili olarak şöyle bir anısını nakletmektedir: "Mustafa Kemal Paşa 16. Kolordu Komutanı olarak Silvan'a geldiği günden itibaren onu meşgul eden en önemli işlerden biri de ordunun erzak ve iaşe durumu olmuştur. Paşa, ailemizden en çok Mehmet Bey'le haberleşir, Hazro'ya geldikçe ona misafir olurdu. Bir gün yine karargâh subaylarıyla birlikte Hazro'ya geldi ve Mehmet Bey'e misafir oldu. O gün, öğle yemeğinde çok çeşitli ve nefis yemeklerle ağırlanan Paşa, sofraya davet edildiği zaman: 'Asker cephede aç iken ben bu nefis yemekleri yiyemem' diyerek sofraya oturmaz. Bunun üzerine hemen ortaya atılan Mehmet Bey: 'Paşam, askerin bir aylık ekmek ihtiyacını temini üzerime alıyorum. Siz yeter ki bizi bu şereften mahrum etmeyin' deyince hep birlikte yemeğe oturmuşlardır. Sonrasında Mehmet Bey ve Hatip Beyler bölgeyi dolaşarak kolordunun ekmek ihtiyacının bir aylığını temin etmişlerdir."[183]

Mustafa Kemal Paşa, Silvan'da iken tanıştığı bu kişilerden bazılarına, 1919'da Milli Mücadele faaliyetlerinin yoğunlaştığı sıralarda telgraflar çekerek kendilerinden destek istemiştir. Örneğin 6 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği bir telgrafla, aralarında Hazro'dan Hatip Bey'in de bulunduğu bazı Kürt ileri gelenlerini, görüşmek üzere Sivas'a

[181] Şevket Beysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, Dicle Üniversitesi Yayını, Diyarbakır, 1981, s. 84–86
[182] Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınlan, Ankara, 1999, s. 95
[183] Şevket Beysanoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı", *ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ Dergisi*, C. II, S. 5 (Mart 1986), s, 495–496

davet etmiştir.[184] 17 Temmuz 1919'da Erzurum'dan, yine Hazrolu Hatip Bey, Abdullahbeyzade Sadık, Bedribeyzade Mehmet Nuri ve Hacıreşitzade Ali Beylere gönderdiği telgrafta, "Milel-i İslâmiyeyi (İslam milletlerini) makam-ı hilâfet ve saltanat etrafında toplu tutmak ve milletlerimizin inkişaf ve saadet-i müstakbelesine elbirliğiyle ve her türlü imkanât dairesinde çalışmak"[185] gerektiğini yazarak, bu minvalde kendilerinden desteklerini beklediğini beyan etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığı'na tayin edilerek Diyarbakır'dan ayrılmıştır. Bu görevi kabul etmeyince İkinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmiş ve bu görevle Mart 1917'de tekrar Diyarbakır'a gitmiştir.[186] Bu sırada, Silvan'da bulunan 16. Kolordu Karargâhı da 2. Ordu Karargâhı'nı oluşturmak üzere Diyarbakır'a taşınmıştır. Aradan çok geçmeden, Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa yine Diyarbakır'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.[187] Diyarbakır'da kaldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Cemilpaşazade ailesine mensup bazı kişilerle de yakın ilişkileri olmuştur. Kadri Cemilpaşazade o günlerde halkın Mustafa Kemal Paşa ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Mustafa Kemal Paşa harp esnasında Diyarbakır'da İkinci Ordu Kumandanı olarak bulunduğu zaman Kürt rüesası ile çok münasebette bulunarak bunlarla adeta kardeşlik derecesinde bir dostluk kurmuştu. Kürt askeri taburunun giydiği elbise tarzında temiz giyinmiş sekiz on yaşlarında iki yetim Kürt çocuğunu da daima arabasında beraberinde gezdiriyordu. Paşa'nın bunu yapmasındaki maksat Kürtlere sevdiğini göstermekti. Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlere zahiren gösterdiği bu yakınlık o derece tesirini göstermişti ki Mustafa Kemal Paşa'nın aslen Kürt olduğunu söyleyenler bile vardı".[188]

Diyarbakır'da olduğu dönem bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın şifre zabitliğini yapmış olan Ekrem Cemilpaşazade ise o günleri şöyle anlatmaktadır: "Yıl 1916. Ben bu cephelerde birçok harplerde bulundum. Genç Vilayeti'nin Kuzm Dağları'nda Rus topçusunun mermisiyle yaralandım. Oradan Diyarbakır Hastanesi'ne gönderildim. Ben nekahet devrindeyken iki seneden beri Çanakkale Cephesi Kumandanlığı yapan İzzet Paşa ve Miralay İsmet Bey Diyarbakır'da Cemilpaşa Konağı'na misafir olmuştu. Ben onlara hizmet etmek maksadıyla hastaneyi terk ettim. Mustafa Kemal Paşa'yı da

[184] *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915–1919)*, C. II, Kaynak Yayınlan, 2. Basım, İstanbul, Aralık 1999, s. 388–389
[185] Ali Sarısu, "Silvan ve Hazro'da Derlenmiş Anılar, Belgeler", *KARA-AMİD Dergisi*, S. 15, Diyarbakır, 1981, s. 47–50
[186] Şükrü Tezer, age, s. 107
[187] Şevket Beysanoğlu, agy, s. 501
[188] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 43–44

cepheden davet etmişlerdi. O da misafirlere iltihak etti.[189] İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey, iki Alman müşavir, dört-beş yaver (bunlardan biri Belçika'da sınıf arkadaşım olan Çerkez Sai adında çok sevdiğim biriydi) bir süre bizde misafir kaldılar. Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Kumandanlığı'yla Diyarbakır'a yerleşince, iki ay evvel babamla yaptığı görüşmeyi yeniledi. Babamın müteaddit ziyaretlerine icabet etti. Bir ay sürmeden Mustafa Kemal Paşa beni maiyetine aldı. Önce kısa bir devre için şifre zabitliği yaptım. Bir müddet yaver oldum. Nihayet karargâh kumandan muavinliğine tayin edildim". [190]

Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı'na atanınca Diyarbakır'dan ayrılarak Şam'a gitmiştir. Onun yerine de Nihat Paşa aynı görevle Diyarbakır'a gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh kumandan muavini olan Ekrem Cemilpaşazade, bir süre daha Nihat Paşa'nın maiyetinde aynı görevi devam ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemilpaşazade ailesi ile olan ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'yla sınırlı kalmamıştır. Savaşın hemen akabinde, özellikle de 1919–1920 yıllarında Milli Mücadele hareketinin Doğu Anadolu'da en yoğun şekilde yaşandığı dönemde mektup ve telgraflar vasıtasıyla ilişkiler artmaya devam etmiştir.

3.4. Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nde Cemilpaşazadeler

Aralık 1918'de İstanbul'da, çoğunluğunu Diyarbakırlı aydın ve siyasetçilerin oluşturduğu Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kurucularından Süleyman Nazif'in ifadesiyle, Doğu Anadolu'da tarihi bağlarla birbirine kenetlenmiş olan Türk ve Kürt toplumlarının hukukunu koruma gayesiyle[191] kurulmuş olan cemiyet, ilk şubesini Erzurum'da açmıştır.[192] Diyarbakır'da Nisan 1919 tarihinden itibaren bir Müdafaa- i Vatan Cemiyeti'nin kurulması çalışmalarının başlamasıyla, bir kısım aydınlar Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini açmanın hazırlığı içerisine girmişlerdir. Böylece her gruptan kişilerin katılacakları bir cemiyetin kurulması girişimleri başlamıştır. Bu sırada

[189] Esat Cemiloğlu'nun Naci Kutlay'a aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır'da bulunduğu yıllarda (1916) Mustafa Cemilpaşazade'ye zaman zaman misafir olmuştur. Bkz. Naci Kutlay, *Anılarım*, Avesta Yayınları. İstanbul, 1998, s. 221

[190] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 26–27

[191] Şevket Beysanoğlu, *Doğumunun 100. Yılında Süleyman Nazif*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara, 1970, s. 22

[192] Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, 2. Basım, yy., Ankara, 1946, s. 17

İzmir İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi'nden gelen 14 Mayıs 1919 tarihli telgrafta, 'İzmir ve havalisi Yunan'a ilhak ediliyor, işgal başladı' haberi ulaşmıştır. Belediye Başkanı Dellâlbaşızade Abdurrahman Efendi'nin daveti üzerine, 22 Mayıs 1919'da belediye salonunda yapılan toplantıda İzmir'in işgalini protesto için gerçekleştirilecek olan miting ve çekilecek telgrafın içeriği üzerinde konuşulurken Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ajans vasıtasıyla yayınlanan tebliği -ki Doğu illerinde özerk bir Ermeni devletinin kurulmasından da söz etmekteydi- halkı galeyana getirmiş[193] ve yapılan miting sonrasında hazırlanan protesto telgrafları çeşitli makamlara gönderilmiştir. Damat Ferit Paşa'ya gönderilen protesto telgrafında; "Vilayet-i Şarkiyye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mivrusunuz değildir ki, Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz." denilerek, memleketin dert ve devalarını takip ile gerekli tedbirleri almak için bir 'Milli Heyet' seçilmesi amacıyla 23 Mayıs 1919'da yeniden toplanma kararı alınmıştır.[194] Ayrıca söz konusu Diyarbakırlı grup tarafından Sadrazam Ferit Paşa'ya çekilen telgrafta, tasarlanan Ermenistan yönetiminin sınırları ve Kürtlerin mukadderatı da sorulmuştur. Toplantıya Cemilpaşazadelerden Mustafa, Kasım, Cevdet, Ömer ve Ekrem Beyler katılmışlardı.[195]

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gidişinden kısa bir süre sonra Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'yle yakından ilgilenmiştir. Öncelikle Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerini kendi safına çekmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Padişahın Fahri Yaveri imzasıyla 28 Mayıs 1919'da Diyarbakır milletvekili Kâmil Bey'e gönderdiği bir telgrafta, "Mukaddes Padişah Hazretleri'nin" kendisini Doğu vilayetlerinde memleket asayişinin istikrar ve devamının sağlanması için Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla Doğu Vilayetleri Mülki ve Askeri Genel Müfettişi olarak görevlendirdiğini belirterek memleketin kurtarılması için milli birliğin hedef alınması bakış açısıyla Kürt Kulübü'ne gerekli öğütlerde bulunulmasını rica etmiştir. 29 Mayıs 1919'da ise bu defa Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı telgrafta yine aynı konu üzerinde durmuştur: "Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbakır'daki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin arttığını araştırarak öğrendim; Kürtler ve Kürdistan üzerinde etkisi olan ve harp sırasında hukuk ve muhabbetlerini pek ziyade kazandığım Kürt ileri gelenlerinden meşhur çeşitli kişilere ve Kolordu vasıtasıyla bizzat şifreli telgraflar yazarak devletin siyasi vaziyeti ve kendile-

[193] Mustafa Akif Tütenk, "1919 Mayısında Diyarbakır'da Kurulan Milli Cemiyet ve Toplantıları", *KARA-AMİD Dergisi*, S. 2–4, Diyarbakır, 1981, s. 327; Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, age, s. 63

[194] Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 279

[195] Şevket Beysanoğlu, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar", *KARA-AMİD Dergisi*, S. 15, Diyarbakır, 1981, s. 65

rince alınması lazım gelen vaziyet hakkında gerekli açıklamalarda ve etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde aldığım bazı bilgilere göre, bu bölgeyle daha yakından meşgul ve alakadar olmak gerekiyor".[196]

1 Haziran 1919'da Diyarbakır, Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Sivas, Erzincan, Kayseri mutasarrıflıklarına telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa, oralardaki örgütlülük durumunu sormuştur.[197] Bir hafta sonra, 8 Haziran 1919'da Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı cevabi telgrafta, Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün (Kürdistan Teali Cemiyeti'nin) kapatıldığı ve hakkında vilayetçe yasal kovuşturmaya geçildiği belirtilmiştir. Yine aynı telgrafta, Diyarbakır'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dışında herhangi bir derneğin mevcut olmadığı bilgisi verilmiştir.[198]

Mustafa Kemal Paşa bir yandan konuyla daha geniş bilgi edinmeye çalışırken diğer yandan da 16 Haziran 1919'da, kapatıldığını haber aldığı Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanı olan Cemilpaşazade Kasım Bey'e ise şu telgrafı göndermiştir: "Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır. Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurmaları fikrini tasvip etmem. Çünkü bu düşünce, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğunu ve oraya Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını resmen bildirdi. Tabii ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz, Kürtler, Türkler, bütün İslami unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır. Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hakkın verilmesine tamamen taraftarım. Ekrem, Fuat, Cevdet, Kerim, Fikri Necdet, Edip Beylere selamımı ve görüşümü iletiniz. Sizlerden ciddi ve samimi olarak beklediğim husus, tamamen benimle hemfikir olarak fedakârlık göstermenizdir. Diyarbakır Vilayeti Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i

[196] *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915–1919),* C. II, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1999, s. 336
[197] Mustafa Kemal Atatürk, age, s. 87–89
[198] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 1918–1937,* Derl. Nimet Arslan, Nimet Unan, 2. Basım, C. I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s. 9

İlhak Cemiyeti'ni güçlendiriniz; mümkünse bizzat benimle görüşmek üzere Sivas'a geliniz…"[199]

Mustafa Kemal Paşa tarafından Cemilpaşazade Kasım Bey'e telgrafın gönderilmesinden iki gün sonra 18 Haziran 1919'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesi açılmıştır. Kuruluşundan 15 gün sonra bu cemiyet kendini feshetmiş ve Müdafaa-i Vatan Cemiyeti adını almıştır.[200] Cemiyetin 31 kişilik Genel İdare Kurulu'na Cemilpaşazade ailesinden Mustafa, Kasım, Ömer, Cevdet ve Ekrem Beyler dahil olmuş, bunlardan Mustafa ile Kasım Beyler ise en fazla oy alan kişiler arasında yer almışlardır. Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin resmen kuruluş tarihi haziran ayının sonunda olmuştur. Böylece Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kapatılmasından yaklaşık bir ay sonra kurulan Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ni oluşturan Milli Heyet'in 11 üyesinden ikisi Cemilpaşazadelerden, ikisi de Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'nin eski yöneticilerinden oluşmuştur. Sivas Kongresi'nden (4–11 Eylül 1919) bir süre sonra, Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, adını Şarkî Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti olarak değiştirmiş, cemiyetin başkanlığına da Cemilpaşazade Mustafa seçilmiştir.[201] Diyarbakır'daki en büyük cemiyetin 31 kişilik Genel İdare Kurulu'nda Cemilpaşazade ailesinden 5 üyenin yer almış olması, o dönemin koşulları göz önüne alındığında Cemilpaşazadelerin Diyarbakır'daki siyasi gücünü ve etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kongrelerin ardından Milli Mücadele Hareketi Anadolu'nun dört bir tarafında hızla örgütlenerek halkı bilinçlendirme yönünde yoğun bir şekilde çalışmış ve yabancı güçlerle İstanbul Hükümeti'nin olumsuz propagandasını bertaraf etmek için çaba göstermiştir. 1920 yılına gelindiğinde Batı Cephesi'nde Yunan ordusuna karşı silahlı mücadele daha düzenli bir hal almış ve Anadolu'daki Milli Hareket Ankara'dan yönetilmeye başlanmıştır. Türk Ordusu Batı Anadolu'da Yunanlılarla savaşırken Doğu Anadolu'da da siyasi faaliyetler devam etmekteydi. Bağımsızlık yanlısı kimi Kürt grupları, Batı Anadolu'da Yunanlılarla çarpışan kardeşlerinin dökülen kanlarına aldırmadan, onların aksi yönünde İstanbul ve Doğu Anadolu'da birtakım ayrılıkçı

[199] *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915–1919),* C. 2, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1999, s. 338-339
[200] Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* C. II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 808–809
[201] Şevket Beysanoğlu, age, s. 812

faaliyetler içinde yer almaya devam etmişlerdir. Bunlardan Emin Ali Bedirhan,[202] 1920'de Kürdistan Teali Cemiyeti'nden ayrılıp, bir grup arkadaşıyla birlikte, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni (Kürt Toplumsal Örgütlenme Derneği) kurmuş[203] ve 7 Haziran 1920'de Vakit Gazetesi'nde şu bildiriyi yayımlamıştır: "Bu ana kadar büyük Müttefik Devletlerin ve bu arada Büyük Britanya Devleti'nin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürt ulusunun iradesine dayanarak ve Allah'ın da yardımıyla ulusal emellerine kavuşmaya çalışan Kürt aydınları ve önderleri tarafından Barış Konferansının son kararıyla da siyasal varlığı onaylanan Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere "Kürt Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti" adıyla bir demek kurulmuştur. Dernek tüm birimleriyle Kürt toplumsal birliğinin özgürlük ve refahı üzerine kurulmuş olarak Kürt ulusunu milletler topluluğu içerisinde hakkına riayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşularıyla barışçı ilişkilerde bulunan, anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükseltmeyi temel amaç olarak görüp, bu amaca uygun Kürt kuruluş ve örgütlerinin de yardımlarını sağlamıştır".[204]

Kadri Cemilpaşazade'nin yazdığına göre, Ekrem Cemilpaşazade, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bölünmesinden sonra kurulan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1920'de Kürdistan Teali Cemiyeti'ndeki bölünmeden sonra Hevi'nin, önceki dönemden kalma radikal ve genç mensuplarının katılımıyla kurulan ve Kürdistan'ın bağımsızlığından yana olan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti,[205] ilk kez Kürt ulusal bayrağının renk ve biçimini tespit etmiştir. Cemiyet, Kürtlerin yaşadığı yerlerde cemiyetin hedeflerinin anlatılması amacıyla 1921 yılında Ekrem Cemilpaşazade ile Mikisli Hamza Bey'i Doğu Anadolu'ya göndermiştir."[206] Ekrem Cemilpaşazade, bu maksatla gerçekleştirdikleri gezide yaşadığı zorlukları şöyle anlatmaktadır: "…Cemiyet bazı gençleri doğuya göndermeye karar verdi. Bu gençler Kürdistan'da nasihatler, konferanslar verecek, efkâr-ı umumiyeyi tenvir edecekler [aydınlatacaklar], cahil Kürt-lere doğru yolu göstereceklerdi. Cemiyet ilk olarak beni bu vazife ile doğuya gönderdi. Fakat Irak sınırından geçmek kolay bir iş değildi. 1921 Şubat ortasında bir pasaport

[202] Emin Ali Bedirhan, bir kısım Kürtlere göre, Kürt milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden biri olarak değerlendirilen Bedirhan Bey'in torunudur. Bedirhan Bey 1821'de Botan Emiri olduktan bir süre sonra 1830'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışsa da bu teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmış, daha sonrasındaysa affedilmiştir. Bkz. Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi,* Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 87

[203] Naci Kutlay, age, s. 224

[204] Vakit Gazetesi, İstanbul, 07.06.1920

[205] Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,* Çev. Remziye Arslan, Öz-Ge Yayınları, Ankara, s. 346

[206] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 59–61

tedarik ederek İstanbul, İskenderiye, Kahire, Aden, Karaçi, Basra, Bağdat üzerinden Musul'a ulaştım. Musul'dan Diyarbakır'daki köylerimize on yedi gün yayan yürüyerek vardım. Cemilpaşazadelerden Kadri, Mikdad, Memduh ile beraber üç dört gün bizim köylerde dolaştık. Doğunun ve özellikle de Diyarbakır'ın vaziyeti hiç umduğumuz gibi değildi. Her şey altüst olmuştu. Hükümet yetkilileri benim Diyarbakır'da olduğumu çok geçmeden haber aldılar. Ben beş aydan fazla bir süre arkadaşlarımla aşiret aralarında, Deranşehir, Savur, Farkin,[207] Hazro gibi kazalarda ve civarlarında dolaşıyordum. Benim propagandam milletin bir kulağından giriyor, diğer kulağından çıkıyordu. Dimağlarına tesir etmiyordu. Çünkü müftüler, şeyhler, mollalar milleti iyiden iyiye zehirlemişti"[208] diyen Ekrem Cemilpaşazade, bölgede kaldığı yaklaşık 6 aylık süre zarfında olumlu bir sonuç elde edememiştir. Kışı beklemeden İstanbul'a geri dönmeye karar verdikten sonra Kadri Cemilpaşazade ile beraber hazırlıklara başlamıştır.

Kadri Cemilpaşazade, firari olan aranan ve görüldüğü yerde yakalanması yönünde Ankara Hükümeti tarafından güvenlik güçlerine kesin talimat verilmiş olan amcazadesi Ekrem Bey'i, Musul'a sağ salim ulaştırmak için daha önce anlaştıkları Şûrkişan aşiretine kadar götürdükten sonra geri dönmüştür. Şûrkişan aşireti mensuplarınca Heverkan aşiretine ulaştırılan Ekrem Cemilpaşazade, Heverkan aşiretinin lideri Abdülkerim Ağa tarafından Midyat yakınlarında yakalanarak güvenlik güçlerine teslim edildikten sonra Diyarbakır'a götürülmüştür. Yargılanmak üzere Ankara'ya getirilen ve hakkındaki suçlamalar sebebiyle Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilen Ekrem Cemilpaşazade, Ankara'ya getirildikten sonraki mahkeme sürecini şöyle anlatmaktadır: "Dört aydan fazla süren mahkeme süresince serbest bırakılmam yönünde Diyarbakır'dan gönderilen tavsiye ve dilekçeler, mahkeme üyelerinin beni serbest bırakmasında etkili oldu. Mahkemede beraatime, fakat meselenin hüsn-ü hitamına [iyi sona ermesine] kadar Ankara'da ikametime karar verildi. Üç ay kadar Ankara'da menfi sürgün kaldıktan sonra hükümetin de izniyle 1922 yazında Diyarbakır'a vardım. Bundan sonraki 1922–1925 yılları arasındaki üç senemi, vaktimin çoğunu köylerde babamın işlerine bakmakla geçirdim".[209]

Ekrem Cemilpaşazade'nin de anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla Kadri Cemilpaşazade, 1920'li yılların başında Diyarbakır'da ikamet etmekte ve siyasal açıdan pasif bir konumda bulunmaktadır. Farklı kaynaklarda da Kadri Cemilpaşazade ile ilgili bu yıllarda bilgi verilmemesi bu kanaati güçlendirmektedir. Türk İstiklal Savaşı'nın en

[207] Günümüzde Diyarbakır'ın Silvan ilçesi'nin eski ismi.
[208] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 53–55
[209] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 55–58

hareketli yıllarına denk gelen bu dönemde herhangi bir örgütlenme faaliyeti içerisine girmeyen ve aktif rol almayan Kadri Bey hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Kaldı ki, Kadri Bey'in kendisi de hatıratında 1920'li yılların başında yaşanan gelişmeler ile ilgili bilgi verirken kendi meşguliyetinden bahsetmemekte, daha çok Türkiye ve komşu ülkelerdeki Kürt toplumunu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren siyasal gelişmelere temas etmektedir.

III. BÖLÜM

1. CUMHURİYET YÖNETİMİNE KARŞI YEREL KÜRT İSYANLARI ve SÜRGÜNLER

Mili Mücadele yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de birtakım yerel Kürt isyanları meydana gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu ayaklanmaları tek bir eksende açıklama imkânı yoktur. Özellikle cumhuriyet dönemi'nde doğu anadolu'da kurulan gizli ve illegal cemiyetlerin öncülüğünce gelişen bu isyan hareketlerine Kürtlerden yoğun miktarda bir katılımın olduğu söylenemez. Yerel mahiyette gelişen Kürt isyanlarına bazı aşiretler ve ileri gelen aileler destek sağlamış olsa da bu isyanlar meydana geldikten bir süre sonra akamete uğramış ve amaçlanan hedefe ulaşmamıştır.

1.1. Kürt İstiklal Komitesi ve Şeyh Said İsyanı'nda Cemilpaşazade Ailesi (1924–1925)

Kürt İstiklal Komitesi (Kürt Özgürlük Cemiyeti) adıyla kurulan ve daha çok Azadi olarak tanınan (Cıvata Azadiya Kurd) örgütün kuruluş yılı olarak kaynaklar 1920 ile 1923 arasında değişen farklı tarihler vermektedirler.[210] Kürt İstiklal Komitesi Bedirhanzade ailesinden Süreyya Bey tarafından 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Mısır'da kuruldu. Örgütün 13 maddelik programı ve 25 maddelik tüzüğü vardı. Komite, 16 Aralık 1918 tarihinde İngiltere'ye Fransızca bir memorandum sunarak bağımsız bir Kürt devleti talebinde bulunmuştur. Komite, Ocak 1919'da, Şerif Paşa ile birlikte Paris Barış Görüşmeleri'nde hazır bulunmak üzere üyelerinden Arif Paşa'yı görevlendirmiştir. Milliyetçi bir söylem geliştiren ve ayrılıkçı bir yöntem takip eden Kürt İstiklâl Komitesi'nin programının birinci maddesinde ifade edilen hükümler, belirtilen amaca hizmet etmeyi hedeflemektedir: "Komite'nin kurulmasında güdülen amaç, yüzyıllardan beri kötü yönetimler elinde inleyen Kürt halkını esaretten kurtarmak ve Kürtleri birleştirip özgürlüklerini sağlamaktır."[211] Bazı belgelere göre Azadî'nin Diyarbakır şubesinin başkanı Ekrem Cemilpaşazade olduğu belirtilse de[212] kendisi cemiyetin kuruluşundan bahsederken cemiyetin başkanı olduğu konusunda bilgi vermemektedir: **"**Cibranlı Halil

[210] Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri (15 yy.dan Günümüze),* çy, Orfeus Yayınları, Stockholm, 1986, s. 169–171. Ayrıca bkz. Robert Olson, age, s. 72; M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 173

[211] Naci Kutlay*, 21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul, s. 79

[212] Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918–1958*, Doz Yayınlan, İstanbul, 1992, s. 148

Bey, Bitlisli Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları Lozan Muahedesi'nden sonra Erzurum'da Azadi ismiyle bir gizli siyasi Kürt cemiyetini teşkil etmişlerdi. 1924 senesinin yazında biz Diyarbakır'daki Kürtçüler de bu cemiyetin bir şubesini teşkil ettik. Yekdiğerimizle çok sık temas ediyorduk."[213] Merkezi, Erzurum'da bulunan cemiyetin önemli üyeleri şunlardı: Bitlisli İhsan Nuri, Süleymaniyeli mülazım İsmail Hakkı, Şaveys ve Hertulu Hurşit.[214]

Kadri Cemilpaşazade de Ekrem Cemilpaşazade ile beraber Kürt İstiklal Komitesi'nin Diyarbakır Şubesi'nin kurucuları arasında yer aldığını belirterek, Komite'nin Diyarbakır Şubesi'nin diğer kurucuları arasında Cemilpaşazade Kasım Bey, Dr. Fuat ve Dava Vekili Mehmet Efendi –Bave Tujo- yani Hacı Ahti Efendi[215] gibi isimlerin olduğunu iddia etmiştir.

Kürt İstiklal Komitesi'nin 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan önce bölgede örgütsel bazı çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Doğal olarak, bu örgütle ilişkisi olduğu bilinen Şeyh Sait'in liderliğindeki ayaklanmadan, örgütün en güçlü şubelerinden biri olan Diyarbakır şubesinin haberdar edilmiş olduğu düşünülebilir. Fakat mevcut bilgiler durumun tem anlamıyla böyle olmadığını göstermektedir. Ayaklanma Piran'da aniden başlayıp çok kısa sürede etrafa yayıldığından, tutuklanıncaya kadar Diyarbakır Şubesi yöneticilerinin bundan habersiz oldukları anlaşılmaktadır. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan bazı sanıklar, Ekrem Cemilpaşazade'den kendisine mektup geldiğini bizzat Şeyh Sait'ten duyduklarını iddia etmişlerse de Şeyh Sait bu iddiayı kabul etmemiştir.[216] Ekrem Cemilpaşazade'nin anlattıkları doğruysa kendisi, Kadri Bey ve arkadaşlarının ayaklanmadan haberleri olmamış, dolayısıyla ayaklanmaya destekte bulunamamışlardır: "Hayalperest biri olan Yusuf Ziya Bey, arkadaşlara tahakküm ediyordu. Ankara'da Türklere nasıl itimat etmişti bilmem. Mustafa Kemal Paşa'nın uzun müddet Başvekili olan Fethi Beyle gizlice ittifak etmişti. Kürtler doğuda, Türkler de Ankara'da ihtilal çıkaracaklardı! Azadi Teşkilatı Reisi Halit Bey de herhalde bu adamın oyununa geldi. Yusuf Ziya Beyle vakitsiz, parasız, silahsız, cephanesiz, hazırlıksız, perişan oldukları halde 1925 Kürt İhtilali'ne [Şeyh Said Ayaklanması] sebep oldular. Azadî'nin en mühim şubesi Diyarbakır'dı. Erzurum'da muazzam bir ihtilal hazırlayan liderlerimiz maalesef bizi hiçbir şeyden haberdar etmediler. Bize hiçbir hatt-ı hareket göstermediler. Bizden

[213] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 59
[214] Martin Van Bruinessen, *Osmanlıcılıktan Ayrılıkçığa, Şeyh Sait Ayaklanmasının Dini ve Etnik Arka Planı*, Çev. Levent Kafadar, yy, Berlin, 1984, s. 395
[215] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 85
[216] Vakit Gazetesi, İstanbul, 31.05.1925, 10.06.1925, 14.06.1925

hiçbir hizmet, hiçbir muavenet istemediler. Ben şubat bidayetinde hastalanmış, köyden şehire gelmiştim. 13 Şubat 1925 sabahı Piran'da ilk silah patladığı gün, evimizin etrafını polisler, askerler sardı. Beni alıp götürdüler. Hiçbir şeyden haberim yoktu. Neye uğradığımı bilmiyordum. Beni tevkiften sonra Ömer ve Cevdet amcamı, Kadri, Muhittin, Memduh, Ahmet amcazadelerimi de yakalamışlardı. Benim tevkifatımdan 24 saat sonra Diyarbakır'da çatışmalar başladı. Top gürültüleri bana meselenin ne olduğunu anlattı".[217]

Şeyh Said İsyanı, 13 Şubat 1925'te Bingöl'de başlamış hemen ardından Elazığ ve Diyarbakır yörelerine yayılmıştır. Her ne kadar isyancılar bu hareketi birkaç ay sonra ve çok iyi hazırlanarak başlatmayı planlasalar da, aksilikler baş göstermiş ve isyan planlanan tarihten erken başlamıştır.[218] İsyan'ın başlamasının hemen akabinde Erzurum, Mardin, Diyarbakır ve Malatya bölgelerinde yığınağını tamamlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, 7–8 Mart 1925 tarihinde Şeyh Said'i ilk kez yenilgiye uğratmış ve karşı harekâta geçerek birçok şehri ele geçirmiştir. Şeyh Said'in ele geçirildiği haberinin 15 Nisan 1925 tarihli resmi bildiriyle duyurulmasıyla beraber isyan da sona ermiştir.[219] Şeyh Said Ayaklanması esnasında ve sonrasında Cemilpaşazadelerden toplam sekiz kişi gözaltına alınıp tutuklanmıştır. Bu isimler Kadri ve Ekrem başta olmak üzere, Ahmet, Cevdet, Memduh, Muhittin, Ömer ve Mehmet Ferit Beylerdi. Ayrıca, Cemilpaşazade Kasım Bey hakkında da gıyabi tutuklama kararı verilmişti. 24 Haziran 1925 tarihli Vakit Gazetesi'nde yayımlanan sanık Cemilpaşazade ailesi mensuplarının fotoğrafının altında şöyle yazılmıştır: "Diyarbakır muhabirimizin gönderdiği fotoğraflardan isyanla alakadar olmakla maznun Diyarbakırlılar: Cemilpaşazade Kadri Bey, Sabık Siverek Mebusu Nakibzade Bekir Sıdkı Bey, Cemilpaşazade Ömer Bey, Zazazade Hacı Süleyman, Cemilpaşazade Cevdet Bey, Maslub Hacı Ahti, Cemilpaşazade Memduh Bey, Cemilpaşazade Ekrem Bey, Cemilpaşazade Ahmet Bey, Cemilpaşazade Muhiddin Bey, Fikri Bey [Cemilpaşazade Ziya Bey'in oğlu].[220]

---

[217] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 59–60

[218] Suat İlhan, *8'inci Kolordu Bölgesindeki İsyanlar,* Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1971, s. 54–55

[219] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri (1920–1927)*, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998, s. 282–285. Şeyh Said İsyanı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı,* Bilgi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994, s. 17; Hamit Bozarslan, *"Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1889-2000" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Ed.: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 849; *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları,* Haz. N. Bilal Şimşir, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. XI; Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında, Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar,* Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s. 203; Hasip Koylan, *Kürtler ve Şark İsyanları, I. Şeyh Said İsyanı,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, s. 183; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923–1931,* Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 130; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919–1926,* A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1978, s.302; *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992. s. 156; Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925,* Tekin Yayınları, İstanbul, 1991, s. 55–56

[220] Vakit Gazetesi, İstanbul, 24.06.1925

Şeyh Said İsyanı'na katılamadıkları halde Cemilpaşazade ailesi mensuplarından ismi anılan kişilerin tutuklanmalarının asıl nedeninin, isyana doğrudan katılmaları veya destekte bulunmaları değil, bu isyan hareketine katılabilecekleri yönünde eğilimin kuvvetli olmasıydı. Ekrem ve Kadri Beylerin ayaklanma ile ilgili olarak örgüt yöneticilerine yönelik serzenişte bulundukları husus, örgüt üyesi oldukları halde kendilerinin ayaklanmadan haberdar edilmemiş olmalarıdır. Yani kendilerine daha öncesinden haber verilmiş olsaydı, bu durumda her ikisi de isyana katılabileceklerini açıktan olmasa da ima yoluyla ifade etmişlerdir.

1.2. Cemilpaşazadelerin İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanmaları

Şeyh Said İsyanı dolayısıyla Cemilpaşazade ailesinden on bir kişi tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.[221] Burada şunu belirtmek gerekir ki, Cemilpaşazade ailesinin mensupları arasında siyasal düşünce açısından bakıldığında bir birlik söz konusu değildir. Zira gerek Şeyh Said İsyanı'nın hazırlık safhasında gerekse de isyan sırasında Cemilpaşazade ailesinden bir grup bu isyana tamamıyla karşı çıkmışken, diğer bir kısmı ise fiili olarak isyana katılamamış olsalar da en azından fikri açıdan isyanı desteklemiştir. Şu halde bu isyanla ilgili olarak Cemilpaşazade ailesini bir bütün olarak tek çatı altında incelemek ve bu konuda aynı değerlendirmelerde bulunmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Şeyh Said İsyanı sırasında yakalanan isyancılar ile bu isyana destek vermiş olduğu iddia edilen kişilerin yargılanmasına aynı davada karar verilmiştir. Bu karara göre, Cemilpaşazade ailesinden Mustafa Bey beraat ederken[222] Ekrem Bey dışında, yakalanan diğer Cemilpaşazadeler de serbest bırakılmıştır. Şark istiklal mahkemesi tarafından yargılanmasının ardından serbest bırakılmasına karar verilenlerden biri olan Kadri Cemilpaşazade, serbest bırakılmasının nedenleriyle ilgili olarak şu gerekçeleri ileri sürmüştür: "İsyan sebebiyle tevkif edilen milliyetçi Kürtlerin evleri çok dakik bir surette araştırılmışken, mevkuf bulunan Cemilpaşazadelerin evleri aranmış, bunların aleyhine istihbarat dairelerinde mevcut olduğunu zannettikleri dosyalarındaki delili kâfi görmüşlerdi. Şeyh Said İsyanı'ndan iki sene evvel Diyarbakır Kolordu İstihbarat Dairesi Reisi olan Süleymaniyeli Salih Zeki Bey bir gün bana demişti ki, 'Cemilpaşazade ailesi

[221] Naci Kutlay, *Anılarım*, Avesta Yayınları. İstanbul, 1998, s. 221
[222] Bu kararın geniş bir özeti için bkz. Malmisanij, *Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri*, 2. Baskı, Fırat Yayınlan, İstanbul. 1993, s. 82–84

mensupları hakkında tutulmuş mevcut dosyaların tümünü yaktım. Hiçbir eser bırakmadım'. Yani mahkemenin elinde Cemilpaşazadeleri itham edecek hiçbir evrak mevcut değildi".[223]

Kadri Cemilpaşazade, İstiklal Mahkemesi'nin her ne kadar Cemilpaşazade ailesi mensuplarından herhangi birini itham edecek hiçbir delile sahip olmadığını iddia etse de, aile üyelerinden bazıları haklarındaki iddialar nedeniyle hüküm giyerken, bir kısmı da serbest bırakılmıştır. Zira İstiklal Mahkemesi'nin Cemilpaşazadeler hakkında verdiği kararda şöyle denilmiştir: "İsyan suçunda 'fer'an zimedhal' olduklarına kanaat hâsıl olan Ekrem Cemilpaşazade, Malazgirt Müddeiumumîsi Abdülmecit, Jandarma Mülâzımı Mehmet Mühri, Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni, Hanili Mustafa Bey torunu Örfi haklarında, Örfi suçun işlendiği tarihte henüz on üç yaşını doldurmamış olduğu için onun ıslah için üç sene müddetle ve diğerlerinin de onar sene müddetle küreğe konulmalarına, … Cemilpaşazadelerden Kadri, Ömer, Cevdet, Memduh ve Muhiddin Beylerin de haklarındaki ihbaratın kanunî mesuliyeti müstelzim fiillerden olmadığı anlaşıldığından onların da adem-i mesuliyetlerine [sorumlu olmadıklarına] karar verilmiştir".[224] On yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Ekrem Cemilpaşazade, Kastamonu Cezaevi'nden 1928'de tahliye edilmiştir. İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılanmalar sırasında, Cemilpaşazadelerin suçlanan diğer kişilerle ilişkisi üzerinde de durulmuştur. Örneğin Cemilpaşazade Ahmet Bey'e Hacı Ahti (Muhammed Tevfik) ile olan ilişkisi sorulmuş, o da Hacı Ahti'yi ferağ-ı ilm ve haberi için çağırttığını söylemiştir.[225]

İsyan sonrası yakalanan isyanın lideri Şeyh Said, duruşmada mahkeme heyeti ile olan mütalaası esnasında kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda Cemilpaşazadelerden şöyle söz etmiştir:

"—Diyarbakır'ı böyle kolaylıkla zapt edeceğinize ne suretle kani idiniz?

—Ben Diyarbakır üzerine yürümek taraftarı değildim. Bazı ağalar...

—Kimlerdi?

—Hanili Mustafa Bey, Terkanlılar...

—Başka kimler vardı?

[223] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 103
[224] Ahmet Süreyya Özgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark istiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul. 2002. s. 278–279
[225] Vakit, İstanbul. 21.05.1925. s. 2.

—Mustafa Bey vardı. Başkalarını hatırlamıyorum. Salih Bey'i muhakkak biliyorum. Kâğıt yazdı, 'Diyarbakır üzerine gitmezsek ahali dağılır' dedi. Diyarbakır'a hücumu tavsiye ediyordu.

—Muvaffakiyeti ne ile temin ediyordunuz?

—Askerimin bazen kazandıkları muvaffakiyetlerden cesaret alıyorduk.

—Diyarbakır dâhilinde size yardım edecekler var mıydı?

—Vardı.

—Kimlerden yardım ümit ediyordunuz?

—Ahaliden... Nakib'in mütedeyyin [dindar] bir Müslüman olduğunu, Cemilpaşazadelerin meyyal [eğilimli] olduklarını söylüyorlardı. Fakat kendilerini bilmiyordum, tanımıyordum.

—Bunu söyleyen kimlerdi?

—Salih Bey, Terkan ağaları…"[226]

Mahkemedeki duruşma esnasında Şeyh Said'in ifadesinde adı geçen Hanili Salih Bey'in ifadesine başvurulurken, mahkeme üyelerinden Süreyya Bey daha çok Cemilpaşazadeler üzerinde durmuştur:

"Süreyya Bey:

—Diyarbakır içerisinde taraftar çıkacağını bilmez miydiniz, bilir miydiniz?

—Hayır, bence meçhul idi. Belki olurdu, belki olmazdı. [ifadesi okundu.]

Reis:

—Buna ne diyeceksiniz? Cevap:

—Cemilpaşazadeleri katiyen tanımıyorum, yalnız bir gün Şeyh Efendi yol esnasında 'Diyarbakır eşrafından ulema [alimler] kim var' diye sordu, 'Öyle ulema kalmamıştır, sarıklı bir nakip var' dedim. (...)

—Suleha [salih kişiler] meyanında kimleri saydın?

[226] Vakit, İstanbul. 07.06.1925. s. 5

—Ulema meyanında kimse kalmamış, dedim. Hamdi Hoca, Mahmut Efendi var dedim.

—Cemilpaşazadelerin de sulehadan olduğunu söyledin?

—Hâşâ sulehadan Cemilpaşazadeler demedim, Cemilpaşazadeleri şahsen bile tanımıyorum.

—Suleha ve ulema diye iki kısma ayırıyorsun, ulemadan Nakip Bey'i, sulehadan Cemilpaşazadeleri gösterdin.

—Katiyyen... Katiyyen öyle bir şey söylemedim.

—Şeyh Said Efendi bile ifadesinde Diyarbakır'da Nakib'in, Cemilpaşazadelerin şeriat taraftarı olduklarını senden işittiğini söyledi.

—Şeyh Efendi'nin benden sual etmesi konuşma esnasında idi. Hafız Mahmut Efendi, Hoca Hamdi var dedim. Sarıklı da bir nakip var dedim. Cemilpaşazadeler hakkında Suleha tabirini ağzıma almadım, şahsen tanımadığımdan bahsettim. Şeriat taraftarı filan oldukları mevzuubahis değildi. Cemilpaşazadelerle hiçbir tanışıklığım yoktur."[227]

Mahkeme süreci devam ederken Ekrem Cemilpaşazade'nin İstiklal Mahkemesi'nde Seyit Abdülkadir ve Kör Salih aleyhine ifşaatta bulunduğunu yazan kaynaklar varsa da bunun doğru olup olmadığını tespit etmek güçtür, çünkü o yargılanmalar ile ilgili olarak doğru-yanlış basına yansıyan birçok ifade mevcuttur. Bu tür ifadeleri okurken, o günün koşullarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.[228] Kadri Cemilpaşazade, Cemilpaşazade ailesi mensuplarının birçoğunun beraat kararı ile cezaevinden salıverilmesinde, Ziya Cemilpaşazade'nin bir uçak satın alarak aile adına Türk Teyyare Cemiyeti'ne hediye etmesinin payının büyük olduğunu iddia etmişse de, bunu doğrulayacak kesin bir kanıt yoktur. Cemilpaşazade ailesinin bir uçak satın alarak bu uçağı Türk Teyyare Cemiyeti'ne hediye ettiği doğrudur. Bu uçağın satın alınması için gereken parayı da aile mensupları kendi aralarında toplamışlardır.[229] Uçağın satın alınması, aynı zamanda Cemilpaşazadelerin o zamanki ekonomik gücü hakkında da bir fikir vermektedir.

[227] Şevket Beysanoğlu, age, C. III, s. 984–990
[228] Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 90–91
[229] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 103

Hediye edilen bu uçak dolayısıyla Türk Tayyare Cemiyeti, 1927'de Ziya Cemilpaşazade'ye bir Tayyare Madalyası vererek teşekkür etmiştir:

Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ziya Bey'e

Aziz ve sevgili vatanımızın müdafaası ve inkişaf ve terakkisi makasad-ı aliyesiyle teşekkül eden Tayyare Cemiyeti içün buyurduğunuz hamiyyet ve mürüvvetin bir nişane-i iftiharı olmak üzre zat-ı âlilerine bir kıt'a murassa' Tayyare Madalyası takdim ile kesb-i şeref eyler.

24 Mart 1927/1341

Türk Tayyare Cemiyeti Reisi[230]

Kadri Cemilpaşazade'nin, Cemilpaşazadelerin birçoğunun İstiklal Mahkemesi tarafından serbest bırakılmasının gerekçesi olarak ileri sürdüğü iddiaların tutarlı bir dayanağı görülmemektedir. Tutuklu bulunan Cemilpaşazadelerin serbest bırakılmasının en önemli gerekçesi olarak ileri sürülen, Ziya Cemilpaşazade'nin Türk Teyyare Cemiyeti'ne bir uçak hediye etmesinin doğru kabul edilebilmesi için Cemilpaşazadelerin, uçak hediye edilmesinden hemen sonra serbest bırakılmaları gerekirdi, oysa uçak hediye edilmesinden çok daha önce tutuklu bulunan Cemilpaşazadeler mahkeme heyeti tarafından serbest bırakılmıştır. Hatta aile mensupları arasından en son serbest bırakılan Ekrem Cemilpaşazade bile, uçak hediye edilmesinin ardından bir sene sonra tahliye edilmiş ve bir süre daha sürgün hayatı yaşamaya devam etmiştir.

2. ŞEYH SAİD İSYANI SONRASI CEMİLPAŞAZADELERİN BİRİNCİ SÜRGÜN DÖNEMİ (1926)

Şeyh Said Ayaklanması, Cemilpaşazade ailesi ve diğer birçok Kürt asıllı aile açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu aile mensuplarından bir kısmı farklı şehirlere gönderilerek mecburi iskâna tabi tutulmuştur. Mecburi iskânlar yaşamlarını o kadar etkilemiş ki Cemilpaşazadelerden çocuklarına İskân adını koyanlar bile olmuştur. 1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra aileden sadece Ekrem Cemilpaşazade ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Kastamonu Cezaevi'nden tahliye edildikten sonra, üç ay Kastamonu'da sürgünde kalan ve ardından İstanbul'a sürgün edilen Ekrem

[230] Malmisanij, *Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 183

Cemilpaşazade, altı ay da orada sürgünde kaldıktan sonra 1929'da Diyarbakır'a dönmüştür.[231]

Cemilpaşazade ailesi mensuplarının önemli bir bölümü Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra 1926 ve 1936 yıllarında olmak üzere iki kez sürgün edilmiştir. Aile bireyleri kendi aralarındaki konuşmalarda bunları 'Birinci Sürgün', 'İkinci Sürgün' diye anmışlardır. Sürgün edilenlerin tamamının ayaklanmaya katıldıkları veya destekledikleri kesin olarak kanıtlanamamış olsa da yine de sürgün edilmeleri uygun görülmüştür. Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Özgeevren'in Şeyh Said Ayaklanması hakkında 1925'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraf, devlet yetkililerinin o günkü düşünceleri konusunda bilgi vermektedir: "... İsyan; müstakil bir Kürt devleti teşkili maksadıyla vukua gelmiştir. Birçok seneler hep bu gaye için çalışılmış olduğu muhakkaktır. Bu ruhun ölmesi ve öldürülmesi en mukaddes bir fariza-i millîyedir. Bunun için şarkta baş olabilecek bütün eşhas-ı muzirrenin [zararlı kişilerin] katiyen affedilmemeleri elzemdir."[232]

Şark İstiklal Mahkemesi Heyeti'nin 12 Haziran 1925 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet İnönü'ye yazdıkları bir raporda da isyanla ilgili olarak suçları tespit edilemeyecek olan kişilere nasıl davranılması gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir: "Doğu bölgesindeki derebeylik gelenekleri ortadan kaldırılmalıdır. Bunun için masum halk üzerine baskı yapan ve nüfuz yürüten kimselerden isyanla ilgisi bulunduğu anlaşılanlar hakkında mahkeme kanunen gereken kararları vermekte devam edecektir. Ancak suçları tesbit edilemeyeceklerin hüviyetlerine bakılmadan bu bölgeden uzaklaştırılmaları suretiyle halkın geniş, serbest nefes almasına, memurların çeşitli tesirler altından kurtarılarak serbestçe vazife görmelerine imkân verilmelidir".[233]

Devlet görevlilerinin bu meyanda ve diğer bazı resmi yazılarda ağalık yönetimlerine, feodalizme karşı bazı ifadeler kullanıldığı halde, asıl amacın bununla beraber Kürtlük bilinci taşıyan ya da Kürt ulusal hareketine destek verebileceği varsayılanların amaçlandığı, uygulamalardan anlaşılıyor. Çünkü mevcut iktidara destek olan büyük toprak ağaları genellikle devletten himaye görmüş, birçoğu milletvekili yapılarak TBMM'ye alınmıştır. Birinci TBMM'de Diyarbakır milletvekilliği yapan öğretmen Mustafa Akif Tütenk, tuttuğu notlarda Diyarbakırlıların sürgün edilişi şu şekilde anlatılmaktadır: "Mütegallibe namıyla maddî, manevî kuvveti hâiz olan zengin ve fakir

[231] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 61, 67, 87
[232] Ahmet Süreyya Özgeevren, age, s. 128
[233] Ahmet Süreyya Özgeevren, age, s. 148

kimseler, kafile hâlinde tehcir edildi. 7 Eylül 1926–3 Ekim 1927 tarihleri arasında işbaşında bulunan Vali Ali Rıza, hükümetin kanununu suiistimalde teşehhür etti [kötüye kullanmada ün saldı]; yaygaracı fukarayı Garp Vilâyetleri'ne teb'îd etti [uzaklaştırdı]. Diyarbakır halkının bu ilk tehciri, çok pahalıya mal oldu. Eşyalarını ve hatta konaklarını değerinden çok ucuza satan insanlar zarara uğradılar". [234]

1925 ayaklanmasının lideri olan Şeyh Said'in ailesi daha sonra topyekûn bir şekilde sürgüne gönderilmiştir. Şeyh Said'in ailesi ile beraber diğer bir kısım Kürt asıllı aileler de sürgün edilmişlerdir. Sürgün edilen bu ailelerin başında ise Cemilpaşazade ailesi gelmekteydi.[235] Ekrem Cemilpaşazade Kastamonu Cezaevi'nde iken annesi Hayriye Hanım ile babası Kasım Bey de sürgün edilmiştir.[236] Kendisi de 1926 yılında Diyarbakır'dan Burdur'a sürgün edilen Kadri Cemilpaşazade, yaşadığı sürgün olayı ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Sürgün edildiğim Burdur vilayetine yetiştiğimde benden evvel Burdur'a gönderilmiş, hükümet yanlısı tutumlarıyla tanınmış bir kısım Kürtleri orda mevcut buldum. Eskiden Konya vilayetinin küçük bir kazası olan Burdur'da üç yüz kadar doğulu hemşeri toplanmıştık. Bediüzzaman Molla Said de aramızda bulunuyordu. Üç yüz kadar Kürdün mevcudiyeti bu küçük kasabanın rengini değiştirmişti".[237] Burada değinilmesi gereken diğer bir önemli nokta da şudur; sadece Türkiye Cumhuriyeti yönetimine muhalif olan ya da devlete karşı olan ailelerin değil, bazen hükümet ve devlet yanlısı olan bazı ailelerin de değişik nedenlerle sürgüne gönderilmiş olmalarıdır.

3. CEMİLPAŞAZADELERİN İKİNCİ SÜRGÜN DÖNEMİ (1936)

Cumhuriyet idaresinde görev alan daha birçok üst düzey bürokratın Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu coğrafyasında yer alan bazı illerin yönetimi ve Kürtlerin geneli ile alakalı olarak yüksek makamlara sundukları onlarca rapor bulunmaktadır. Bu durum bize devleti yöneten kadronun bu konuya ne kadar önem verdiklerini ve mesele üzerinde gerek kısa gerekse de uzun vadede ne derece kafa yorduğunu göstermektedir.

---

[234] Mustafa Akif Tütenk, "Diyarbekir'in Son 60 Yıllık (1892–1952) Vak'aları", *KARA AMİD Dergisi*, S. 3–4 1956–1958, s. 343–344

[235] Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü*, Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2003, s. 347–348

[236] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 61

[237] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 104

Devletin üst kademesinde görev alan bürokratların Kürt asıllı vatandaşlarla ilgili en önemli girişimlerinden biri Mecburi İskân Kanunu'nun hazırlanmasıdır. Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 27 Nisan 1932 tarihinde yapılan oturumunda kabul edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan Mecburi İskan Kanunu Tasarısı sürgündeki kimi Kürt çevreleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mecburi İskan Kanunu Tasarısı'nın TBMM'ye sunulması üzerine, yurt dışında yaşayan Kürtlerin kurmuş olduğu Hoybun Cemiyeti[238] 16 Haziran 1932 tarihinde yayımladığı bildiride, ayrılıkçı ve aşırı uç söylemler dile getirerek Kürt halkını açıkça silahlı mücadele içerine sürüklemeyi hedeflemiştir. Hoybun Cemiyeti'nin yayımladığı bildiride şu ifadeler göze çarpmaktadır: "Sen Kürd'ün kıymetli bir uzvusun; tarih nazarında, şeriat muvacehesinde günahın büyüktür. Şimdiye kadar ortaya çıkan çeşitli fırsatlardan rahatımızı bozmamak düşüncesiyle istifade edemedik. Bundan dolayı aldandığımızı çok feci bir şekilde şimdi görmekteyiz. Bu vaziyet karşısında yapacağın iş kendi milletinin fertleri ile olan her türlü küskünlüğü, düşmanlığı terk ederek silaha sarılmak olmalıdır. Memlekette silah patladığı takdirde onu takviye edecek pek çok subay ve aydın hazır olmakla beraber hepimiz bütün varlığımızla bu namus cidalına atılacağımızdan emin olunuz. Vatanımızın kurtuluşunun silaha sarılmakta olduğunu düşünerek tereddütsüz kararını ver ve önayak olmaktan çekinme. Aziz kardeş! Milletin iyiliği, vatanın kurtuluşunu isteyen iyi kalple size yaptığımız bu tavsiyelere uymanız halinde memleketimizin kurtulması muhakkaktır".[239]

TBMM tarafından 1934'te kabul edilen Mecburi İskân Kanunu'na dayanılarak doğudan sürgün edilen ailelerin bireyleri aynı yere değil, farklı yerlere sürülmüş, bazen de görüşüp ilişki kurmaları dahi engellenmiştir.[240] Bunlardan Cemilpaşazade ailesi

---

[238] Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra yurt dışına kaçan Kürtler tarafından 1927 yılında Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta kurulan Hoybun Cemiyeti, şu örgütlerin katılımıyla oluşturulmuştur; Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Kürt Ulusal Birliği. İhtilalci bir örgüt olarak kurulup, Irak, İran ve Suriye'de faaliyetlerini yoğunlaştıran ve Ermeni Taşnak Örgütü tarafından da desteklenen Hoybun Cemiyeti, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması yönünde çalışmalar yürütmüştür. Bkz. Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, İkinci Basım, Tekin Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1993, s. 42

[239] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 119–122; Ayrıca bkz. Mehmet Bayrak, *Açık-Gizli/Resmi Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Birinci Basım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1994

[240] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ömer Celâl Sarç, *Ziraat ve Sanayii Siyaseti, (Ziraî ve Sınaî İktisat),* İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Arkadaş Matbaası, İstanbul. 1934; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam İsmet İnönü,* 1. Cilt, 1884–1938, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni-Dün, Bugün, Yarın,* C. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974; İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Yurt Yayınları, Ankara, 1992; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1915'e;* Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,* 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1974; Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1970; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919–1946,* Doğan Yayınevi, Ankara 1971; İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı-Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama Alanı 1*, Yurt Kitap Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1991; İsmet İnönü, *Defterler (1919–1973),* c. I, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919–1946,* Doğan Yayınevi, Ankara 1971

mensupları 1936 sürgününde Burdur, İzmir, Denizli, Edirne, Giresun, Kırklareli, Kastamonu, Konya, Ordu, Samsun, Sinop, Tekirdağ gibi değişik illere dağıtılmışlardır. Cemilpaşazade ailesinin erkek çocuklarının yanı sıra bazı kız çocukları da sürgüne gönderilmiştir. Bu kızlardan bazıları gittikleri yerlerde bir süre sonra ebeveynlerini yitirdiklerinden yalnız kalmış ve zor bir durum yaşamıştır. Cemilpaşazadelerden Mustafa Bey'in iki kızı da bu şekilde sürülmüşlerdir. 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya Diyarbakır'da büyük destek vermiş olan Cemilpaşazade Mustafa Bey'in kızları Satia ve Neriman, Tekirdağ iline bağlı Saray İlçesi'ne sürülmüşlerdir. Bunlardan Neriman, 1936'da sürgüne gönderildiğinde on yedi yaşındaydı.[241]

1936'da sürgün edilen Kürt asıllı vatandaşlar arasında Cemilpaşazade ailesinin önemli bir bölümü yer almaktaydı. Cemilpaşazadelerin 'İkinci Sürgün Dönemi' asıl olarak 1936'da olmakla birlikte, bazı Kürt asıllı aileler daha önce de sürgün edilmişlerdir. 1936'da topluca sürgün edilen Cemilpaşazadelerden sürgün edilen bazı kimseler ve sürgün yerleri şunlardı; Birinci Dünya Savaşı'nda Şark (Kafkas) Cephesi'nde Sarıkamış'ta yaşamını yitirmiş olan Cemilpaşazade Besim Bey'in oğlu Selahattin Cemiloğlu Edirne'ye; Ahmet Cemil Paşa'nın oğlu olan Mustafa Bey'in kızları Satia ve Neriman, Tekirdağ iline bağlı Saray İlçesi'ne; Mustafa Bey'in kızı Rana Eden ve oğlu Hilmi Eden Sinop'a; Ahmet Cemil Paşa'nın oğullarından Fuat Bey'in dul eşi Samiye Ordu'ya; Türk Ordusuna bir uçak hediye ettiğinden kendisine daha önce Tayyare Madalyası verilmiş olan 63 yaşındaki Cemilpaşazade Ziya Karakoç Giresun'a; Ahmet Cemil Paşa'nın oğlu Cevdet Karakoç Denizli'ye; onun kardeşi Ömer Ali Cemiloğlu Edirne'ye; Fikri Karakoç'un oğlu Ferruh Karakoç Giresun'a; Memduh Cemiloğlu Ordu'ya; Muhittin Cemiloğlu Kastamonu'ya sürgüne gönderilmişlerdir.[242]

1936'da Cemilpaşazade ailesinin sadece erkek mensupları değil, damatları ve kızları da sürgüne yollanmıştır. Sürgün edilen Cemilpaşazadelerin bir bölümü, 1947'de Mecburi İskân Kanunu kaldırılınca Diyarbakır'a dönmüştür. Fakat bunların arasından Ahmet Cemil Paşa'nın dört oğlu ve bir torunu sürgündeyken yaşamını yitirmiştir. Bunlardan Cevdet Bey Denizli'de, Kasım Bey ile Ömer Ali Bey İstanbul'da, Ziya Bey Giresun'da ve Mustafa Bey'in kızı Satia Hanım Kırklareli'nde yaşamını yitirmişlerdir.[243] Gerek 1926'da gerekse 1936 ve daha sonraki yıllarda sürgün edilen kişilerin sayısı konusunda çok farklı rakamlar verilmektedir. Doğan Avcıoğlu ve daha birçok

[241] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[242] Mustafa Akif Tütenk, agm, s. 344
[243] Malmisanij, age, s. 206

araştırmacıya göre bölgeden sürgün edilen kişilerin sayısı 500'den fazladır.[244] 1926 sürgünlerinden Kadri Cemilpaşazade bine yakın sürgünün beş kasabada toplandığını belirtmiştir. 1925 Ayaklanmasına katıldığı için on beş yıl hapis cezasına çarptırılan Hasan Hişyar da 1926'da Niğde Cezaevi'ndeki 24 Kürt asıllı hükümlüden başka Niğde'de 270 Kürt ailenin sürgünde bulunduğunu belirtmiştir. 1927'de çıkan 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Menâtıkından [Mıntıkalarından] Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun"un birinci maddesinde, 'İdari, askeri ve toplumsal nedenlerle Doğu sıkıyönetim bölgelerdeki ağır ceza mahkûmlarının Batı vilâyetlerine nakli için' hükümete izin verilmiştir.[245] Hükümet bu yasaya dayanarak kullandığı yetkiyle Kürt asıllı ailelerin bir kısmının Doğu Anadolu'dan batı illerine naklini gerçekleştirmiştir. Sürgün edilenlerin yaşadığı güçlükler, karşılaştıkları sıkıntılar olmuş, sürgün edilenler kimi zaman baskılarla da karşılaşmışlardır. Sürgüne gidiş sırasında yolda karşılaşılan sıkıntılar ayrı, sürgün yerine vardıktan sonra farklı bir kültürün olduğu bir toplumda karşılaşılanlar ayrıydı. Bir fikir vermesi açısından Sürgün dönemi sadece Cemilpaşazadeler için değil, diğer sürgün edilen aileler için de sıkıntılı bir şekilde geçmiştir. Sürgündeyken ölenler veya daha sonra geri dönmeyenler, aileler üzerinde travma durumlarının yaşanmasına da sebebiyet vermiştir.

[244] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 177
[245] Şevket Beysanoğlu, age, C. III, s. 1026–1028

IV. BÖLÜM

1. KADRİ CEMİLPAŞAZADE'NİN SURİYE YILLARI

Hükümetin mecburi iskânla sürgün ettiklerinin dışında bir de yurt dışına gönüllü sürgüne giden Cemilpaşazade ailesi mensupları bulunmaktadır. Bunlardan özellikle de Kadri ve Ekrem Beyler yaptıkları çalışmalarla daha çok ön plana çıkmışlardır. Ekrem Cemilpaşazade gönüllü sürgüne gitme yolunu niçin seçtiklerini şu gerekçelerle ifade etmiştir: "1929 senesinde serbest bırakıldıktan sonra Ankara'dan Diyarbakır'a gittim. Diyarbakır'da vaziyet pek vahimdi. Türkiye'de yaşamamıza imkân yoktu. Planımızı Türk Hükümetine sezdirmeden Diyarbakır'ı terk ettik. Halep'e vardık. Dört amcazade Kadri, Ekrem, Muhammed, Bedri Suriye'ye iltica ettik. Kardeşim Mikdad Fransa'da hukuk tahsil ediyordu. Bir sene sonra o da bize katıldı".[246]

Henüz çocuk yaşta Suriye'ye sığınmış olan Dr. Nureddin Zaza, Şam'da Cemilpaşazadeler ile karşılaşmasını ve izlenimlerini şöyle dile getirir: "1930 yılının Aralık ayı sonunda bir sabah, Osmanlıların dediği gibi, Şam-ı Şerife (Şerefli Şam) gitmek üzere trene bindik. Doğu Anadolu ve Halep'ten sonra yeni bir sayfa açılıyordu yaşamımda. Sürgünler ya da zorunlu ikametteki Kürtler dışında, çok sayıda yerli eşraf da oradaydı. Fransız siyasetinin kurbanları arasında, o zamanlar Türk yanlısı olan Diyarbakırlı Mehmet, Ekrem ve Kadri Cemilpaşazadeler ile karşılaştık. Bizden birkaç yıl önce Suriye'ye sığınmışlardı. Suriye'de iken Ekrem Cemilpaşazade ile de karşılaşan Nureddin Zaza, kendisinden bir hayli etkilendiğini şu sözleriyle dile getirmiştir: "Bodur ama sportif Ekrem Cemilpaşazade'nin çocuksu ve neşe saçan bir yüzü vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Lozan Politeknik Okulu'nda başladığı öğrenimini savaş nedeniyle yarıda bırakmıştı. Öğrenimini mektupla sürdürüyordu ve çok değişik alanlarda teknik kitapları coşkuyla okuyordu. Makinalı tarım onu en çok çeken konulardan biriydi. Fransızlar çok geniş topraklara sahip olan Cezire'de kalmasını yasakladıkları için kendini Şam çevresindeki tarımsal faaliyetlere adamıştı. Suriye'ye traktörü ilk sokan kişidir".[247]

Dr. Nureddin Zaza'nın aktardığı bilgilerden anlaşıldığına göre, Kadri ve Ekrem Beyler Suriye'de kaldıkları ilk yıllarda, kendilerini daha çok makinalı tarımsal

[246] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 67
[247] Nureddin Zaza, *Bir Kürt Olarak Yaşamım,* Peri Yayınları, İstanbul, 2000, s. 97–104

faaliyetlere adamış, siyasetten ise bir süreliğine uzak kalmışlardır. En azından o dönem aktif siyasetin içerisinde yer almamışlardır.

1.1. Hoybun Örgütü'nün Kurulması ve Kadri Cemilpaşazade'nin Faaliyetleri (1929–1946)

Şeyh Said İsyanı'nın ardından, o dönem Avrupa'da yaşayan bazı Kürt aydınları Ankara Hükümeti'ne dönemin Başbakanı İsmet Paşa aracılığıyla muhtıra özelliği taşıyan bir mektup göndermiştir. Bu muhtıra-mektup, 1925 ayaklanmasından bir yıl sonra 20 Mayıs 1926 tarihinde İsmet Paşa'ya hitaben yazılıp gönderilmiştir. İsyanın değişik boyutlarıyla değerlendirildiği mektupta, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni itham edici ifadeler yer almış ve Kürt toplumuna bağımsızlığa doğru gidecek süreci tetikleyecek mahiyette özerklik verilmesi talebinde bulunulmuştur.[248] Mektubun zamanın Başbakanı İsmet Paşa'ya gönderilmiş olmasının nedeni, İsmet Paşa'nın Lozan'da Türklerin ve Kürtlerin temsilcisi olarak bulunduğunu ifade etmiş olmasındandır. Mektup, 1925 Kürt İsyanı'nı değerlendiren tarihsel bir belge olmasının yanı sıra, o zamanki Türk-Kürt ilişkilerinin boyutlarını yansıtması, Kürt aydınlarının gözüyle Kürt sorununun irdelenmesi ve bugüne yönelik mesaj sunması açısından önemlidir.

Mektubun tamamında vurgulanmak istenen düşünce şu cümlelerle özetlenmiştir:

"Muhterem Paşa Hazretleri,

Bu iki kardeş milleti birlikte karşılaştıkları ve özellikle gelecekte de karşılaşacakları kuşku verici durumdan çekinerek, Kürt milletinin şimdiki ve gelecekteki yararları dolayısıyla birkaç satırla size, görüş ve düşüncelerimizi sunmayı görev bildik. Kürt milleti her dönemde kendi ulusal diline sahip olmayı ve emeğinin karşılığını almayı amaç edinmiştir. Dış entrikalara meydan vermemek, Kürt-Türk milletlerinin geleceğini tehlike ve korkulu durumlardan kurtarmak ve dost ve düşmanlara karşı mahcup olmamak için Kürt toplumunun haklarına saygı gösterilerek uyulması ve bir adem-i merkeziyet (özerklik) yönetiminin verilmesi, kangren olma noktasına gelen Kürt sorununun barışçı bir biçimde kesin çözüme kavuşturulması yolunun Türkiye Cumhuriyeti'nce tercih ve layık görülmesi gerekmektedir."[249]

[248] M. Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 247
[249] Mehmet Bayrak, age, s. 45–47

Kimi Kürt asıllı aydınlar tarafından Başbakan İsmet Paşa'nın kişiliğinde Ankara Hükümeti'ne gönderilmiş olan muhtıra-mektup, Şeyh Said İsyanı ile ilgili hassasiyetin devam etmesi, birtakım aşırı talepler içermesi ve taleplerin kabul edilemez oluşları nedeniyle hükümet tarafından pek önemsenmemiştir. Bunun üzerine mektubu kaleme alan sürgünde yaşayan Kürt aydınları Suriye'ye geçerek Hoybun Örgütü'nün kurulması yönünde çalışmalar yürütmüşlerdir. Şeyh Said İsyanı'ndan sonra yurt dışına kaçan Kürt aydınları, 1927 yılında Suriye'de 'Kürt Milli Genel Kurultayı' adını verdikleri bir toplantı düzenlediler. Toplantıya; Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Kürt Ulusal Birliği adlarındaki dört örgütün siyasi temsilcileri katılmıştır. Lübnan'ın Bihamedun şehrinde yapılan toplantıya Dr. Mehmet Şükrü başkanlık etmiş ve toplantı sonrasında Kürtçe'de özgürlük anlamına gelen Hoybun Cemiyeti'nin kurulması kararı alınmıştır. Hoybun Örgütü 1927'de Beyrut'ta kurulduktan sonra, yöneticileri Suriye'de ve ulaşabildikleri diğer alanlarda faaliyetlerini yürütmüşler ve örgüt merkezini Suriye'nin başkenti Şam'a nakletmişlerdir. Bu yıllarda Ağrı'da başlayan ayaklanma Hoybun Örgütü tarafından desteklenmiştir. 7 Eylül 1930'da başlayan Ağrı İsyanı'na Hoybun Örgütü tarafından 'Olağanüstü Askeri Komiser' sıfatıyla atanan İhsan Nuri, Türk Silahlı Kuvvetleri ile girişti çatışmaların ardından sadece bir hafta dayanabilmiştir. 13 Eylül 1930'da Türk Ordusu'nun isyancıları etkisiz hale getirmesi sonucu İhsan Nuri ve arkadaşları İran'a kaçmıştır. [250]

Hoybun Örgütü'nün kurulmasından kısa bir süre sonra Cemilpaşazade ailesinden Kadri ve Ekrem Beyler başta olmak üzere Bedri, Muhammed ve Mikdad Beyler 1929'da Hoybun Örgütü'ne katılmak amacıyla Türkiye'den kaçarak Suriye'ye geçmiştir.[251] Kardeşi Memduh'un büyük oğlu Fuat'ı da yanına alarak Suriye'ye geçen Kadri Cemilpaşazade,[252] daha Diyarbakır'da iken Cerciszade Mehmet vasıtasıyla Hoybun'un merkeziyle ilişki kurduklarını belirtmiştir. Cerciszade Mehmet Hoybun Örgütü'nün nizamnamesi ile gerekli talimatı alarak Diyarbakır'a götürerek Kadri Bey'e iletmiştir. Komşu ülkelere dağılmış nüfuz sahibi sürgün arkadaşlarını Hoybun Örgütü'ne bağlamak gerektiğini belirten Kadri Cemilpaşazade, bu yoldaki çalışmaları Diyarbakır'dan yürütme olanakları bulunmadığı için, Ekrem Cemilpaşazade ile anlaşarak Hoybun Örgütü'ne katılmak üzere Türkiye dışına çıkmaya karar vermiştir.[253] Ekrem ve Kadri Beyler Suriye'ye yerleştikten sonra Hoybun'da aktif olarak çalışmaya başlamış ve bu örgütün

[250] Uğur Mumcu, age, s. 43
[251] M. Nuri Dersimi, age, s. 249
[252] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[253] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 118–119

merkez yönetimi üyeliğine seçilmişlerdir. Kadri ve Ekrem Cemilpaşa'nın yanı sıra Cemilpaşazadelerden Mehmet, Bedri ve Mikdat da, diğer amcazadeleri kadar olmasalar da benzer şekilde Hoybun'la ilişki içinde olmuş ve çalışmalar yürütmüşlerdir.[254]

Türkiye'den çeşitli nedenlerle yurt dışına kaçan Kürt asıllı aydınların önemli bir bölümü Suriye'deki Hoybun Örgütü ile yakın ilişki içersine girmiştir. Bunlardan özellikle de Cemilpaşazade ile Bedirhanzade ailelerine mensup kimseler daha ön planda yer alarak, aktif bir siyaset izlemiştir. Rohat Alakom, Cemilpaşazadelerden Kadri ve Ekrem Beylerin Hoybun Örgütü ile olan ilişkileri konusunda şunlara değinmiştir: "Diyarbakır ve diğer merkezlerde Hoybun'un şehir ve bölge örgütleri vardır. Hoybun'un yurtiçi temsilciliklerinden birisi de Diyarbakır'da açılmıştır. Hoybun'un Diyarbakır'daki çalışmalarını yürütenlerin başında Cemilpaşazadeler gelmektedir. Kadri ve Ekrem Cemilpaşazade 1929 yılında daha Diyarbakır'dan ayrılıp Suriye'ye geçmeden önce Diyarbakır'da bu çalışmalara aktif olarak katılmıştır. Bunların Diyarbakır'dan ayrılmasıyla Cemilpaşazade ailesinden başka kişiler bu görevi üstlenmiştir".[255] Rohat Alakom'a göre, Kadri ve Ekrem Beylerin Diyarbakır'dan ayrılmasından sonraki süreçte Cemilpaşazade ailesinden başka kimseler Hoybun'un Diyarbakır'daki çalışmalarını yürütmüştür.[256] Oysa Kadri ve Ekrem Beylerden sonra Hoybun'un Diyarbakır'daki çalışmalarını Cemilpaşazadelerden herhangi birinin yürüttüğüne dair herhangi bir belge mevcut değildir. Kimler bu görevi üstlendiği konusunda tatmin edici bir bilgi ve kanıta da ulaşılamamıştır.

Ekrem Cemilpaşazade, Suriye'de çalışmalara nasıl başladıklarını şöyle anlatmaktadır: "Biz Suriye'ye gelince Fransızlar bizi Halep'te ikamet ettirmişlerdi. Biz Halep'te kaldığımız üç ay zarfında çok gayret ettik ve Hoybun'un dirilmesine sebep olduk. Bunun için çok para sarf etlik. Nihayet Hoybun ihya edildi. Biz çalıştık, biz gayret ettik demekle Cemil Paşa'nın beş torunu hatıra gelmesin. Bu 'biz' kelimesi Kadri ve Ekrem'e aittir. Hoybun 1929'da ihya edildikten sonra birçok ciddi ve mühim işler yaptı. Suriye-Türkiye hududu üzerinde ondan fazla temsilcilikler kurdu. Bu surete Türkiye ve Irak Kürtleriyle de daimi hal-i temastaydı".[257] Ekrem Cemil Paşa'nın da ifade ettiği gibi,

[254] M. Nuri Dersimi, age, s. 216
[255] Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması,* Avesta Yayınlan, İstanbul, 1998. s. 55–56
[256] Rohat Alakom'un aktardığı 17.09.1931 tarihli bir Fransız istihbarat raporunda, Hoybun'un Diyarbakır Şubesi'nin başkanının Cemilpaşazade Memduh Bey olduğu, üyeleri arasında Cemilpaşazade Fikri Bey ve Cemilpaşazade Ahmet Bey'in bulunduğu yazılıdır. Fakat şu gerçeği de göz ardı etmemek gerekir ki, istihbarat memurlarının verdiği bütün bilgilerin doğru olmadığı, en azından sorgulanmaya değer olduğu açıktır. Bkz. Rohat Alakom, age, s. 155
[257] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 74

1932'de Şam'da yayımlanmaya başlayan ve Celadet Ali Bedirhan'ın hem imtiyaz sahibi hem de sorumlu müdürü olduğu ünlü Hawar dergisini Hoybun yayınlamaya başlamıştır.

1.2. Hoybun Örgütü'nün Ağrı İsyanı'nı Destekleme Girişimi ve Sonuçları

Hoybun merkez yönetimi, 1930 yılında meydana gelen Ağrı İsyanı'na destek olmak amacıyla 10 Temmuz 1930'da bir karar almıştır. 3 Ağustos 1930 tarihinde gece yarısı yapılacak saldırıyla başlayacak olan 'Savaş Hareketi Planı'na göre; Suriye'nin kuzeyinden, Güneydoğu Anadolu'ya bir taarruz harekâtı yapılacak, bu amaçla da yerel saha komutanlıkları oluşturulacaktı. Söz konusu harekâtı yapacak gruplardan birinin komutanının Ekrem Cemilpaşazade olduğunu, bizzat bu grupta yer alanlardan Kadri Cemilpaşazade ifade etmiştir. Kadri Cemilpaşazade'ye göre hazırlanan hareket planının kapsam, taktik ve gelişimi şu şekilde gerçekleştirilecektir: "Suriye'deki Hoybun teşkilatı altı komutanlığa taksim edilerek Irak hududundan Cerablus'a kadar uzayan huduttan kuzeye doğru bir taarruz harekâtı yapılacaktı. Ben Mardin Vilayetinden Derik kaza merkezine kadar olan cephede Ekrem Cemilpaşazade'nin kumandanlığında Türkiye'ye geçen kuvvetle beraberdim. Harekete başlanacağı 3–4 Ağustos gecesinden evvel bu cephenin şimalinde bulunan Hoybuncu arkadaşlarla haberleşme suretiyle veya bizzat görüşülerek mezkur kararın uygulanması için alınması lazım gelen tertibatın şekli kararlaştırılmıştı. Harekâtın icrası kararlaştırılan 3–4 Ağustos gecesi Mardin'e altı kilometre yakın bir mahal olan Diyare Bendera'da toplanma yerine gittiğimizde, birisi Mahmudi Alişer diğeri Sado Hemo Gaso tarafından gönderilen yalnız iki haberci bulduk. Bizim Mardin'i muhasara etmemizi ve kendi kuvvetlerinin de arkadan yetişeceğini bildiriyorlardı. Hâlbuki müştereken tertip ettiğimiz harekât planında biz Diyare Bendera'ya yetişmeden evvel kendileri Mardin'i muhasara edecekler, şehrin dışarıyla alakasını, telgraf ve telefon tellerini keseceklerdi. Bizim muvasalatımızla şehre taarruza geçilecekti. Bu vaziyet karşısında mecburen Mardin'e hücumdan vazgeçilerek beraberimizde bulunan adedi cidden mahdu kuvvetimizle Mazıdağı'na geçtik. Belki bu harekât yapmağa imkan olur ümidi ile birkaç gün dağlarda dolaştıktan sonra nihayet merkeze dönmeye mecbur kaldık".[258]

Hoybun merkez yönetimi tarafından acemice tasarlanmış olduğu anlaşılan bu harekât planı henüz daha başlangıç safhasında başarısızlıkla sonuçlanmış ve hedeflenen

[258] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 117–119

amaca ulaşılamamıştır. Hoybun örgütü'nün neye istinaden böylesi büyük bir işe giriştiğini anlamak zordur. Bu harekat girişimi bile Hoybun temsilcilerinin ne ölçüde hayali birtakım temayüllere kapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Harekâttan üç yıl sonra, 1933 yılında, Cemilpaşazadelerden Kadri, Ekrem, Mehmet Ferit ve Bedri Beyler Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlığından çıkarılmıştır. Cemilpaşazade ailesi mensubu olan bu kişiler ömürlerinin geriye kalan kısmını Türkiye dışında geçirmiştir. Bunlardan Mehmet Ferit Cemilpaşazade, 1967'de tekrar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilmek için başvurursa da bu talebi reddedilmiştir.[259] Bu kişilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarılmalarına dair yayımlanan kararname şu şekildeydi:

T. C. Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 15277

Suriye'ye kaçarak Fransız İstihbarat Dairesi'ne iltica etmiş olan Diyarbakırlı Kürt Cemil Paşa'nın oğullarından Mustafa Bey oğlu Mehmet Ferit, Kasım Bey oğlu Ekrem, Fuat Bey oğlu Bedri ve Kadri'nin bu hareketleri yabancı memleketlerde askerlik mahiyetinde vazife deruhte etmiş olduklarını göstermesine binaen, 1312 sayılı kanunun 9'uncu maddesine göre Türk vatandaşlığından çıkarılmaları; Dahiliye Vekilliği'nin 7.10.933 tarih ve 8514.2519 sayılı tezkeresi üzerine icra Vekilleri Heyeti'nin 12.11.933 toplanışında kabul olunmuştur.

12.11.933

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal[260]

---

[259] Ferzende Kaya'nın aktardığına göre, birkaç devre TBMM'de milletvekilliği yapmış olan Abdülmelik Fırat Cemilpaşazade Mehmet Ferit'in Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilmesi için uğraşmıştır: "Fuat Doğu korgeneraldi; aynı zamanda Millî istihbarat Teşkilatı başkanıydı. Bizim Diyarbakırlı Mehmet Cemilpaşazade vardı; 1925 hadisesinde Suriye'ye geçmişler ve orada köy sahibi olmuşlardı. O zaman Suriye'de de darbe oldu ve kaldıkları köylere Araplar yerleştirildi. Onlar da can güvenliği korkusuyla yaşıyorlardı. Bir kısım aile üyeleri İran'a geçmişti. Bizim eve gelip yardım talebinde bulunmuşlardı; Türkiye'ye geri dönmek istiyorlardı. Amcam da Süleyman Demirel ile konuşmamı istemişti. Ben de konuştum kendisiyle, dedi ki: 'Bu konu daha önce de bana iletildi. Bizim yapabileceğimiz bir şey yok. Siz bir Fuat Doğu Paşa ile konuşun.'… Randevu ayarlandı, Fuat Doğunun evinde buluştuk. Ben mevzuyu anlattım, o da iyi niyetini belirtti ve başladı anlatmaya: 'Ben Kafkas kökenliyim; Kızımı Malatyalı bir Kürt ile evlendirdim, Kürtleri severim.' Bir ara dedi ki, 'Kürtlerin aslında Türk olduğunu, saygıdeğer bir generalimin yazdığı kitaptan öğrendiğimde çok şaşırdım Melik Bey.' Yarım saat konuştu; ben de dinliyordum. Sonra dedim ki: 'Sayın general! Ben… Yunan'dan skolâstiğe, Fârâbi'den Bîrûni'ye felsefe bilirim. Siz bana oturmuş Dede Korkut masalları anlatıyorsunuz. Oldu mu şimdi?' Ben böyle deyince, Paşa'nın yüzü kızardı. Görüşmeyi bitirmek için, yardım için gittiğimiz konuyla ilgili olarak da, 'Bu bir devlet politikasıdır Türkiye o köyleri tampon bölge olarak kullanmak istiyor, o yüzden geri dönüşlerine izin verilmiyor' dedi." Bkz. Ferzende Kaya, age, s. 205–206

[260] Malmisanij, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu (1900–1920),* Vate Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 144

Hoybun Örgütü 1932'de Suriye'de, "Cizire'de Yoksul Kürtlere Yardım Derneği"ni (Civata Arikariye Jibo Belengazen Kurd Li Cizire)[261] kurarak sosyal faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Kadri Cemilpaşazade da bu derneğin yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş ve derneğin çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Dernek sosyal ve ekonomik anlamdaki çalışmalarının yanında dil alanına da önem vermiş ve Hoybun'un yazar kadrosunun Kürt dilinde Latin harfleriyle yayın yapabilmesi için harf kalıpları satın almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılına rastlayan 1933 yılı yurt dışında yaşayan Kürt aydınlarının yarı-diplomatik girişimleri açısından bir dönemeçtir. Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla hükümet tarafından 150'likler adıyla yurtdışına sürgüne gönderilmiş olan aydınlardan büyük bir bölümü de bu vesileyle af edilmiştir. Celadet Ali Bedirhan 1933'te Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e açık mektup göndermiş ve bu mektubu daha sonra 'Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup' adıyla yayınlamıştır. Celadet Ali Bedirhan mektubun içeriğinde Kürt sorununa ilişkin düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: "Paşa Hazretleri, bilinen kişisel ve medeni cesaretinize rağmen bilmem ki neden şimdiye kadar Türkiye'de bir Kürt Meselesi'nin varlığını açıkça itiraf edemediniz? Kürtlerin varlığını, Kürtlerin tarihsel, ulusal, kültürel haklarını tanır ve açıklarsınız, işte o zamandır ki sorunun çözümüne doğru büyük ve önemli bir adım atılmış olur. Paşa Hazretleri, yönetiminiz döneminde Kürdistan sorununu çözmek istiyorsanız, eşyanın tabiatına uygun tek yol budur. Diğer herhangi bir yol izlendiği taktirde elde edilecek başarının bir sonuç vermeyeceğini kabul ediniz.".[262]

Mektubun içerinde ve devamında, Kürt sorununun çok eski zamandan beri mevcut olduğunu, zamana ve şartlara göre şekil ve renk değiştirmek suretiyle devam ederek geldiğini vurgulayan Celadet Ali Bedirhan, tehdit edici bir üslupla, Kürt toplumuna, bağımsızlık dışında bir çözüm üretmenin veya sorunu zorla çözmenin mümkün olmadığını savunmuş ve Kürtlerin, bağımsız bir devlet kurmak için her yola başvuracaklarını iddia etmiştir.

[261] Kadri Cemilpaşazade a bu derneğin Kürtçe ismini 'Alikariya Belengazen Kurd' diye yazmıştır. Bkz. Kadri Cemilpaşazade, age, s. 148
[262] Mehmet Bayrak, age, s. 52–54

Suriye'de manda yönetimi kurmuş olan Fransızlar, 1937 yılında Suriye'deki Kürtleri Suriye Hükümeti aleyhinde kullanmak için çalıştıysa da bunda başarılı olamamıştır. Suriye'deki sürgün Kürtlerden biri olan Kadri Cemilpaşazade 'Biz mazlum bir millet efradıyız, siyasi mülteci olarak bu araziye iltica ettik. Bizim gibi hakkını arayan bir millet (Araplar) aleyhine, zalime yardım etmek ayıptır"[263] diyerek Fransızların teklifini red ettiklerini ifade etmiştir. Fransızların isteklerine boyun eğmedikleri için de cezalandırıldıklarını söyleyerek, Fransızlar tarafından kendisi ile beraber aile bireylerinin Tüdmür'e sürgün edilmelerini bu duruma kanıt olarak göstermiştir. Hasan Hişyar da Kadri Bey'in bahsettiği olaya şöyle değinmektedir: "1937'de Fransa Kürtleri ve Hristiyanları [Süryanileri] Araplara karşı ayaklandırmak istedi. Biz mülteciler, yani Hoybun üyeleri bir toplantı yaptık. Orada iki grup olduk. Kadri Bey, Ekrem Bey, Hemze Efendi, Abdurrahman Ağa ve ben, 'Araplar haklıdır, biz Fransa'nın haksızlığına destek olmayız' dedik. Fakat Haco Ağa, diğer bazı ağalar ve Cigerhun, Hıristiyanlarla birlikte Fransa'yı desteklediler. Halkı bütünüyle Kürt olan Amude şehri baştanbaşa yakıldı. Kadri Bey ve Ekrem Bey'i yakalayıp Tüdmür'e sürdüler. Biz geriye kalanlar saklandık."[264] Kürt asıllı şair Cigerhun, o dönemde Fransız karşıtı bir politika izleyen Kadri Bey'i değil de Haco Ağa'yı destekleyerek, Fransızların siyasi gücünden faydalanmak gerektiği savunmuş, bu nedenle de Kadri Bey tarafından işbirlikçi olarak suçlanarak ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

2. CEMİLPAŞAZADELERİN BEDİRHANZADE AİLESİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Hoybun'un kuruluşunda ve çalışmalarında daha öncesinde önemli rol oynamış olan Bedirhanzade ailesi ile Cemilpaşazade ailesi mensupları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar olmuş ve ciddi sorunlar yaşanmıştır. Hoybun'un bundan başka örgüt içi sorunları da vardı. Bu sorunları tartışmak üzere yapılan olağanüstü bir toplantıdaki gelişmeleri Ekrem Cemilpaşazade şöyle aktarmaktadır: "Hoybun 1934 yazında[265] Hama Beylerinin yazlığı olan Eşrefiyye denilen yerde olağanüstü bir toplantı yaptı. Hoybun sorumlusu olarak on kişi bu toplantıya davet edildi. Davetlilerden biri de bendim. Toplantımız üç gün sürdü. Üç günün neticesinde Kamuran Bedirhan Bey'in pek çok

[263] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 189
[264] Nureddin Zaza,, age, s. 107
[265] Ekrem Cemilpaşazade'nin aksine Kadri Cemilpaşazade, söz konusu toplantının 1932 Ağustosu'nda yapıldığını yazmıştır. Bkz. Kadri Cemilpaşazade'nin, age, s. 166

kusurları meydana çıktı. Hoybun'dan uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Celadet Bedirhan Bey istifa etti. Haco Ağa da Celadet Bey'i müteakiben istifa etti. Bütün bu gelişmeler Hoybun'u zayıflattı".[266]

Kadri ve Ekrem Beyler başka vesilelerle de Bedirhanzadeleri eleştirmişlerdir. İzzettin Mustafa Resul'e göre, Ekrem Cemilpaşazade Bedirhanzadelere yönelik ağır eleştirilerini içeren bir kitap yazmış, fakat Molla Mustafa Barzani'nin isteği üzerine bu kitap daha fazla dağıtılmadan, toplatılıp yok edilmiştir. Bu olayla ilgili bunun dışında herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşılamamış olması, mevcut olayın doğru olabileceği yönünde kuşku meydana getirmektedir. Bunun yanı sıra, o dönem Hoybun Örgütü'nün sorumlu genel sekreteri olarak görev yapan Kadri Cemilpaşazade'nin, Ekrem Cemilpaşazade'ye nazaran Bedirhanilerle ilgili düşüncelerinde daha itidalli bir tavır takınmaya çalışsa da eleştirilerinin dozunu arttırmaktan geri durmadığı anlaşılmaktadır. Kadri Bey'in, Bedirhanzade ailesini eşleştirmesinin gerekçesi olarak ileri sürdüğü birkaç gelişmeyi aktarma fayda bulunmaktadır:

"Hoybun çalışmasına katılan Bedirhanzadeler, Botan Emirliği'nin verdiği bir hissi gururla kendilerini daima arkadaşlarından üstün görerek, daima diktatörane bir tavır takınmaları, milli sahada yapılmakta olan hizmetin sırf kendi çalışmaları ile meydana geldiği fikrini dışarıya telkin etmek istemeleri milli çalışmalara katılan arkadaşların kendilerine karşı kırgınlıklarına sebep olmuştur. 1931 yılında Şam'da Ali Zilfo Ağa'nın evinde toplanan Celadet Bedirhan Bey, Mikisli Hamza Bey, Musa Bey, Kadri Bey ve Ekrem Bey'den oluşan bir komisyon Latin harflerinin bugün kullanılan şeklinin kabulüne ve Kürt diline uygulanmasına karar vermiştir. Bununla beraber arkadaşlar tarafından çeşitli tarihlerde bir kaç alfabe çıkarıldığı gibi Kamuran Bedirhan Bey de, yalnız kendi ismini taşıyan bir alfabe çıkarmıştır. Hakikatlere uymayan bilgilerin yüzlercesinin Bedirhanlılar tarafından yayınlanarak Kürt davasının takibi ve savunulmasını yalnız Bedirhanlılar'a hasretmek gibi dar bir düşünce taşımalarının milletin ruhunda yaşayan demokrasi fikrine aykırı şoven bir hareket olmak itibarıyla Kürt davasına zarar vermiş olduğuna şüphe edilemez. 1932 yılı Ağustos ayında Hoybun Cemiyet Merkezi azaları ile mıntıkalar reisleri ve Hoybun müsteşarı Kamuran Bey'in katılımıyla yapılan toplantıda meydana gelen şiddetli bir tartışma sonucunda, Kamuran Bey'in Hoybun'dan uzaklaştırılması üzerine, kardeşi Celadet Bey de cemiyetten ayrılmıştı. Celadet Bey esas olarak saygıya layık ve Kürt diline hizmeti itibarıyla takdir ve şükrana hak kazanmış,

[266] Ekrem Cemilpaşazade, age, s. 77

mert tavırları ile kişiliğine sevgi duyulan bir kimse idi. Her Kürt nezdinde mümtaz bir mevkiye sahip olmakla beraber onda da Botan Emiri, hatta Kürdistan 'kralı' olma hevesi vardı. Süreyya Bey'in Mısır'da üyeleri ve başkanı kendisinden ibaret olan programını çıkardığı Kürdistan İstiklal Fırkası'nın dokuzuncu maddesindeki fikirlere hayret ve şaşkınlıkla bakmamak mümkün değildir. "İstiklâle kavuştuktan sonra hayatı kuşku altına girmemiş Kürt hanedanlarından bir zatın, Kürdistan'a hükümdar tayin edilmesini" istiyor, diyen Kadri Cemilpaşazade bu konudaki kendi düşüncesini ise şu sözlerle ifade etmiştir: "Biz de diyoruz ki, Kürtler hürriyetlerine kavuştuktan sonra, Kürt parlamentosu Kürdistan'a bir cumhurbaşkanı seçecek. Gönül isterdi ki bu Bedirhanzade ailesinden hayatta olanlar, asrın ve tarihin gelişimine uyarak herkesin demokratik katılımıyla mücadele etmekte olduğu bu zamanda artık bir serab olan 'Botan Emirliği' veya 'Kürdistan Krallığı' gibi köhneleşmiş fikirlerin esiri olarak kalmasınlar. Kamuran Bedirhan Bey, ceddinin şöhretine dayanarak tac ve taht isteyeceğine, zekâsına ve sahip olduğu ilmi kudretine dayanarak demokrasi nazariyelerinin ışığı ile milletin sinesine yerleşerek takip edeceği doğru ve dürüst siyasetle, layık olduğu mevkiye yükselmiş olsun".[267]

Hoybun üyelerinden Nuri Dersimi, Bedirhanzadelerle Cemilpaşazadeler arasındaki husumetten ve bunların gerektiği kadar ittifak içinde olmamalarından dolayı Hoybun'un verimli olamadığını belirmiştir. Ona göre, mesele bir liderlik meselesinden ibaretti ve Bedirhanzadelerden Celadet ve Kamuran Beylerin yüksek zekâ ve milli faaliyetleri Cemilpaşazade ailesi fertlerinin derecesiz bir şekilde üstündeydi. Çekememezlik de bu sebepten kaynaklanmaktaydı." Hoybun'daki çalışmalar sürecinde Kadri Cemilpaşazade sadece Bedirhanzadelerle değil, Haco Ağa ve şair Osman Sabri gibi eski arkadaşlarıyla da zaman zaman anlaşmazlığa düşmüş ve önemli fikir ayrılıkları yaşamıştır. [268] 1934–1939 yılları arasında Kadri Cemilpaşazade, 1939–1946 yılları arasında da Ekrem Cemilpaşazade Hoybun'un siyasi temsilcisi olarak görev yapmıştır. Kadri Bey aynı zamanda Hoybun'un sorumlu genel sekreterliği görevini de bir süre üstlenmiştir.[269]

Hoybun Cemiyeti, çalışmalarına katılan yeni örgütlerle işbirliği yaparak, zaman ve bölge politikasının elverdiği verdiği ölçüde çalışmalarına devam etmiştir. Bu arada

[267] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 148–151; Bedirhanilerle ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* yy, Ankara, 1892, s. 114–119
[268] M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 199
[269] M. Nuri Dersimi, age, s. 254

dünyayı kasıp kavuran İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda devletlerin siyasi durumlarında büyük değişiklikler olması ihtimalini göz önüne alan Hoybun, Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulunan ve çoğunluğu illegal siyaset yürüten Kürt örgütleri ile anlaşarak, beraberce çalışılmasını zorunlu gördüğünden, Irak'taki Heva Örgütü[270] temsilci Refik Hilmi ve Fazıl Bey ile ilişki kurmuştur. Heva Örgütü, Irak'ın kuzeyinde Kürt asıllı subay ve politikacıların girişimiyle diğer örgütlerden bağımsız olarak 1939'da gizlice kurmuştur. Heva Örgütü, çalışmalarını sadece Irak'la sınırlı tutmamış. Türkiye, İran ve Suriye'de yaşayan Kürt topluluklarıyla da irtibat kurmuştur.[271] Bu amaçla Suriye'deki Hoybun Örgütü ile Irak'taki Heva Örgütü temsilcileri Suriye'de 4 Nisan 1944'te bir toplantı yapılmasına karar vermişlerse de, İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu zorluklar nedeniyle bu toplantı gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Heva Örgütü'nün siyasi temsilcisi Refik Hilmi, Kadri Cemilpaşazade'ye bir mektup göndermiştir. Refik Hilmi 9 Şubat 1944 tarihli mektubunda Kadri Bey ile en kısa zamanda birebir görüşme talebinde bulunarak kendisiyle birlikte çalışma arzusunu şu şekilde belirtmiştir:

"Saadetli Kadri beyefendi biraderimize

20.10.1943 tarihli yüksek emirlerinizi almış, 10.12.1943 tarihinde de cevabını hazırlamıştım. Ancak getirmeye memur edilen arkadaşımız, birçok zorluk karşısında kalmış olarak o mektubu ulaştırmayı başaramamıştı. İşte şimdi şu mektubu, ikinci bir arkadaşımızla sunuyorum. Burada size saygı duymakla övünen bütün arkadaşların oybirliğiyle emir buyrulan çalışma hakkında genel bir karara varılabilmesi için iki taraftan -biz ve siz- birer sorumlu ve görevli temsilcinin hudut boyunda bir yere gönderilerek tartışmalarda bulunmalarının uygun görüldüğünü bildirmek zorundayım. Bu konuşma ve tartışmada bizzat hazır bulunmak bendeniz için o kadar zor değildir. Buna bağlı olarak eğer sizin gelmeniz imkân dâhilinde değilse, sizin adınıza başka bir temsilcinizin tam yetki ile gönderilmesini rica ederim. Pek yakın bir zamanda bu karşılaşmanın yapılması benim için zorunludur. Hudut üzerinde ve arzu edeceğiniz bir noktada, tarafınızdan tayin olacak bir günde bizden yetkili bir temsilcinin, hatta bizzat

[270] Kürtçede umut anlamına gelen Heva Örgütü, 1939 yılında Irak'ın kuzeyindeki Süleymaniye kentinde, Şeyh Mahmud Barzenci'nin eski yardımcısı Prof. Dr. Refik Hilmi başkanlığında gizlice kurulmuştur. Irak Komünist Partisi tarafından Nazilerin görüşlerinden etkilenen sağcı bir örgüt olarak suçlanmış olsa da, İkinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetçi hareketlere karşı mücadele gösteren örgütün üyeleri arasında çoğunlukla doktorlar, avukatlar ve öğretmenler bulunuyordu. Örgüt, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber 1945 yılında dağılmıştır. Bkz. William Aegleton, *Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1946*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1990, s. 84

[271] Mesut Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi,* Arapçadan Türkçeye Çeviren: Vahdettin İnce, C. I, Doz Yayınları, İstanbul, 2003, s. 86

bendenizin bulunacağına güven duymanızı rica ederim. Bununla birlikte, sizinle ittifak ve birliğe şiddetle ihtiyacımız vardır. Birlikte çok şeyler yapabileceğimizi umuyorum. Artık gerek size ve gerekse çalışma arkadaşlarınıza candan hürmetlerimi sunarım. Büyük ve muazzam kardeşim efendim".[272]

Kadri Cemilpaşazade'nin kendi hatıratından aktardığı ve başka bir kaynakta değinilmemiş olan mektubun içeriğinden anlaşıldığına göre, Irak'taki Heva Örgütü, Suriye'deki Hoybun Örgütü'nün siyasi faaliyet ve deneyimlerinden faydalanmak istemekle beraber, Kadri Cemilpaşazade'ye karşı da özel bir ilgi duymaktadır. Yeni kurulmuş bir örgüt olan Heva'nın, Hoybun Örgütü'nün tecrübelerinden faydalanma arzusunda olması ve bu yönde talepte bulunması doğal karşılanabilir, fakat mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre, her iki örgüt arasında ast-üst ilişkisi olduğu izlenimi uyanmaktadır ki, bağımsız bir örgüt olduğu iddiasıyla kurulmuş olan Heva Örgütü temsilcilerinin Hoybun Örgütü temsilcilerinden emir aldığı iddiası pek inandırıcı görülmemektedir.

1946 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de yayımlanan El-Mısri Gazetesi ile röportaj yapan Kadri Cemilpaşazade, Kürt sorununa ilişkin görüşlerini o günün mevcut koşulları çerçevesinde dile getirmiştir. El-Mısri Gazetesi muhabiri ile Kadri Cemilpaşazade arasında gerçekleştirilen röportaj, gazetede şu şekilde yayımlanmıştır:

"Birinci Dünya Harbi netice bulunca, uluslararası meseleler arasında, Kürt meselesi de meydana çıktı. Siyasi çevreler bu meseleyi de dikkat ve özenle Doğu devletleri sorunu arasında mevzuubahis ettiler. İran, Türkiye, Irak, Suriye'de ayrı ayrı fakat yoğun şekilde bulunan Kürtler, vatanlarında hür ve bağımsız yaşayarak, kendi milli bayraklarının da hür ve bağımsız devletlerin bayrakları arasında dalgalanmasını temenni etmektedirler. Suriye'de çok miktarda mevcut olan Kürtler arasında büyük bir şahsiyet olan Kadri Cemilpaşazade [Zinar Silopi], yirmi sene evvel Türklerin baskısından kaçarak Suriye'nin kuzeyine yerleşmiştir. Kürt milli hareketi ile otuz beş seneden beri ilgisi bulunan Kadri Cemilpaşazade İstanbul'da talebe iken Hevi Cemiyeti'ni kuranlardandır. Kürtlerin istiklalini hedef tutarak kurulan cemiyetlerle uzaktan, yakından alakadar olmuştur. Bundan dolayı çeşitli defalar hapis ve sürgün edilmiş, Şeyh Said isyanı ile de ilgili görülerek tevkif ve sonradan sürgün edilmiştir. Kürtlerin Arap memleketlerinde Araplarla beraber kardeşçe yaşadıklarını, Türkiye'den kaçıp kuzey Suriye'de oturan aydın Kürtlerin, vatanlarının kurtarılmasına çalıştıklarını, Fransızların geçen seneler zarfında bu

[272] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 158–159

Kürtleri Suriye hükümeti aleyhinde kullanmak için çabaladıklarını, fakat girişimlerinin reddedildiğini belirten muhabir, Kürt aydınlarının ileri gelenlerinden Kadri Cemilpaşazade'nin buna yönelik olarak: Biz mazlum bir millet fertleriyiz, siyasi mülteci olarak bu topraklara iltica ettik. Bizim gibi hakkını arayan bir millet aleyhine, zalime yardım etmek ayıptır" diyerek Fransızların arzusuna itaat etmediği için kendisi ve aile fertlerinin Tüdmür'e sürgün edildiklerini belirtmiştir. Muhabirin, 'Kürt hareketinin gayesi nedir ve Kürtler ne istiyorlar?' sorusuna: "Biz adilane olan davamızın gerçekleşmesini şiddet kullanarak ve kan akıtarak meydana getirmek istemiyoruz. Biz kuvvetimizi hak ve adaletten, devletlerarası belgelerden ve demokrat devletlerin liderlerinin açıklamalarından, büyük küçük her milletin esaretten kurtarılacağını ve istiklâle kavuşacağını vaat eden sözlerinden alıyoruz. Eğer verilmiş olan bu sözler ve açıklamalara göre Kürt meselesi halledilmezse bütün bu boş sözler tarih karşısında alay konusu olur" diyerek cevap veren Kadri Cemilpaşazade, 'Araplarla Kürtlerin gelecekte ilişkilerinin nasıl olacağı' yönündeki soruya ise, "Şimdi olduğu gibi ve daha esaslı muhabbetle birbirine bağlı olacağına şüphe yoktur. İki millet arasındaki ilişki dini, tarihi ve eskidir. Bu kardeşlik ilişkisi sonuna kadar sağlam kalacaktır" karşılığını vermiştir".[273]

Kadri Cemilpaşazade'nin Kürt toplumuna yönelik baskılardan bahsederken taraflı bir tutum sergilediği açıkça görülmektedir. Keza, Kürtlere yönelik baskı ve haksızlığa değinirken sadece Türkiye'de yaşayan Kürt topluluğunun sorularına tek yönlü olarak kendi açısından uzun uzadıya değinen Kadri Cemilpaşazade, Suriye ve Irak gibi komşu Arap devletlerinde yaşayan Kürtlerin sorunlarına ilişkin ise tek söz dahi etmemekte ve bu durumu göz ardı etmektedir. Oysa Kürt topluluğunun Türkiye'den ziyade Irak ve Suriye'de yaşadığı sıkıntılar o dönem birçok Avrupa ülkesinde kamuoyunda gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Kendisi de o dönem Suriye'de yaşayan ve Suriye Hükümeti'nin binlerce Kürt asıllı vatandaşını, vatandaşlık haklarından mahrum bırakmasını görmezden gelen Kadri Cemilpaşazade'nin, Türkiye aleyhine kampanyalar yürüten birtakım Arap siyasilerinin emellerine ortak olabileceği kuşkusu da böylece ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben İngiliz ve Sovyet işgaline uğrayan İran'daki kargaşa ortamından faydalanan Kürtler tarafından İran'ın batısında 1946 yılında Mahabat Kürt Cumhuriyeti adıyla yeni bir siyasi oluşum teşekkül edince, Hoybun Örgütü üyeleri diğer bir kısım Kürt teşkilatları gibi Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ne katılmıştır.[274]

[273] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 166–169
[274] William Aegleton, age, s. 152

3. KADRİ CEMİLPAŞAZADE MAHABAT KÜRT CUMHURİYETİ'NDE (1946–1947)

İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarında bir yandan dünyanın büyük güçleri savaş halindeyken, öte yandan Irak'ta da iç savaş devam etmekteydi. Irak'ta ayrılıkçı Barzani hareketi ile Hükümet güçleri ve İngiliz ordusu arasında çatışmalar aralıklarla sürmekteydi. İngiliz ve Irak ordusu tarafından art arda ağır yenilgiye uğrayan Barzanilerin öncülüğündeki bir grup Kürt, daha fazla kayıp vermemek, bir an önce toparlanmak ve zaman kazanmak amacıyla İran'a kaçmıştır. Kuzeyden Sovyetler Birliği, güneyden ise İngiltere tarafından işgal edilmiş olan İran'da da o dönem Kürtler, Kadı Muhammed öncülüğünde İran Hükümeti'ne karşı örgütlenmiş ve devletleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Mustafa Beğik'in anlattığına göre, İkinci Dünya Savaşı'nın en hararetli olduğu dönemde Kadri Cemilpaşazade İran'a geçmiş ve İran'da, daha sonra Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan Kadı Muhammed ve Molla Mustafa Barzani ile görüşmüştür. Kadri Bey İran'a giderken kardeşi Muhammed Ferit'in oğlu olan Vecdi Osman'dan, arkasından İran'a gelmesini, ama bu durumdan aile üyelerinden hiç kimseyi haberdar etmemesini istemiştir. O sıralar henüz 22 yaşında olan Kadri Cemilpaşazade'nin yeğeni Vecdi Osman Cemiloğlu, amcasının talimatı üzerine yola koyulmuş ve kaçak yollardan İran'a geçmiştir. Dicle Vadisi – Zaho – Dinarte – Pirız Dağları - Lolan mevkileri istikametinde İran'a geçen[275] Vecdi Osman, Mahabat'a gidiş öyküsünü şöyle anlatmaktadır:

"Sene 1943. Suriye'de Resuleyn'e bağlı Tebeş Köyü'nde ikamet ettiğimiz günlerin birinde Kadri Amcam (Kadri Cemilpaşazade) beni Kamışlı'ya çağırtmıştı. Gittim, Kadri Amca bana:

- Mahabat'a gideceksin, dedi.

Yola koyularak Dırbesi'ye gittim, oradan da arabaya binip Derik'e –Suriye sınırlarındaki Derik- geçtim. Kereçuk'tan Irak sınırını geçtim. Zaho'nun kıble tarafında Mıhe Eliye Sofi köyüne gittim. Üç gün orada kaldım. Şafak vakti Geliye Reş'te (Kara Vadi) yol almaya başladık. Yatsı zamanı Lacan'a vardım. Sabahleyin Molla Mustafa Barzani'nin kardeşinin oğlu Şeyh Sadık ile görüştüm. 'Kadri Bey gelmişti, gitti' dedi.

[275] Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan. Mahmut Beğik, Cemilpaşazade Ailesi'nin yakın dostlarından biridir. Kendisine de bu bilgileri aktaran kişi, 1960'lı yılların başında Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin Genel Sekreterliği görevini yapmış olan Hamid Derveş'tir.

Kadri Amca onlara benim de oraya gideceğimi söylemiş. Mahabat devleti ortadan kaldırılıncaya dek orada, İran'ın batısında kaldım".[276]

Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 22 Ocak 1946 tarihinde İran'ın batısında Mahabat Kürt Cumhuriyeti kurulmasıyla Suriye'deki Hoybun Örgütü'nün birtakım temsilcileri de bu siyasi oluşuma katılmak üzere İran'a geçmiştir. Bunlardan biri olan Kadri Cemilpaşazade aynı yıl Mahabat'a giderek Cumhurbaşkanı Gazi Muhammed'le görüşmüştür. Kadri Bey, 21 Eylül 1946 tarihinde Suriye Kürt Demokrat Partisi temsilcisi sıfatıyla Gazi Muhammed'e başvurusunu ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

"Bendeniz bundan tam otuz beş sene evvel daha İstanbul'da okul sıralarında iken Kürrleri bağımsızlığa kavuşturacak çeşitli siyasi ve ilmi teşkilatlarda bilfiil çalışmış bir kişiyim. Bu uğurda değişik tarihlerde karşılaştığım ezaya milletimin özgürlüğü duygusundan ilham alarak, metanetle tahammül gösterdim. Biz büyük emellerle mütevazı çalışmalarımızı sürdürürken, Türkiye'nin doğusunda küçücük bir devletin güneş gibi parıltısını ve gerçek demokrasi ilkeleriyle sonsuz aydınlığını gördük. Milli amacımızın gerçekleşmesine ilk adım olarak kabul ettiğimiz ve şahsiyeti dahiyenizin temsil ettiği bu Kürt varlığının hizmetine adanmanın her aydın Kürdün en esaslı düşüncesi olduğuna emin olabilirsiniz. İşte bu nedenledir ki yaşımın ilerlemiş olmasına rağmen günlerce aşılması zor dağları aşıp, bütün mevcudiyetimle hükümetimizin hizmetine koşmaya can attım. Dünya siyasetinin özellikle Ortadoğu'da buhranlı devreler geçirmekte olduğu bu sıralarda vatan ve milletimizin geleceğinin de söz konusu olduğuna şüphe edilemez. Kürt milleti ile sömürülen mazlum insanlığı zalim devletlerin zulmünden kurtaracak gerçek demokrasinin ihya edici temellerinin başarısına hakkı ile hizmet edebilmek için, Kürtler'in yaşadığı vatanın bütün parçalarında zatı âlinizin yol göstericiliği ile demokrasi temellerinin iyi ifade edildiği bir program ve gizli bir teşkilatın hazırlanarak canlandırılması gereğine ben ve temsil ettiğim arkadaşlar kani bulunmaktayız. Bendeniz ve temsil ettiğim arkadaşların fikirlerine tercüman olan yukarıdaki önerilerimin tarafınızdan olumlu görülmesi halinde bu görevin gerçekleşmesi için destek ve dayanışmanızın teminini rica eder, yüksek saygılarımı arz eylerim."[277]

Kadri Cemilpaşazade Mahabat Kürt Cumhuriyeti lideri Gazi Muhammed ile görüşmesinin ardından, kendisi tarafından Sovyet yetkilileri ile görüşmekle görevlendirilmiştir. Sovyet Genel Konsolosu ile görüşen Kadri Cemilpaşazade,

[276] Malmisanij, age, 455–459
[277] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 177–179

konsolosun kendisine; "Kürtlerin haklarına sahip olabilmeleri, her şeyden önce kendilerinin bu yolda mücadele etmelerine bağlıdır. Sovyet hükümeti her zaman mazlum milletlerin[278] hakkına kavuşmasını ister. Bundan dolayı Kürtlerin de hakkına kavuşmasından memnun olur" demesinden, Sovyetlerin bu konuda kendilerine yardımda bulunmayacağı mesajını çıkarmış ve aynı günlerde, 20 Eylül 1946 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Başkanı Stalin'e iletilmek üzere Tebriz'deki Sovyet Konsolosluğu'na bir mektup yazmıştır Sovyet liderine yönelik olarak aşırı ölçüde hamasi bir dille kaleme aldığı, fakat Stalin'e ulaşmayan mektubunda Kadri Cemilpaşazade, "Büyük Yoldaş Stalin" sözleriyle başladığı yazısına şöyle devam etmiştir:

"Kürt milleti özgür yaşamak azmi ile 25 seneden beri gerek Irak'ta ve gerekse Türkiye'de özgürlüğe kavuşmak için çeşitli tarihlerde kanını bolca akıtmıştır. 1939 tarihine kadar Türkiye dağlarında ihtilal bayrağını büyük fedakârlığa katlanarak indirmeyen Kürt kahramanları savaş başlangıcında, dünya milletlerinin giriştiği büyük buhran sonunda, büyük-küçük her millet, zorbacı, faşist devletlerin zulmünden kurtularak milli haklarını elde edeceklerini tahmin ederek, bir sükûnet devresine girmişti. Gerçek demokrasiyi Sovyetler Birliği hükümetinin nurlu esasatının ışığı ile memleketimizde anlatmaya son derece gayret etmekteyiz. Bu gerçekle, demokrasinin beşiği olan yüce önder Stalin yoldaşımıza milletimizin muhabbet ve sevgisi gün be gün artmaktadır. O büyük rehber kurtarıcı ve ihya edici eli sayesinde yirmi beş sene gibi kısa bir zaman içinde Sovyet ülkesini medeniyet yolunda kat ettirdiği ilerleme bize en güzel örnek teşkil etmektedir. Büyük rehber Stalin yoldaşın mazlum milletlere olan merhamet ve şefkat hislerine inanarak, Kürtleri de kurtarmasını, temsilcisi olduğum Türkiye ve Suriye Kürt Demokrat Partisi adına büyük hürmetle rica eder, Kürt milletinin büyük rehberin şahsiyetlerine ve temsil ettiği hakiki demokrasiye bağlılığını arz ederim".[279]

Tebriz'deki Sovyet Genel Konsolosu ile görüşmesinin ardından Cumhurbaşkanı Gazi Muhammed'le tekrar bir araya gelen Kadri Cemilpaşazade, Gazi Muhammed'den kendisine bir görev verilmesi talebinde bulunmuştur. Gazi Muhammed'in Kadri Bey'e devlet idaresinde herhangi bir görev teklifinde bulunmaması üzerine, Kadri Bey, Mahabat'ta yapacağı başka bir iş kalmadığı için orada 15 gün kaldıktan sonra geri dönmüştür. Kadri Cemilpaşazade'nin Mahabat'tan ayrılmasından 6 ay sonra, İngiliz ve

[278] Buradaki 'Mazlum Milletler' deyimini Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak 3 Ocak 1922'de Ukrayna Cumhuriyeti Olağanüstü Temsilcisi General Frunse'nin şöleninde kullanmıştır. Daha sonra üzerinde çok durulan bu deyim, Sovyet yetkililerince de sıkça kullanılmıştır. Bkz. İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu,* Yurt Kitap-Yayın, Birinci Baskı, Ankara, 1991, s. 51

[279] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 180–182

Sovyet birliklerinin İran'dan çekilmesinin ardından Mart 1947'de taarruza geçen İran Ordusu Mahabat'ı ele geçirerek Mahabat Kürt Cumhuriyeti'ne son vermiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Muhammed'le beraber diğer üst düzey görevlilerin 31 Mart 1947 tarihinde yakalanıp idam edilmesiyle Mahabat Kürt Cumhuriyeti kurulduktan 14 ay sonra yıkılmıştır.[280]

Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra komşu ülkelerden İran'a gelmiş olan Kürtler tekrar geri dönmeye başlarlar. Kürtlerin bir kısmının geri çekilişi esnasında İran ordusuyla aralarında çarpışmalar yaşanır. Hamid Derwêş'in aktardığına göre, Barzanilerle beraber Irak'a doğru geri çekilenler arasında Kadri Cemil Paşa tarafından İran'a gönderilmiş olan Vecdi Osman Cemiloğlu ile birlikte Cemilpaşa ailesinden kadınlı çocuklu diğer aile fertleri de vardı. İran ordusuyla yaşanan çatışmalar esnasında yaralı olarak Irak'a dönmeyi başaran Vecdi Osman Cemiloğlu, Irak Hükümeti tarafından tutuklanarak cezaevine konur. Vecdi Osman Cemiloğlu'nun babası Muhammet Ferit Cemilpaşa ve özellikle de Kadri Cemil Paşa'nın Suriye üzerinden yürüttükleri diplomatik çabalar neticesinde Vecdi Osman Cemiloğlu cezaevinden çıkarılmıştır.[281]

4. CEMİLPAŞAZADELERİN BARZANİLERLE İLİŞKİLERİ

Kadri Cemilpaşazade, 1946'da Mahabat'a gittiğinde Molla Mustafa Barzani'yi askeri karargâhında ziyaret ederek kendisiyle tanışmış ve sonraki yıllarda kendisinden övgüyle söz etmiştir. O yıllarda Molla Mustafa Barzani, Mahabat Kürt Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmaktaydı. Mahabat Kürt Cumhuriyeti kurulmadan önce Irak Hükümeti'ne karşı ayrılıkçı silahlı bir mücadele gösteren Barzani, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla ayaklanmış ve Irak'ta kimi Kürt aydınları tarafından da desteklenerek zamanla Kürt milliyetçiliğinin önemli figürlerinden biri haline getirilmiştir.[282]

Kadri Cemilpaşazade'nin yeğeni Vecdi Osman Cemiloğlu hem Mahabat Kürt Cumhuriyeti ordusunda görev yaptığı dönemde, hem de daha sonra Barzanilerle ve Molla Mustafa Barzani ile yakın ilişkiler kurmuştur. Hatta Vecdi Osman'ın kardeşi olan

[280] William Aegleton, age, s. 266–278
[281] Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[282] Altemur Kılıç, *Titrek Pusula 19. Yüzyıldan Günümüze Kürdistan Hayali*, Timaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 133

Mustafa Nüzhet Jamil 1958'de Molla Mustafa Barzani ile tanışmış Barzanilerle dostça ilişkiler içinde bulunmuş ve kızı Muzaffer, Molla Mustafa Barzani'nin oğlu Nihat Barzani ile evlenmiştir.[283] Kadri Cemilpaşazade, Molla Mustafa Barzani'ye karşı olağanüstü bir hayranlık duymaktadır. Bu hayranlığı kullandığı ifadelerinden anlaşılmaktadır, zira hatıratında Barzani'den bahsettiği anlarda hamaset duygularını açıkça ve abartılı bir üslupla dile getirmekte, çoğu zaman da aşırıya kaçmaktadır. "Milletimin kurtarıcısı emsalsiz rehber büyük Barzani! Hayatım boyunca siyasi alanda tanığı olduğum Kürt milli kurtuluş hareketinin Kürt halkınca bilinmesi amacıyla yayımladığım bu değerli bilgileri bir hizmet sorumluluğuyla size ithaf ediyorum. Sizce de beğenilmesi ve kabul görmesi, hayatta kazanacağım en büyük ödül olur" diyerek söze başladığı 'Doza Kurdistan' adlı kitabının Barzani'ye ayırdığı bölümünde, Barzani'nin çalışmaları konusunda yaptığı uzun uzadıya tasvirlerle kendisi hakkında gerçeklik sınırlarını aşan mübalağalı açıklamalar yapmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bununla ilgili olarak birkaç örnek vermekte fayda görülmektedir. Kadri Cemilpaşazade'nin hatıratında, 'Kahramanlar Kahramanı General!' diye hitap ettiği Barzani ile ilgili olarak gerek dış görünümü ve karakteri gerekse de mücadele hayatı ve fikri temayülleri hakkındaki açıklamaları şu şekildedir: "Dünya milletleri arasında, milletinin yüzünü ağartan, başını yükselten, fiziksel ve ruhsal yeteneklerinin dünyaca tanınmasına imkân veren ve mücadeledeki başarıları ile hakikaten siyasi ve askeri dehaya sahip olduğunu ispat eden, çok büyük kelimeleriyle ifade edilemeyecek kahramanlıklar yaratan, milletinin büyük yaratılışlı evladı Mustafa Barzani'nin yüksek huzurunda saygı ve huşu ile eğilerek, kendisini selamlar ve milletler tarihinde tanınmış büyük kahramanlar derecesine yükselmiş varlığı ile 15 milyonluk Kürt milletinin varlığı ile iftihar etmekte haklı olduğunu açıklar ve onaylarım." [284]

Molla Mustafa Barzani'nin dış görünüşünü en ince ayrıntısına kadar tetkik eden Kadri Cemilpaşazade, bu konuda da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır: "Molla Mustafa, orta boylu buğday benizli, geniş alınlı, yakışıklı, endamlı, lacivert renkli gözlerinden kıvılcım saçan hali ile ve konuşurken mert tavrı ile kalpten gelen bir samimiyetle söylediği sözleri insan üzerinde çok derin bir tesir bırakmaktadır. Polattan dökülmüş gibi metin yaradılışı ile karşı karşıya gelince, insan kendini masallar kahramanı bir şahsiyet huzurunda görerek, hafifliğini derhal hissediyor. Göz göze bakınca şimşek gibi çakan keskin bakışları ile insanı etkileyerek, kolaylıkla tesiri altına alıyor. Geniş bir kavrayışa, derin

[283] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[284] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 4

bir zekâya sahip olan Molla Mustafa, çözümü istenen mesele ne kadar karışık, kompleks olursa olsun, basit bir biçimde herkesin kanaat edeceği şekilde halledebilecek bir yeteneğe sahiptir. Daima bir arslan duruşunda olan Molla Mustafa'yı Mahabat şehri askerî karargâhında, insana güven veren kişilikleri ile Barzani kahramanları arasında ilk ziyaretimde, bende oluşan kanı, vatanımın kurtarılmasına bu kahramanların büyük yararlılıklarla hizmet edecekleri duygusu kalbimi sevinçlere boğmuştu. Mahabat'ı terk ederken, kendisine veda ettiğimde büyük kahraman Molla Mustafa birkaç kelime el yazısı ile ziynetlendirdiği, beni taltif eden resmini verirken, ölünceye kadar davasını sürdüreceğini ve bu uğurda hayatını vakfettiğini merdane bir surette söyleyişi, samimi, doğal bir halde ağzından dökülüyordu."[285]

Hoybun Örgütü'nün İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip 1946'da dağılmasından sonra kurulan Suriye Kürt Demokrat Partisi yöneticilerinden Kadri Cemilpaşazade, 1957–1958 yılları arasındaki dönemde bazı eski Hoybun yöneticileriyle yoğun görüşmelerde bulunarak onlara Suriye Kürt Demokrat Partisi'ne katılmaları teklifinde bulunmuştur. Fakat Kadri Bey'in tüm çabalarına rağmen eski dava arkadaşları birlikte çalışmak istemediklerinden bu teklifi red etmiş, bu nedenle de birliktelik gerçekleşmemiştir.[286]

Batılı devletlerin sömürüye dayalı enerji politikalarının sebep olduğu Ortadoğu'daki siyasi karışıklıklar devam ederken, buna politikaya karşı yükselen Arap milliyetçiliği tepkisel olarak Doğu blokuna kaymış ve neticede 1958 yılında Irak'ta nasyonal sosyalist düşünceye sahip bir darbe yaşanmıştır. Sovyetlerin desteğinde gerçekleşen General Abdülkerim Kasım liderliğindeki Özgür Subayların darbe girişimi başarıya ulaşmış, Irak'ta bu minvalde yeni bir dönem başlamıştır. ABD'nin bu radikal değişime tepkisi Lübnan'a asker çıkarmak olurken, İngiliz birlikleri de Ürdün'e girmiştir.[287] Irak'ta iktidarın ve rejimin değişmesine neden olan 1958 Devrimi, başlangıçta, Kral Faysal yönetimindeki Monarşiden ve bilhassa Nuri Said hükümetinin baskısından bunalan Irak'ın genelinde bir bahar havası estirmiştir.[288] Askeri darbeden kısa bir süre sonra, bu iyimserlik havası, bir taraftan komünistlerle milliyetçilerin çatışmaları, diğer taraftan ülkenin kuzeyinde ayrılıkçı silahlı Kürt aşiretlerinin güçlü bir konum kazanmasıyla tam bir karışıklığa dönüşmüştür. General Abdülkerim Kasım

[285] Kadri Cemilpaşazade, age, s. 162–183
[286] Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[287] Leonard Mosley, *Petrol Savaşı,* E Yayınları, İstanbul, 1975, s. 322–323. Ayrıca bkz. Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006
[288] Suphi Saatçi, age, s. 214–225

liderliğinde iktidara gelen yeni hükümet, Irak'taki Kürt hareketi için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Haşimi monarşisinin 1958 darbesiyle yıkılmasının ardından, Arap politikacı ve subayları arasındaki; Komünistler, Yurtseverler, Nasırcılar ve Baasçılar gibi bölünmeler ve yaşanan çatışmalar,[289] Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin (IKDP) Irak'ın kuzeyinde giderek daha fazla güçlenmesine neden olmuş; 1958–61 yılları arasında ve kısmen de sonraki dönemde Kürtlerin; dil, kurucu millet ve bölgesel otonomi konularında pek çok imtiyaz elde etmeleriyle sonuçlanmıştır.

Yeni Irak Yönetimi, 27 Temmuz'da açıklanan yeni anayasayla, Irak toplumunun tüm haklarını ve özgürlüklerini gözetme vaadinde bulunurken; ayrılıkçı Kürt hareketinin siyasallaşması sürecini etkin bir surette başlatan bu bildirgede Irak ulusunu oluşturan gruplar adına sadece Kürtler ve Arapları anmıştır. Sırtını yoldaşlarına ve Kürtlere vermeyi hesaplayan Kasım, Barzani'nin Sovyetlerden dönüşünde onu bir kahraman gibi karşılamış ve Kürdistan Demokrat Partisi'ni meşrulaştırmıştır. Irak'ın kuzeyinde etkin bir silahlı güç konumuna gelen Barzanilerin bu kazanımları, Irak iç kamuoyunda tepkilere neden olmuş ve Kürt karşıtı milliyetçi yapılanmaları güçlendirmiştir. 1961 yılına gelindiğinde yön değiştirip güçlü milliyetçi kanada yönelen Kasım liderliğindeki Irak hükümeti, Anayasa'da Kürtlere tanınmış hakları uygulamaya sokmayınca, Barzaniler tekrar ayaklanmışlardır.[290] 18 ay süren şiddetli çatışmalar Irak Hükümeti'nin Barzani ile ateşkes yapmasıyla kısa bir süre için kesilmiştir. Fakat ateşkes öncesinde Barzani'nin yaptığı diplomatik girişimlerden de bahsetmek gerekmektedir. Irak Hükümeti'nin dünya kamuoyunu kendileri hakkında kasıtlı olarak yanlış bilgilendirdiğini iddia eden Molla Mustafa Barzani, medya-basın ve siyasi temsilcilikler vasıtasıyla kendi haklarını en iyi şekilde anlatmak için çalışmalar yürütmüştür. Bu amaçla IKDP'nin siyasi temsilcisini, Suriye Kürt Demokrat Partisi Genel Sekreteri olan Hamid Derveş'le görüşmesi amacıyla Suriye'ye göndermiştir. Barzani'nin siyasi temsilcisi ile Hamid Derveş beraber Lübnan'ın başkenti Beyrut'a giderek diplomatik girişimlerini başlatmışlardır. Bunun için Beyrut'un seçilmiş olmasının nedeni, o dönem Ortadoğu'nun Paris'i olarak anılması ve birçok ülkenin başkonsolosluk düzeyinde temsilcisinin Beyrut'ta bulunmasındandır. Irak Kürdistan Demokrat Partisi ile Suriye Kürt Demokrat Partisi temsilcilerinin Beyrut'ta yürüttükleri diplomatik girişimler konusunda bilgi veren Hamid Derveş, o dönem aynı zamanda Suriye Kürt Demokrat Partisi'nin siyasi sorumlusu olan Kadri Cemilpaşazade ile ilgili olarak da başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

[289] Mesut Barzani, age, s. 363–364
[290] İsmail Dursun, agt, s. 94–95

"Barzani bize Beyrut'a gitmemizi ve Irak Kürtlerinin meselesini oradaki elçilikler ve medya kanallarıyla dünya kamuoyuna duyurmamızı istemişti. Paramız sınırlı olmasına rağmen bir ay kadar çalışmalarımızı sürdürdük. Dünya kamuoyunu bayağı bilgilendirdik. Ama ne yazık ki paramız kalmadı. Biz Kürt asıllı iş adamı ve aydınlarına bize maddi açıdan yardım etmeleri için haber gönderdik ama kimseden ses çıkmadı. Maddi imkânlarımız yetersiz olduğundan dolayı çoğu görüşmeye yetişmek için saatler öncesinden yayan olarak yürümek zorunda kaldık. Bir gün bir görüşmeden dönüyoruz ve hem yorgun hem de açız. Kaldığımız otel resepsiyonuna geldik. Otele de borçlanmışız. Oradaki görevli Kadri Bey [Kadri Cemilpaşazade] ismindeki bir şahsın bizi sorduğunu ve otel lobisinde beklediğini söyledi. Çok sevinmiştim. Kadri Amca olduğunu anlamıştım. Hemen lobiye, yanına gittik. Hal hatır sorduktan sonra bize dedi ki: "Gerek radyolar gerekse de gazeteler ve bütün medya sizin yaptığınız diplomatik çalışmalardan bahsediyor. Kürt topluluğu dünya gündemindedirler. Ama paranızın bittiğini duydum. Benim de param yoktu. Ama Şam'a gittim. Tarladaki gelecek mahsulüme binaen 100 torba buğdayımı sattım. 1200 lira etti. Size 800 lirasını veriyorum. Diğer 400 lira da benim masrafım ve yol paramdır." Mahmut Beğik, Hamid Derveş'in bu olayı kendisine anlatırken duygulandığını ve Kadri Cemilpaşazade'den övgüyle söz ettiğini belirtmiştir.[291]

1960'tan sonra Suriye'de iktidara gelen Baas Partisi Cemilpaşazade ailesi ile beraber Suriye'deki diğer dört Kürt asıllı ailenin mal varlıklarının önemli bir kısmına el koymuştur. Cemilpaşazadelerin meskûn yerleşim bölgelerine Arapları yerleştirmeyi amaçlayan Baas yönetimi, bu arazilere bedel olarak da Cemilpaşazade ailesine şimdiki Golan'da[292] veya Arapların Colan dedikleri yerde arazi vermek istemiştir. Kadri, Muhammed ve Ekrem Beyler, Baas yönetiminin Golan'da kendilerine tahsis ettikleri araziyi görmeye gitmişse de Golan'ın engebeli arazisinin makinalı tarımsal faaliyet uygulaması açısından kullanışlı olmaması dolayısıyla kendilerine verilmesi düşünülen araziyi beğenmeyerek kabul etmemişlerdir.[293]

Vecdi Osman Cemiloğlu'nun oğlu olan Reşid Cemiloğlu'nun, dedesi Kadri Cemilpaşazade ile ilgili olarak aktardığı anıları, Kadri Bey'in yaşamının son dönemini nasıl geçirdiği konusunda bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu anılarından birini Reşid

[291] Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.
[292] Suriye'nin güneyinde Golan Tepeleri olarak bilinen ve günümüzde büyük bölümü İsrail işgali altında bulunan bölge.
[293] Mahmut Beğik'in, Muhammed Ferit Cemilpaşa'dan aktardığı not. Mahmut Beğik ile 06.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.

Cemiloğlu şöyle anlatmaktadır: "Ben küçük iken Dırbesiye'de kalıyorduk. Kadri Dede [Kadri Cemilpaşazade] hep bizim evde kalırdı. Beni alır ve Dırbesiye'deki parka götürürdü. Susamlı simitler alır, omuzlarında taşır ve bana çocukluğumu yaşatırdı. Muhtemelen hiç çocuğu olmadığından, çocuklara karşı eğilimi ve şefkati fazlaydı. Yaşlılığında ziyaretine gidip, kendisiyle Suriye'de görüştük. Bizden hiçbir zaman nasihatlerini eksik etmezdi. Biz 1967'de mecburen Diyarbakır'a döndük. O da zaten mecburen Şam'da kalıyordu. Bu mecburi ayrılık içimdeki özlemi daha da arttırdı. Halen Dırbesiye'ye her gittiğimde aile büyüklerimi hep o çocukluk yıllarımdaki halleriyle hatırlarım. Hem hüzünlenir hem de sevinirim. Kadri Cemilpaşazade, yaşlılığında Şam'ın Rukneddin mahallesindeki evinde özellikle gençler tarafından sıkça ziyaret edilirdi. Gençlerin yanında elbet arkadaşları ve büyükler de bulunurdu, fakat özellikle de gençler ile sohbet etmeyi sever, onlara zaman ayırırdı."[294]

Seksen iki yıl süren yaşamının neredeyse yarım asırlık kısmını siyasal ve sosyal meselelerle ilgilenmek suretiyle aktif bir şekilde geçiren Kadri Cemilpaşazade, Kürt toplumunun siyasal ve kültürel anlamda ilerlemesi konusunda, bazen fikri alt yapıya dayalı pasif bir mücadele gösterirken, kimi zaman da silahlı bir mücadele anlayışını benimsemiştir. Hayatının uzun bir bölümünü geçirdiği Şam'da 27 Kasım 1973 tarihinde yaşamını yitiren ve aynı kente gömülen Kadri Cemilpaşazade, 1929'da Suriye'ye kaçtıktan sonra Türkiye'yi, doğduğu toprakları yaklaşık yarım asır boyunca bir daha hiç görememiştir.

[294] Reşid Cemiloğlu ile 05.02.2010 tarihinde yapılan röportajdan.

SONUÇ

Türkiye son birkaç asırdır ekonomiden siyasete ve toplumsal ilişkilerden uluslararası ilişkilere kadar birçok alanda köklü değişimler yaşamıştır. Tanzimat Dönemi'ne geçişle beraber hareketlenen Osmanlı aydınları, vatanın kurtarılması yönündeki girişimlerini, gerek basın yoluyla, gerekse de iktidar sahiplerine yönelik yaptıkları baskıyla sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda ekonomik ve sosyal anlamda yaşanan köklü reform hareketleri, büyük toprak sahibi olan feodallerin yanı sıra yerel iktidarı elinde bulunduran güçlü aşiretleri rahatsız etmiş ve bunun bir sonucu olarak da yurdun muhtelif mıntıkalarında isyanlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanların yaşanmasında diğer temel etkenler arasında; Osmanlı Devleti'nin her geçen gün siyasi ve askeri anlamda gücünü yitirmesi ve milliyetçilik akımlarının da yine aynı yüzyılda başlamış olmasını sayabiliriz.

Osmanlı Devleti'nde Yavuz Sultan Selim Dönemi'nden itibaren imtiyazlı bir idareye sahip olan Kürtler, 19. yüzyılda merkezi yönetimin güçlendirilmesi yönünde yapılan reformlar neticesinde yerel iktidarlarını kaybettiklerinden dolayı hükümete karşı ayaklanmışlardır. Bu dönemde Kürtlerin başlattıkları isyanları milliyetçi bir karakterde ele almak yanlış bir saptama olacaktır. Kaldı ki, milliyetçilik bilincinin Kürtler arasında filizlenmeye başlaması çok daha sonraki dönemlere ait bir gelişmedir. 'İmparatorluğun en uzun yüzyılı'nda yaşanan Kürt isyanlarının yerel özellik göstermesi, birbirinden oldukça kopuk mahiyet sergilemesi ve özellikle de amaca yönelik olarak ortaya çıkışlarındaki doku ve karakter farklılığı, Kürt isyanlarının milliyetçi bir paradigmadan kaynaklanmadığını göstermektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirdiği özgürlükçü ortamdan yararlanan Kürt asıllı aydınlar, 'İttihad-ı Osmaniyye' fikri çerçevesinde Kürtlere asıllı vatandaşlara da birtakım sosyal ve siyasal hakların verilmesi konusunda çabalar yürütmüş, bu amaçla cemiyetler kurmuşlardır. Aynı dönemde kurulmuş olan diğer ekseri cemiyetler gibi, öncelikli hedefleri Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak olan Kürt cemiyetlerinin yaptığı çalışmalar da bu paraleldeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ülke içindeki Kürt aydınlarının yanı sıra, yurt dışındakilerin de savaşa katılmak için yurda dönmesi ve gönüllü olarak Osmanlı Ordusu'nda görev alarak birçok cephede savaşmaları, esas

itibariyle Kürt toplumunun ayrılıkçı bir özellik göstermediğini, aksine birleşik bir Osmanlı vatanının devamından yana olduklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kürt aydınlarının ezici çoğunluğunda görülen İttihad-ı Osmaniyye anlayışı, diğer birçok etkili Kürt ailesinde olduğu gibi Cemilpaşazade Ailesi için de geçerliydi. Cemilpaşazade Ailesi'ne adını vermiş olan Ahmet Cemil Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde, birçok farklı mevkide uzun yıllar görev yapmış olması ve ülkesine sadakatle bağlı kalmış bulunması da bu tezi doğrulamaktadır. Ahmet Cemil Paşa'nın üst düzey devlet bürokrasisinde görev üstlenmesi ve verilen görevleri başarıyla yerine getirmesi Cemilpaşazade Ailesi'nin Diyarbakır'daki etkinliğini arttırmış ve kendilerine bölgede önemli bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Bu nedenle de Diyarbakır'da etkin bir pozisyon elde etmiş olan diğer nüfuzlu ailelerle de rekabete giren Cemilpaşazade Ailesi, bölgede söz sahibi olabilmek maksadıyla zaman zaman bunlarla çatışma içinde de bulunmuşlardır. Cemilpaşazade Ailesi mensuplarının hemen hemen tamamı farklı derecelerde öğrenim görmüş ve bir kısmı da yüksek tahsillerini tamamlamışlardır. Hattta Avrupa'da, pedagoji, hukuk, ziraat, mühendislik gibi değişik alanlarda öğrenim gören Cemilpaşazade Ailesi mensupları yurda döndüklerinde, yetişmiş kalifiye eleman sıkıntısı yaşayan ülkede, az da olsa bu ihtiyacı giderici çalışmalarda bulunmuşlardır.

Cemilpaşazade Ailesi'nin dikkat çeken önemli fertlerinden biri olan Kadri Cemilpaşazade, İstanbul'da Ziraat Mektebi'ni okuduktan sonra amcazadeleriyle beraber gittiği Avrupa'da pedagoji alanında yüksel tahsil görmüş ve kendini bu alanda yetiştirmeye çalışmıştır. İsviçre'nin önemli kentlerinden Lozan'da öğrenimine devam ederken Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine kendisi de diğer Osmanlı aydınları gibi yurda dönerek orduya katılmıştır. Henüz İstanbul'daki öğrencilik yıllarında siyasi gelişmeleri yakından takip eden ve Kürt öğrenci derneği Hevi'nin kuruluşunda yer alan Kadri Cemilpaşazade'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip yurda dönerek gönüllü olarak orduya katılması, İttihad-ı Osmaniyye bilincinin gereğinin ifası olarak değerlendirilebilir. Ölümüne yakın yıllarda yazmış olduğu 'Doza Kurdistan' (Kürdistan Davası) adlı kitabında, Birinci Dünya Savaşı'na katılarak Osmanlı Ordusu'nda görev alma nedenini her ne kadar, 'Kürt milli ülküsü adına büyük hizmetlerde bulunmak' olarak açıklamışsa da, en azından o dönem böyle bir amaca yönelik herhangi bir çalışma içerisinde yer almamış olmasından dolayı, bunun doğru olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Kadri Cemilpaşazade'nin Meşrutiyet Dönemi'nde kuruluşunda yer aldığı Hevi Cemiyeti'nin tüzüğünde ve beyannamelerinde hiçbir surette

Kürtler adına ayrılıkçı bir söylem dile getirilmemiş, cemiyetin sadece eğitim ve kültür işeriyle uğraşacağı ilkesi önemle belirtilmiştir. Bu durum elbette ki, eğitim ve kültürel işlerle uğraşan bir cemiyetin hiçbir şekil ve şartta herhangi bir siyasi girişimin içinde bulunmayacağı anlamına gelmez. Fakat Hevi Cemiyeti'nin daha sonraki dönemlerde dile getirmiş olduğu muhtariyete veya tam istiklale dayalı siyasi söylemlerin herhangi ciddi bir eylemsel dönüşüme sahne olmadığı da yaşanan gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Cemilpaşazade Ailesi'nin diğer fertleri gibi Birinci Dünya Savaşı'na katılan Kadri Cemilpaşazade, Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulmuş olan Hamidiye Alayları'na yedek subay olarak katılmış ve daha çok geri hizmet birliğinde görev alarak birçok cephede bulunmuştur. Önce doğuda, Kafkas Cephesi'ne gönderilen Kadri Cemilpaşazade, daha sonra kuzeyde, Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Rum çeteleriyle çatışmalara girmiş ve nihayet güneyde, Suriye-Filistin Cephesi'nde görev almıştır. Cemilpaşazade Ailesi'nden Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olanlardan bazıları savaşta yaşamını yitirerek şehit düşmüş, bir kısmı yaralanarak gazi olmuş, bazısı da savaş esnasında esir edilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla aileden, Birinci Dünya Savaşı esnasında savaşırken esir düşen tek kişi Kadri Cemilpaşazade'dir. Suriye-Filistin Cephesi'nde İngilizlere karşı savaşırken esir düşen ve Mısır'da bulunan Seydi Beşir İngiliz Askeri Esir Kampı'nda hapsedilen Kadri Cemilpaşazade, tam bir buçuk yıl sonra özgürlüğüne kavuşabilmiştir.

Mütareke Dönemi'nde faaliyete geçen ve Sevr Antlaşması'nın bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını öngören ilgili maddelerini destekleyen Kürt derneklerinin izlediği ayrılıkçı politikalar paralelinde çalışmalar yürüten Kadri Cemilpaşazade, amcazadesi Ekrem Cemilpaşazade'nin kurucusu olduğu Diyarbakır Kürdistan Teali Cemiyeti'ne girmiş ve Milli Mücadele karşıtı bir pozisyon almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı dolayısıyla Diyarbakır İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanıp, diğer aile fertleri ile beraber Burdur'a sürgün edilmiştir. Oysaki Kadri Cemilpaşazade'nin bu isyanla doğrudan bir ilgisinin olduğuna dair, başta kendi yazıları olmak üzere ikincil kaynaklar dahil hiçbir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Şeyh Said İsyanı'nın tertipleyicisi olan Kürt İstiklal Komitesi'nin (Azadi Örgütü) içinde yer almayan Kadri Cemilpaşazade'nin bu durumunu İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan örgüt üyeleri de teyit etmişlerdir.

Şeyh Said İsyanı'ndan bir süre sonra baş gösteren Ağrı İsyanı dolayısıyla isyancıların talepleri üzerine affedilen ve diğer aile üyeleri ile birlikte sürgünden

Diyarbakır'a dönen Kadri Cemilpaşazade, hükümetin Ağrı İsyanı'nı bastırmak üzere olması ve böylece tekrar tutuklanma durumunun ortaya çıkmasına binaen, kendi idealleri uğruna mücadelesini daha rahat yürütmek ve çalışmalarını daha aktif hale getirmek amacıyla amcazadeleriyle birlikte Suriye'ye kaçmıştır. Suriye'ye geçtikten sonra, burada önemli Kürt aşiretlerinden Bedirhanzade Ailesi'nin bazı fertleri tarafından bir süre öncesinde kurulmuş olan Hoybun Örgütü'ne katılan Kadri Cemilpaşazade, Ağrı İsyanı'na destek olmak amacıyla Türkiye'ye yönelik askeri bir harekat girişiminde bulunmuşsa da bu teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Hoybun Örgütü'nde faaliyet gösterdiği yıllarda Kürt dili ve edebiyatı, eğitim ve toplum araştırmaları konularında yapılan çalışmaların eksikliğine değinerek, bugüne kadar Kürtlerin geçirdiği mücadele aşamalarının başarısızlığa uğramasının en büyük sebebinin cahillik olduğunu savunan Kadri Cemilpaşazade; Şüphesizdir ki milletimizin uyuşuk olarak tevekkül içinde zulme katlanmasından, din uleması ile aşiret reisleri geçinen kimseler sorumludurlar. Dünyadan habersiz bırakılan halk kitlesi denilen zavallıların bu hususta hiç bir kabahati yoktur. Onlar tam manasıyla tümden bir tevekkülle büyüklerine inanmış ve bel bağlayıp durmuşlardır. Her sınıf büyüklerin ise kendi şahsi çıkarlarına bakarak milletin dertleriyle hiç alakadar olmamaları bugünkü durumu doğurmuştur' diyerek, Kürtlerin feodal yapı özelliklerinin teslimiyet anlayışlarını gereksiz yere güçlendirdiğini, bundan bir an önce kurtulmak için de öncelikli olarak eğitime ve bireysel gelişmeye önem verilmesi gerektiği kanaatini dile getirmiştir.

Kadri Cemilpaşazade, bu çalışmaları yürütürken zaman zaman Bedirhanzade Ailesi mensuplarıyla anlaşmazlıklara düşmüş, sert tartışmalara girmiş ve yol ayrımları yaşamıştır. 'Her millet içinde bulunabileceği gibi, Kürt camiası içinde de birkaç kararsız insanın bulunması doğaldır. Hiç bir millet böyle sefil evlatlara sahip olmadığını iddia edemez. Fakat bu birkaç bedbaht ve derbederin hareketleri Kürt davasını sarsamaz. Kürt davası kıymet ve kudretini bunlar gibi sakat evlatlarından değil, canlı, kanlı, imanlı oğullarından alıyor. Kürdün hakiki oğulları hayatın göstereceği her şekilde ona sadık ve onun sadakatine bağlı kalacaklar ve onun amacına ulaşıncaya kadar her şeyle, hatta kaderle çarpışacaklardır' diyerek, aynı dönem kendisiyle yolları ayrılan diğer Kürt aydınlarını sert bir üslupla eleştirmekten geri kalmamıştır.

Kürt dili ile yayın yapılması ve Kürtçe dergi ve gazetelerin çıkması gerektiğinin önemine vurgu yapan Kadri Cemilpaşazade; 'Dillerini koruyan milletlerdir ki korunaklarının anahtarını ceplerinde taşırlar. Dilimiz benliğimizin temelidir. Dilini

koruyan bir milletin, herhangi bir fırsat doğduğunda hürriyetlerine kavuşmak imkânını bulacağı açık olduğuna göre, biz de bütün varlığımızla güzel dilimizi korumayı hayati bir mesele saymalıyız. Her fırsattan yararlanarak dilimizin kendi aramızda yazı dili olmasına özen göstermek ve buna uygun hareket etmek önemli milli görevlerimizdendir' görüşünü savunduğu halde yazılarını Kürtçe değil de Türkçe yazmaya devam etmiş ve bu konuda hassasiyet göstermemiştir. Buna rağmen Kürtçenin tek başına okunup öğrenilmesinin bir fayda sağlamayacağını, bunun yanında fikri alt yapının da sağlam temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini söyleyen Kadri Cemilpaşazade, bir milletin milletlerarası ilişkilerde şerefli bir yer elde etmesi, millette fikri olgunluk, iktisadi kalkınma gibi şartların olgunlaşması ile sağlanabilir, diyerek bu güvencenin gerçekleşmesini ise genç aydınların, eğitimlerini tamamlamış gençlerin çabalarına bağlamıştır.

Suriye'de bulunduğu yıllarda, ziraat mesleğindeki bilgisinden yararlanarak ziraatla uğraşan ve Suriye'de tarım alanında birtakım yenilikler gerçekleştiren Kadri Cemilpaşazade'nin, siyasi faaliyetlerine ara vermeden çalışmalarını yürütmüş ve Suriye dışında yaşayan Kürt aydınlarıyla da iletişim kanallarını açık tutmuştur. Suriye'de satın aldığı tarlalarda ziraatla uğraşıp ekonomik kazanç sağlayarak elde ettiği maddi olanakları Kürt mücadelesinde yer alan kimselere aktarmaktan geri durmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İran'daki ayrılıkçı Kürt hareketini yerinde görmek ve desteklemek maksadıyla Mahabat'a giden Kadri Cemilpaşazade, burada daha sonra Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Kadı Muhammed'le görüşmüştür. Mahabat'ta bulunduğu dönemde Sovyetler Birliği temsilcileriyle de ilişki kurarak, Ortadoğu'da muhtelif ülkelerde dağılmış olan Kürtlerin temel hak ve özgürlüklerinin yanı sıra bağımsızlıkları konusunda da destek talep eden Kadri Cemilpaşazade, yaptığı çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Suriye'ye geri dönmüştür.

İran'da bulunduğu dönemde Barzanilerle de tanışan ve özellikle de Molla Mustafa Barzani'nin kişiliğinden inanılmaz derecede etkilenmiş olan Kadri Cemilpaşazade, Irak Hükümeti'ne karşı isyan etmiş olan Barzanilere desteğini esirgemeyerek, Barzanilerin kendi davalarını dünya kamuoyuna daha iyi anlatmak için yurt dışına, özellikle de Ortadoğu'daki kimi ülkelere gönderdiği siyasi temsilcilere maddi desteklerde bulunmuştur.

Siyasi hayata atıldığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde bütün unsurlarla Osmanlı vatanı içinde birlikte yaşama arzusu güden Kadri Cemilpaşazade, Birinci Dünya Savaşı'ndan

sonraki dönemde Kürtlere daha fazla temel hak ve özgürlüklerin verilmesi gerektiği anlayışına yönelmiş, İstiklal Savaşı yıllarında bu görüşünü devam ettirmiştir. Fakat Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Kürtlere yönelik olarak siyasi söylem ve eylemlerinde ayrılıkçı yöne kaymıştır. Suriye'ye geçtikten sonra ise Türkiye'nin farklı mıntıkalarında muhtelif nedenlerle ortaya çıkan irili ufaklı yerel Kürt isyan hareketlerini destekleyip, bazılarına fiili destekte bulunmuştur. Bu amaçla Ağrı İsyanı'nda olduğu gibi, isyana fiilen yardımcı olmak maksadıyla Türkiye'ye yönelik silahlı hareket teşebbüsünde dahi bulunmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren artık tamamen bağımsız bir Kürt devletinden yana olarak gerek İran'da kurulan yerel Kürt devletine gerekse de Irak'taki ayrılıkçı Barzani hareketine destek olmuştur.

Kadri Cemilpaşazade'nin, yaşamının sonlarına doğru geri planda kalarak, daha çok diplomatik bir arayış içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllarda askeri-silahlı tedbirlerin değil, demokratik yollarla sivil inisiyatifin kullanılması yönünde çabalarının olduğu görülmektedir. Öncesinde ayrılıkçı, bağımsız ve hatta bölge ülkelerindeki tüm Kürtleri kapsayacak bir Kürt devletinin kurulması taraftarı olan ve uzun yıllar bu minvalde mücadelesini yürüten Kadri Cemilpaşazade, son dönemlerde ise ortak paydalar etrafında bir arada yaşama perspektifinden hareketle demokratik bir zeminde buluşmanın en doğru yol olacağı kanaatini dillendirmiştir.

Çoğu zaman Türk, Arap ve İran hükümetlerini suçlayan bir tavır almış olsa da, sonradan aslında halkların kendisini değil, yönetimdeki bazı görevlileri ve yanlış uygulamaları eleştirdiğini iddia eden Kadri Cemilpaşazade, yüzlerce, binlerce yıl yan yana ve birlikte yaşamış bu halkların eşitliğini, kardeşliğini ve gönüllü birliğini savunduğunu belirtmiştir.

'İki tarafa da fenalık getirecek imha siyaseti yerine asırlarca beraber yaşamış ve daima Türk hükümetinin şerefini yükseltecek hizmetlere nefsini feda etmiş olan Kürt milletini Türk'e yaklaştıracak, sevdirecek bir siyaset tarzı takip edilirse acaba daha insani, daha doğru bir yol tutulmuş olmaz mı?' diyerek, Türk Hükümeti'nin, Kürtlere demokratik ilkeler çerçevesinde sosyal ve ekonomik anlamda temel hak ve hürriyetleri sunduğu sürece, birlikte kardeşçe yaşama imkanının en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesine yönelmiş olan Kadri Cemilpaşazade'nin, yine de birtakım siyasal taleplerin gerçekleştirilmesi konusundaki ısrarını, son olarak sorduğu şu soruyla sürdürdüğünü belirtmemiz gerekir; Kürt milli haklarını itiraf etmek koşuluyla bu iki

milletin birbiriyle anlaşarak, müşterek bir idare dâhilinde kardeşçe yaşamasının gerekliliğini düşünmek zamanı çoktan gelmiş değil midir?

Ortak paydalar etrafında bir arada yaşama imkanından başka makul bir çıkar yolun görünmemesi milli ve dini anlamda farklı unsurların en fazla müşterek oldukları yönlerinin öne çıkarılması zaruretini doğurmaktadır. Türk ve Kürt milletlerinin asırlardır kardeşçe bir arada yaşadıkları inkar edilemez bir gerçektir. Elbette ki tarihin farklı dönemlerinde bu milletler arasında çatışmalar yaşanmış ve ayrılıklar olmuştur, fakat tarihi realiteye baktığımızda iki kardeş arasında böyle vakaların da olması yadsınacak bir durum değildir. Kaldı ki, Türk veya Kürt milletlerinin kendi içlerinde dahi tarih boyunca böylesi çatışmalar vuku bulmuştur. Ortak bir coğrafyada yaşayan, ortak bir tarihi geçmişle yoğrulan ve ortak bir edebi ve felsefi birikimi paylaşan iki halkın, muhakkak ki, ortak bir payda etrafında hareket etmelerinden daha doğal başka bir şey olamaz.

Şu halde 'ikna etmek için değil, izah etmek için' hazırlanan bu çalışmada son söz olarak Victor Berar'a kulak verme zamanı gelmiştir: 'İnsanlar sakin oldukları memleketin mahsulüdür. İklim ve toprağın basmış olduğu damgayı asırlar bile silemez'.

EKLER

EK–1

CEMİLPAŞAZADE AİLESİNİN SOY AĞACI

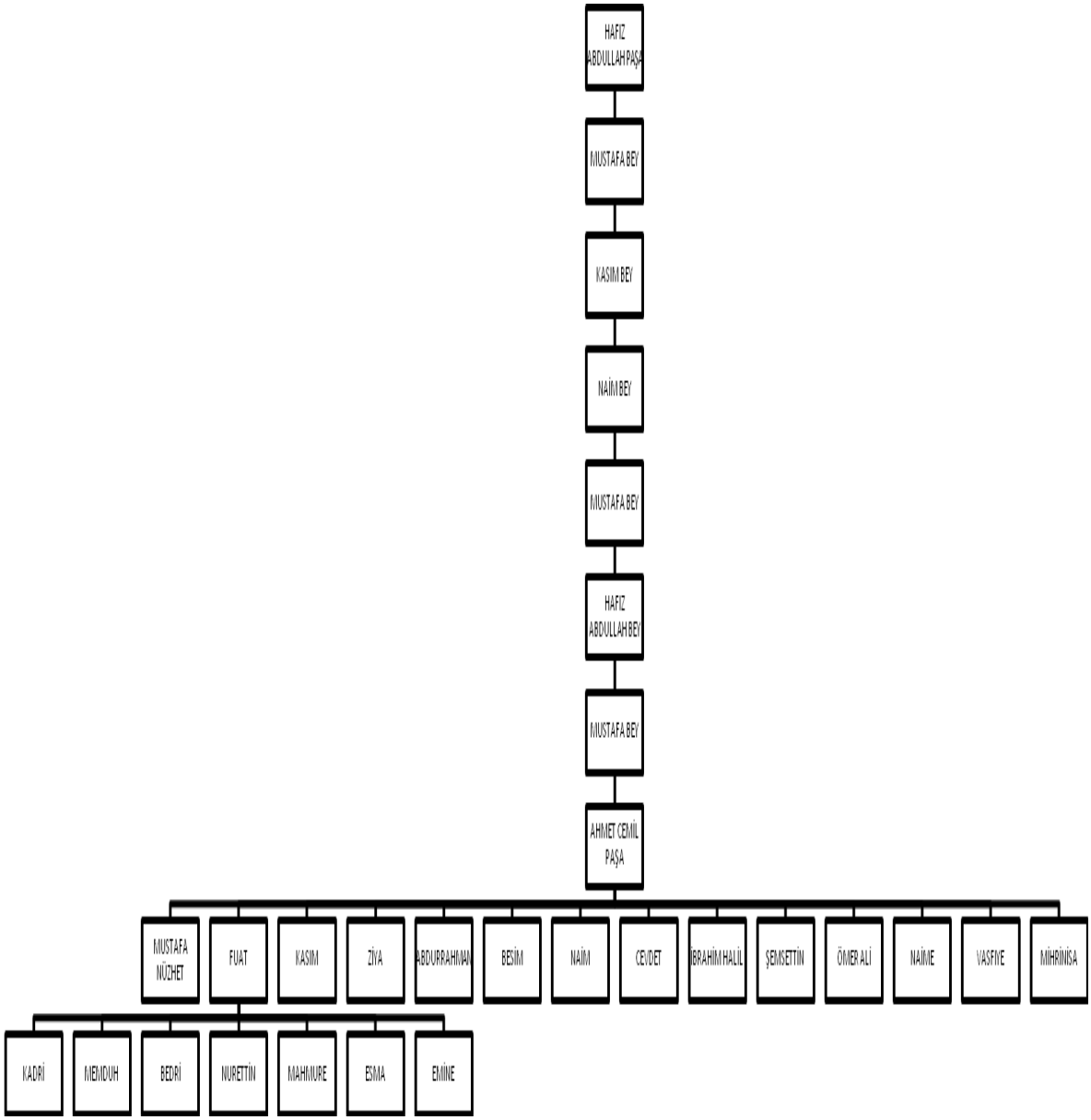

EK–2

KÜRT TALEBE HEVİ CEMİYETİ BEYANNAMESİ

Bundan tamam yedi sene evvel, İstanbul'da mekatib-i muhtelifıye müdavim Kürd gençleri, milletlerinin duçar kılındığı mahrumiyet ve cehaleti mekteblerinin bağçelerinde baş başa konuşurken, bu acı hikâyenin kalblerine birikmiş olduğu derd-i hirmanı biri birlerine tevdi ederlerken, birleşmek ve müştereken çalışmak ihtiyacının sevkiyle, "Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti"ni tesis etmiş idiler. İstanbul'un izbe köşelerinde, mahrum-ı hayat bir milletin evladı sıfatıyle toplanmış olan bir avuç genç, yürüdükleri karanlık, çetin ve hatarnak yolda, ellerindeki titrek meş'al üzerine -cemiyetin isminden de anlaşıldığı üzre- "Ümit" yazmışlardı. Ümid ve temenni bu gençlerin rehber-i âmâlı, sabır ve sebat şiarları, ölüm bu dünyada yegâne mükâfatları idi. Filhakika derin bir yokluk içinde çırpınıyorlardı. Çok dudaklarda hande-i istihfaf, çok çehrelerde manzara-i istiskal, çok nazarlarda mâna-i gayz-ü kahr görmüşlerdi. Ümid ve emelleri uğrunda mahbese girmiş, tâkibâta mâruz kalmış, mahkemelere yollanmışlardı. Kurdukları müessesenin bütün mahrumiyetlere ve manialara rağmen yaşamasını bir "namus-i milli" meselesi bildiklerinden ve bu müessesenin geçireceği maceranın Kürd'ün kabiliyetine bir misal-ı vecîz teşkil edeceğine emin olduklarından idi ki, bıkmadan, usanmadan çalıştılar ve yokluk içinden varlıklar çıkardılar.

Tarih-i beşerin hürmet ve şerefle yad ettiği düşkün bir millete darû-i hayat hazırlamak gibi kudsî bir endişe etrafında toplanan yüzlerce gencin huviyet-i mâneviyesine ruh-ı fedakârî ve gurur-ı millî sâri oldu. Kürdistan'ın her tarafından genç dimağlardan sada-i icabet yükseldi. Her hafta çıkan ve kapandıkça yenisi çıkarılan gazete ve risaleleriyle âmâl-ı milliyeye tercüman oldular; onları Kürdistan'ın her köşesine ve "Kürd" denince nigâh-ı istihza beliren gözlerin önüne kadar neşrettiler. İçtimalarıyle, konferanslarıyle, müsamereleriyle teyid-i ravabıt ve teşdid-i muhadenet kıldılar. Akvam-ı mücavire gençleriyle hürmet-i mütekabile esası üzerine tesis-i münasebet eylediler. Avrupa'da küşad edilen şube ile yar-ü ağyarın enzar-ı gıpta ve tahsinini Kürd gençleri üzerine isticlâb eylediler. İstanbul'un, Amerika'nın, Diyarbekir'in, Savçbulağ'ın... vesair Kürdistan merakizinin zevat-ı mütehayyize ve afkâr-ı münevveresinin tahassüsat-ı

milliyesini temin ve bunu faaliyet-i milliyeye sevk-ü imale eylediler. Bilhassa İstanbul'da Kürd ekâbir-i münevveranı miyanmda dellal-ı ikaz oldular.

Aradan çok geçmeden Harb-i Umumî terrakesi dünyayı temelinden oynattı. Beş seneye karib bir müddetle devam eden sarsıntının ortada bıraktığı erıkaz-ı tarümar üstünde bugün bir mahşer-i akvam görüyoruz. Kürd milletinin, etraf-ı âlemde ve bizzat kendi, evinin içerisinde çarpışan, kuduran fırtınaların mahiyet ve mealinden haberdar olmayarak, beş sene için çektiği masaibin, mâruz kaldığı fecaiyin arefesinde, acaba nasîbe-i tarihiyesi ne olacaktır?

Bu endişenak sualin cevab-ı elyakını vermek için, mütarekenin akdı tarihinden beri ihzar-ı mücahedât eyleyen müessesât-i milliye yanında, "Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti" dahi, beş sene zarfında Kürd milletinin tekmelendiği hufre-i imha ve idamın zahmını, kaybetmiş olduğu kıymetli ve fedakâr uzuvlarının matem-i zıyaıyle tezyîd ederek, aynı şule-i ümîd ve aynı iman-ü itmînan ile milletinin huzuruna çıkıyor.

Evet, "Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti" bu kıyam-ı akvam hengâmında ne yapmak istiyor? Ve hangi prensipler etrafında tesbit-ü teşdid-i faaliyet etmek istiyor?

"Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti" her şeyden evvel, bir milletin refah ve ikbalini ebedmüddet kılacak avamili esasiyenin iman, sâmân, irfan üslerinden mürekkeb bulunduğuna mu'tekiddir. Filhakika, imarı ve seciyesine vehn târî olmuş, servet-ü sâmânı mefkud, irfan-ü kemali mağşuş milletlerin uğrayacakları âkıbet, esarette zelîl olmak ve zevale mahkûm bulunmaktır. Tarih, bu kaziyenin misal ve emsalını ibretengîz vekayi'le huzur-ı ahfada hikâye ede ede, bitiremiyor.

İmanını, mefkûresini asabiyetle müdafaa eden ve bu uğurda fedai nefs etmekten zevk alan, esbab-ı refah-ü saadetini tarsîn-ü tahkîm eylemiş, salim, metîn ve meş'ûr bir zihniyet-i dimağıye ile mütehalli olan milletler, görüyoruz ki kâinatm nâzım-ı mukedderâtı kesiliyorlar. Binaenaleyh Kürd gençliği, Kürd milletinin hasail ve tabayi-i mümtazesiyle mütenasib bir paye-i şerefnake vusulü için, her şeyden evvel Kürd akîdesini, namusunu, mefkûresini ölmez bir imanla muhafaza etmesi vücubuna kanidirler. Bunun gibi, hazain-i milliyesi kataât-ı âlemin cümlesinden zengin olan milletlerin sair milletlere karşı ve genclerinin de müessesât-ı umumiye önünde bir sail-i zelil vaziyetini iktisab eylemelerinin Kürd milleti için ağır bir felâket olacağına da emindirler.

Bu emniyet ve kanaatin sevkiyledir ki, Kürd milletinin tarîk-i ilm-ü irfanda bir an evvel ilerlemesi zaruretini, "Kürd Talebe Hevî Cemiyeti" esas meslek ittihaz eylemiştir. Ve bu gaye etrafında bu defa nizamnamesini tâdil ve tevsî eylemiştir. Bu maksada vusul için Kürdistan'ın her tarafında şubeler küşad eyleyeceği gibi, âzasını da, medeniyeti hazıra esaslarıyla peyda-i istînas eylemek için Avrupa'ya izam eyleyecektir. Asur salnamelerinde, Medya ve Part âbidelerinde, Arab, Türk ve bilhassa İran tarihlerinde medîd ve şerefnak bir hayat-ı tarihiyeye malik bulunan Kürdistan'ın, bir takım dinî ve siyasî müesseselerle, cebrî ve askerî saltanatlann tasallutundan masun kalabilmiş olduğu devrelerde kendi örf ve âdâtı, ananât ve temayülâtı dairesinde âdil ve irfanperver hûkümetler tesis eyleyen Kürd milletinin mühmel ve mensî kalmış "tarih-i millî"sini telfîk vesaitini ihzar eylemek dahi, cemiyetin makasıd-ı esasiyesi cümlesindendir.

Bu cümleden olmak üzre, Fars ırkının vâsi ve ahengdar lisanından, "Acem" diline kıdem-ı tarihî ile mütefevvik, fakat nesc-ü imal hususlarınıda geri kalmış olan "Kürd" dilinin müfîd ve ameli bir surette kabiliyet-i ifadiyeyi haiz ve az bir zaman zarfında "lisan-ı tahrir" olmasına, cemiyetimiz sarf-ı mesaî eyleyecektir. Bu lüzumun tahakkuku, tasavvur olunduğu kadar güç ve uzun değildir. Bugün tâlî ve arızî birtakım sevaik ve mevani dolayısıyle muhtelif kabail nezdinde şive-i telâffuz ve ufak tefek tebeddül-i kelimât itibarıyle tehavvüle mâruz kalmış olan "Kürdçe"nin bir lisan-ı tahrir ve ifade şeklinde tesbiti, kabail-i muhtelife lehçeleriyle ilm-i elsineye vâkıf zevât-ı kiramdan mürekkeb bir heyetin bir an evvel tertib edeceği "Kamus-ı Millî"nin tanzimine mütevakkıftır. Kürd hayat-ı umumiyesinde âtiyen başlayacak olan ihtilât ve münasebâtın, tedrisât ve neşriyatın, "lisan-ı tahrir"i çok zaman geçmeden merakiz-i umumiyede "lisan-ı beyan" haline getireceği, bir emri muhakkaktır. Bu ümniye-i mübremenin husulünü temin için, huzurlarıyle cemiyetimizi ihya edecek Kürd zevât-ı mütefekkire ve münevveresinin himmet ve gayretlerine müracaat edilecektir. Nizamnamenin mevadd-ı mahsusası ahkâmına tevfıkan teşekkül edecek "Tamîm-i Maarif Heyeti", bu suretle Kürd harsının intibah ve inkişafı hususunda bir âmil-i mühim olacaktır.

"Kürdçe"nin kadîm âsâr-ı edebiyesini toplayıp neşretmek de, cemiyetimizin uhdesine müterettib vazaif miyanındadır. Xanî' nin "Mem û Zîn"ini, Nalî' nin, Melay Cizîrî'nin "Dîwan"ı ile Eliye Herîrî, Feqîy Teyran, Mistefa Beg Kurdî, Şêx Riza'nın Kürd tarih-i edebiyatını zengin ve rengin bedîalarla dolduran metrukât-ı edebiyeleri tâkibedecektir.

Cemiyetimiz, milletin kesîr olan ihtiyacât-ı ictimaiye, ilmiyesi miyanında bugün şedîden mahsûs ihtiyaçlara tekabül eden ve yapılması daire-i imkân tahtinde bulunan hususât-ı sairlerine tercihi muhafaza etmektedir.

Tarîk-i mesaîmizde tevfîkat-ı Samedaniyeye mazhariyetimizle, milletimizin millî, mes'ûd bir idareye nailiyeti temennîsini ref'i barigâh-ı Ehadiyet eyleriz.

Gayret bizden, Kürdler, yardım sizlerden![295]

[295] Jin, (Kürt vahdet ve hukuk-i milliyesinin müdafii, siyasi, ilmi haftalık gazete), İstanbul, Sayı: 21–22 (18 Haziran 1917–2 Temmuz 1917)

EK–3

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Madde 1- Hey'et-i Umumiye "Kürdistan Teâli Cemiyeti" merkez-i umumisinde mizamname-i esasinin 14'ncü maddesi mucibince teşekkül ve 18'ncï maddesinde muharrer vezaifı ita eder.

HEY'ET-İ İSTİŞARE

Madde 2 - "Hey'et-i İstişare" nizamname-i esasinin 6'ncı maddesinin fıkra-i ahiresinde beyan edildiği veçhile hey'et-i umumiyenin intihabı ile zevat-ı malumeden ve hey'et-i idare azalığından istifa edip şerait-i lazımeyi haiz olunduğu halde hey'et-i idare tarafından bera-yı intihap esamileri hey'et-i umumiyye arzolunan zevattan teşekkül eder.

Madde 3 - "Hey'et-i İstişare"ye aza olacak zevatın mensup olduğu hanedanın beynelekrad malûm ve şayan-ı hürmet olması veya o vazifeye irşat ve telkini kalben ve kalemen ifaaya muktedir erbab-ı fikir ve kalem, yahut irfan ve kemali ile müştehir fudaladan olması şarttır.

HEY'ET-İ İSTİŞARENİN VAZİFESİ

Madde 4 - "Hey'et-i İstişare"nin vazifesi nizamnamesi esasının birinci maddesinde muharrer makasıd-ı cemiyetin hıfzile, çıkmasına çalışmak ve Kürdistan'ın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt kavminin terbiye-i İslamiye fıkriye ve ruhiyesine mütelalik hususatı tezekkür ile beraber hey'et-i idarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle hey'et-i umumiyye içtimâına kadar tehirinde mahzur gördüğü mesail hakkında esbab-ı mucibe beyaniyle müştereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında intihap edecekleri bir zatın taht-ı riyasetinde biliçtima iltihaz-ı karar ile hey'et-i idare tarafından ihtisaslarına göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tetkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey'et-i idareye tevdi eder.

Madde 5 - "Hey'et-i İstişare" her içtimaında yalınız o müzakereti idare etmek üzere içlerinden bir reis ve reis vekili ile bir kâtip intihap eyler. Ayda laakal bir defa muntazaman merkez-i umumide akd-ı içtima eder.

Beş içtimada mütevaliyen bilâmazaret bulunmayan aza müstafı addolunur ve ekseriyetle yerine diğeri intihap olunur. Hey'eti İstişare'nin azası mahdut ve muayyen değildir.

HEY'E-T-İ İDARE

Madde 6 - Suret-i teşekkül ve içtimaı ve aded-i azası nizamnamei esasinin (6-13)'ncü maddelerinde beyan edilen hey'et-i idare makasıdı cemiyetin temin ve teshil husulü için mukarrerat-ı lazımeyi ittihaz, lüzum görülen mahahde şuabatın teşkil ve merkez-i umumî ile münasebetlerini tanzim ve idare ile beraber icabında cemiyetin her nevi azasından irşadı ve sair hey'etleri intihap ve konferans, mevize, merasim günlerini tayin eder.

Madde 7 - "Hey'et-i idare" efkâr-ı fukaradan olup muhtac-ı muavenet Kürt efradının zükür ve inâsına muavenet karşılığı olmak üzere her aybaşında münasip bir meblag tayin ve tefrik ve yine kendi kararıyla muhtacına tevzi eder.

Madde 8 - Cemiyetin nizamname-i esasisi mündericatına tatbik-i kabil olmayan esbab-ı mübreme husulünde hey'et-i idare kendi içtihadiyle de ittihaz-ı mukarrerat edebilir.

Madde 9 - İdare heyeti rüesası evvelce tanzim edilen ruzname-i müzakerat mucibince müzakeratın hüsn-ü cereyanını temin ve idare eder. Ruznameye bir gün evvel ithal edilmeyen mevad takrir suretinde teklif olunur.

Madde 10 - Kürdistan Teâli Cemiyeti namına gelen evrakın açılabilmesi hakkı reis veya reis vekiline aittir.

Evrak-ı varide ehemmiyeti nazar-ı itibare alınmadan bilâ istisna ruznameye bilithal idare heyetine tebliğ olunur ve hey'et-i idare kararıyle istişare veyahut umumi heyete de arzolunabilir.

Madde 11 - "Hey'et-i idare" tarafından müntehap olup hey'et-i idare azasından olması meşrut bulunan katip cemiyetin "katib-i umumisi"dir. Bütün karar muhabere ve tebliğlerin ve müesses, âmili tabii azalara mahsus bulunan kayıt ve esas defterlerinin zapt ve tahriri vazifesi ile mükelleftir.

Madde 12 - Müesses, amil, tabii azaların evvelen hüviyetlerini, saniyen ikamet mahallerini, salisen duhul tarihlerini, rabian taahhüt ettikleri aylıkları, hamisen cemiyetin maksatlarından birinin husulü için deruhte eyledikleri vazifeleri sırasıyla kaydetmek katib-i umuminin cümle-i vezaifindendir.

Madde 13 - Resmi mühür bir kutu içine konularak reis veyahut reis vekillerinin biri ile katib-i umumi ve bir aza taraflarından mühürlenecek ve bunlardan ikisi hazır bulunmadıkça açılamıyacaktır. Hiç biri bulunmadığı takdirde hey'et huzurunda da açılabilir.

Madde 14 - "Hey'et-i İdare", muhasip, katip ve veznedar ve sair memurların muamelatını her zaman teftişe selahiyettardır. Muhasebeci ve veznedar tarafından tanzim olunacak şehriye, varidat ve masarifat cetvelleri mumaileyhimanın muvecehesinde bir reis vekili ile iki aza tarafından usulü cibayet ve masrafla tevfikan tetkik edildikten sonra meclis-i idarenin tasdikine arzedilir ve badeddasdik bir suret-i musattakası cemiyet salonuna talik edilir.

Madde 15 - "Hey'et-i İdare" hitam müddetinden bir ay evvel umumi hey'et-i içtimaa davet eder.

Madde 16 - "Hey'et-i İdare" bir sene zarfındaki icraatını (muntazamman) rapor ile vuku bulan varidat ve masarifatını mübeyyin bilançosunu hey'et-i umummiyeye arzeder.

Madde 17 - Reis vekillerinden biri ile katib-i umumi, muhasip ve veznedar muvazzaf olacak ve her gün cemiyette isbat-i vucut ederek müracaatı kabul ve hariçle teması muhafaza ve idame edecektir.

Madde 18 - İdare memuru: aza-yı cemiyetten muvazzaf olarak tayin edilecektir. Cemiyet dahilindeki eşyanın muhafaza ve yegân yegân tesbit-i defter edilmesi, dahil-i cemiyette zapt ve raptın temini, sarfiyatın makbuzu alınmak ve muhasebeye tevdi olunmak üzere icrası, devirdeki takibatın ifası, zevatın kabulü, eyyam-ı resmiyede

teşrifatın yapılması ve rasimelerin idaresi vezaifinden ibarettir. Cemiyete ait eşyanın suret-i hıfzı talimatname-i mahsus ile mukayyettir.

ŞUBE TEŞKİLATI

Madde 19 - Cemiyetin Kürtlerle meskun her vilayet, liva, kaza ve haiz-i ehemmiyet nahiye merkezlerinde birer şubesi vücude getirilecektir.

ŞUBE HEYET-İ UMUMİYESİ

Madde 20 - Şube mulitinde bulunan her nevi azadan teşekkül eder. Zaman ve mekan içtima bir hafta evvel vesait-i aleniye ve mümkine ile ilân edilir. Vakt-i muayyeninde içtima eden zevat heyet-i umumiye itibar olunur.

VAZİFESİ

Madde 21 - Hey'et-i İdarenin tekifatını bir senelik hülasa-i hesabiyeyi tetkik ve tezekkür ve icraat mazbatasını istima ve münakaşa ve tasdik eyler. Hey'et-i İdare-i cedideyi nizamname-i esasinin 18'nci maddesi mucibince intihap eyler.

Madde 22 - Hey'et-i Umumiye esna-yı içtimada içlerinden bir reis ve bir reis-i sani iki katip intihap eylerler. Kararlar sülüsan-ı ekseriyetle ittihaz edilir. Reyler hafidir.

ŞUBE HEY'ET-İ İSTİŞARESİ

Madde 23 - Merkez-i Umumide teşkil olunacak veçhile her şubenin bir hey'et-i istişaresi vardır. Aynı şerait ile intihap edilen mezkur azalar nizamname-i dahilinin 3'ncü maddesindeki vezaifı ifa eylemekle mükelleftir.

ŞUBE HEY'ET-İ İDARESİ

Madde 24 - Reis, reis vekili, katip, muhasebeci ve veznedar ve idare memuru ile bunlardan maada 3 ila 6 azadan ibarettir. İntihabatta nizamname-i esasinin 3'ncü maddesi nazarı dikkate alınır. Vazifeleri nizamname-i esasinin 6 - 13'ncü maddelerinde tayin edilmiştir.

ŞUBELERİN VEZAİFİ

Madde 25 - Her şubenin iki türlü vazifesi vardır, biri vezaifi esasiyesidir ki bu da merkezlerinde mütemekkin Kürtlerin ilmen, ahlakan ve ruhan teali ve terakkisine mevizeler, konferanslar, müsamereler tertibi suretiyle hizmet etmek ve tamimi maarif için dinî ve içtimaî risaleler neşrettirmek, muhtac-ı muavenet olanları himaye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şubenin sene-i maliyesine göre muavenet-i nakdiyede bulunmak ve Kürtlerin akvam ve meleli saire ile hüsnü amizeş ve münasebatını idare etmektir.

Madde 26 - Vezaif i umumiye ve resmiyesi ise merkezden tebellüğ edecegi tebligatı infaz ile efrat ile merkez beyninde vasıta olmak ve ahvali umumiye ve mahalliye hakkında her ay munı.azaman merkeze bir rapor ita-yı malumat eylemekten ibarettir.

Madde 27 - Şuabat vezaif-i esasiyesini ifa için nizamname-i esasinin mevadd-ı mahsusasını nazan dikkate alır. Vezaif-i umumiyesi için de merkezden irsal olunacak talimat ve tamimname ve beyanname ve telgraflara tevfikan icra-yı hareket eder.

Madde 28 - Şuabat, müesses ve idare azasını esamisini akibi teşekkülündc merkez-i umumiye bildirir. Her dört ay nihayetinde mamüfredat irat ve masarü'atını mübeyyin bir bilanço ile hasılatı safiyesinin nısfını merkeze alıkoyarak nısfı diğerini merkez-i umumiye irsal eyler.

KONGRE

Madde 29 - Her sene mayısın onbeşinde Dersaadette merkez-i umumide in'ikat eder. Hey'et-i idare azası ile o nisbette Hey'et-i Umumiye ve istişare azalanndan ve cemiyete mensup gazete murahhaslanyla her şubeden gönderilecek ikişer murahhastan ibaretter. Kongrelerde aza olacak zevatın behemahal 25 yaşım ikmal etmesi şarttır.

Madde 30 - 15 Mayıs'ta merkez-i umumide isbat-ı vücut eden aza ve murahhaslar ile kongre teşekkül etmiş addolunur ve içtimaa başlar.

Madde 31 - Kongre ilk içtimaında bir reis-i evvel, iki reis-i sani iki katip intihap eyler. Hey'et-i İdarenin bütün icraatı ve bir sene evvel umumi hey'et tarafından karar altına alınan maddelerin icra olunup olunmadığını tetkik eyler. Cemiyetin esasat-ı milliye

ve içtimaiyesini takrir ve tesbit eyler. Lüzum görürse program ve nizamnameyi tadil eyler. Hey'et-i umumiye tarafından teklif edilen mevat ve şuabattan irsal edilen layihalarla azadan herhangi biri tarafından vukubulacak tekalif hakkında ittihaz-ı karar eyler.

MEVADD-I ŞİTA

Madde 32 - Cemiyet milletin vahdet ve teâlisi esası üzerine müessis olup ananat-ı milliye ve terbiye-i İslamiye ve medeniye ve milliyeye hörmet beynelekrat ittihat ve müveddet-i idame edeceğinden cemiyetin her ferdi temini infakı için bu esbaba karşı kendisini intiba'a vazifedar addetmelidir.

Madde 33 - İşbu nizamname-i dahili; cemiyetin tarih-i teşekkülü olan 6 Teşrin-i sani 333 tarihinden itibaren Hey'et-i İdare tarafından ittihaz edilen kaffe-i mukarrerata da şamildir.

Madde 34 - Şuabata gönderilen mühürlerin merkez-i umumide bir tatbik defteri bulunacak ve daima kontrol altında bulundurulacaktır.[296]

[296] Kürdistan Gazetesi, 1. Sene, Adet 7–8, Şaban 1335 (8 Mayıs 1919)

EK–4*

Birinci Dünya Savaşı'na katılan ve çoğunluğunu Diyarbakırlı subay ve yedek subayların oluşturduğu bir grup. En solda ayaktaki sivil giysili kişi Kadri Cemilpaşazade. Yerde uzananlardan soldaki ise Ekrem Cemilpaşazade.

*Ekler'de gösterilen ilk sekiz fotoğraf, Cemilpaşazade ailesinden Reşid Cemiloğlu'ndan temin edilmiştir.

EK–5

Birinci Dünya Savaşı yılları. Sağdan ikinci sıradaki Kadri Cemilpaşazade.

EK–6

Kadri Cemilpaşazade'nin muhtemelen Suriye'ye gittiği ilk yıllarda çekilmiş bir fotoğrafı.

EK–7

Suriye'nin Tedmür kentinde sürgünde kalındığı yıllar. Soldan sağa: Celadet Bedirhanzade, Kadri Cemilpaşazade, Ekrem Cemilpaşazade (10.07.1937).

EK–8

Suriye'deki sürgün döneminden.

Soldan sağa: Celadet Bedirhanzade, Kadri Cemilpaşazade, Ekrem Cemilpaşazade.

EK–9

Suirye yılları. Öndekilerden solda Kadri Cemilpaşazade, sağda ise Ekrem Cemilpaşazade oturmaktadır

EK-10

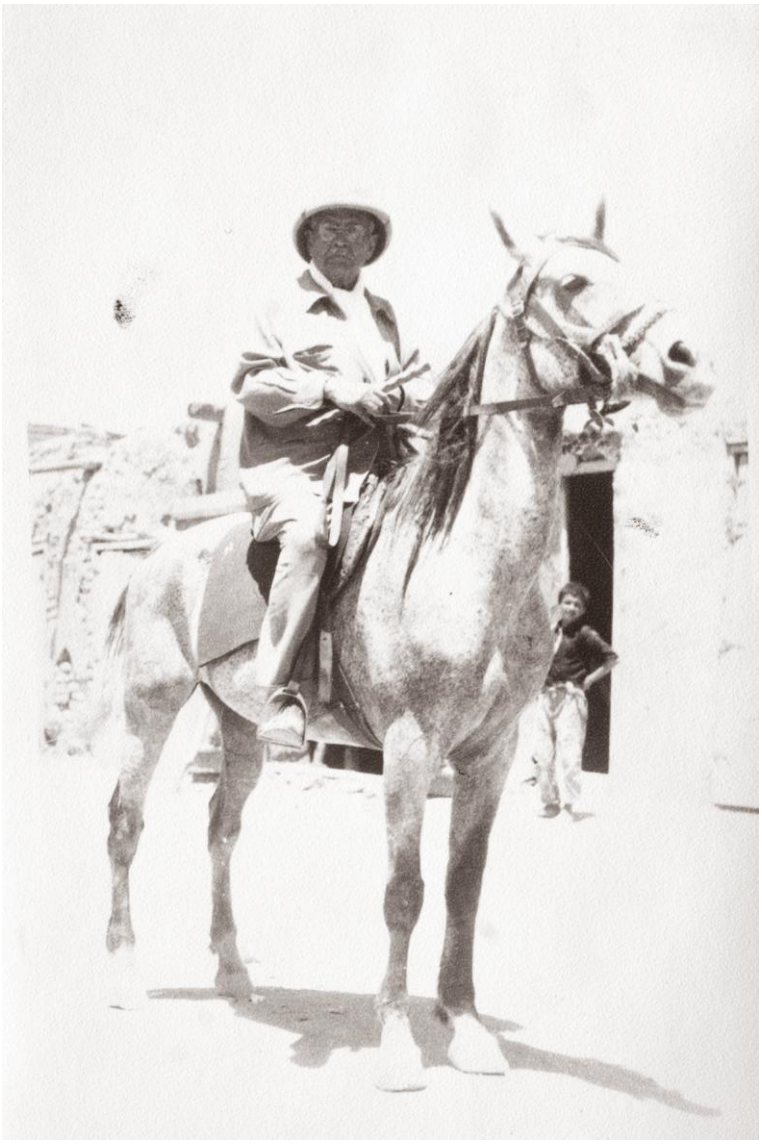

Kadri Cemilpaşazade'nin Suriye yıllarına ait bir fotoğrafı.

EK–11

Kadri Cemilpaşazade’nin yaşamının sonlarına ait bir fotoğrafı.

EK–12**

Irak’ın kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi’nin merkezi Erbil’de düzenlenen ‘Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ailesini Anma Etkinlikleri’ dolayısıyla Erbil Sami Abdurrahman Parkı içinde yapılan anıt. Cemilpaşazade ailesinden Kadri Cemilpaşazade’nin da aralarında bulunduğu 7 kişinin büstünün yer aldığı anıtın ortasında ailenin kurucusu Ahmet Cemil Paşa'ya yer almaktadır. Ahmet Cemil Paşa’nın solundaki büst ise (sağdan üçüncü sırada) Kadri Cemilpaşazade’ye aittir.

**Ekler’deki bu son fotoğraf festivale konuşmacı olarak katılan Ramazan Pertev’den temin edilmiştir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR, DERGİLER, TEZLER, MAKALELER

Abdulhaluk Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990

----------, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı,* Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1986

Abdullah Cevdet, "Hetavi Kurd Gazetesi Yazarlarına", Hetavi Kurd, İstanbul, no.1 (Teşrin-i evvel 1329/23 Zilkade 1331 [1913])

Abdullah Özkan, *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*, C. I, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2005

Abdurrahman Arslan, *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919–1923),* Doz Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1991

Ahmet Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları,* Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996

Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004

Ahmet Özer, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler,* Hemen Kitap Sis Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2010

----------, *Doğuanadolu'da Aşiret Düzeni*, Boyut Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 1990

Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918–1958,* Doz Yayınlan, İstanbul, 1992

Ahmet Süreyya Özgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark istiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul. 2002

Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990

Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler, Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler,* Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004

Ali Sarısu, "Silvan ve Hazro'da Derlenmiş Anılar, Belgeler", *KARA-AMİD Dergisi,* S. 15, Diyarbakır, 1981

Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,* Göçebe Yayınları, 1997

Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı,* Fark Yayınları, Ankara, 2006

Altemur Kılıç, *Titrek Pusula 19. Yüzyıldan Günümüze Kürdistan Hayali,* Timaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1999

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915–1919), C. II, Kaynak Yayınlan, 2. Basım, İstanbul, 1999

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 1918–1937, Derl. Nimet Arslan, Nimet Unan, 2. Basım, C. I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959

Ayhan Aydın, *XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki İsyanlar,* H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998

Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme,* Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 1988

Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığında II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası,* Orkun Yayınları, İstanbul, 1983

----------, *Sultan Abdülhamid Dönemi Doğu Anadolu Politikası,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987

Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme,* C. II, Çev. H. D. ve A. S., Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1976

Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı,* Sel Yayınları, İstanbul, 1955

Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük (1787–1923),* Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007

Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Ant Yayınları, İstanbul, 1997

Celile Celil, *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı Kürt Aydınlanması,* Rusçadan

Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000

----------, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler XIX. Yüzyıl,* Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

----------, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması,* Türkçeleştiren: M. Aras, Peri Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1998

Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2001

Cemil Gündoğan, *1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Said Ayaklanmasına Etkileri,* Komal Yayınları, İstanbul, 1995

Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum,* 2. Basım, yy, Ankara, 1946

Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'ın Faaliyetleri,* Kaynak Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2004

Diyarbakır Salnameleri, C. I, 1286–1323 (1869–1905), Salname-i Diyarbekir; 1286 h. [1869–1870], 1287 h. [1870–1871], 1288 h. [1871–1872], 1289 h. [1872–1873], (Latin harflerine çevrilmiş yeni baskı), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999

Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e,* Tekin Yayınevi, Üçüncü Kitap, Ankara, 1991

----------, *Türkiye'nin Düzeni-Dün, Bugün, Yarın,* C. II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1974

Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1946

Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim–4: Kurtuluş Savaşında Kürt Politikası,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı,* Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969

E. W. Charles Noel, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü,* Avesta Yayınevi, İstanbul, 1999

Ekrem Cemilpaşazade, *Muhtasar Hayatım,* Brüksel Kürt Enstitüsü Yayınları, Brüksel, 1989,

Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005

Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri (1920–1927),* Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1998

----------, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Ercan Kitabevi, İzmir, 1986

Erol Kurubaş, *Başlangıçtan 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu,* Ankara, 1997

Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),* Eylem Yayınları, Ankara, 2008

Faik Bulut, *Ahmedi Hani'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası,* Tümzamanlar Yayınları, İstanbul, 1995

----------, *Dar Üçgende Üç İsyan: Kürdistan'da Etnik Çatışmalar,* Belge Yayınları, İstanbul, 1992

----------, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları (Devlet ve Parti Raporları, Yerli ve Yabancı Öneriler),* Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998

Feridun Ergin, *Kemal Atatürk,* YEKV Yayınları, İstanbul, 1978

Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü,* Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2003

Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912–1931),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1997

Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri (15. yy.dan Günümüze),* çy, Orfeus Yayınları, Stockholm, 1986

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü,* Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999

Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler,* Komal Yayınları, İstanbul, 1992

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu -Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* Eren Yayınları, İstanbul, 1993

Halil Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi,* TKAE, Yayınları, Ankara, 1982

Hamit Bozarslan, *"Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1889-2000" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* Ed.: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Hasan Cemal, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003

Hasip Koylan, *Kürtler ve Şark İsyanları, I. Şeyh Said İsyanı,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946

Hayati Hazır, "Demokrasilerde Etniklik Sorunu ve Türkiye Açısından Tartışılması", *AVRASYA Dosyası,* C. III, S. 4, Asam Yayınları, Ankara, 1996

Hayri Başbuğ, *Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri,* TKAE Yayınları, Ankara, 1984

İbrahim Ethem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği,* Kömen Yayınları, Ankara, 1977

İbrahim Kafesoğlu, *Türk-Bozkır Kültürü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları, Ankara, 1987

İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı,* Med Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 1992

İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu,* Genelkurmay ATASE Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1984

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006

İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924–1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Haz. N. Bilal Şimşir, Ankara, TTK Basımevi, 1991

İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu,* Yurt Kitap-Yayın, Birinci Baskı, Ankara, 1991

----------, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller,* Yurt Yayınları, Ankara, 1992

----------, *Kürtlerin Mecburi İskânı-Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama Alanı 1*, Yurt Kitap Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1991

İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,* 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1974

İsmail Dursun, *"Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri",* Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006

İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti,* Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1991

Kadri Cemilpaşazade (Zinar Silopi), *Doza Kürdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları,* Sadeleştirerek ve Notlayarak Yayına Hazırlayan: Mehmet Bayrak, Öz-Ge Yayınları, İkinci Basım, Ankara, 1991

Kamuran Gürün, *Savaşan Dünya ve Türkiye,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986

Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası,* Haz. Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1994

----------, *Kürt Meselesi,* 2. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1995

----------, *İstiklal Harbimiz,* Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969

Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Coğrafya-Tarih-Edebiyat,* Deng Yayınları, İstanbul, 1992

Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* İmge Kitabevi, İstanbul, 1967

Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi,* Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997

Kerküklü Necmeddin, "Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti ve Kürtlerin Makam-ı Hilafete Hizmetleri," Roji Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), İstanbul, no. I (14 Recep 1331/6 Haziran 1329 [1913]

Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük,* Çev. Hamit Zübeyir Koşay, TKAE Yayınları, Ankara, 1993

Leonard Mosley, *Petrol Savaşı,* E Yayınları, İstanbul, 1975

Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* Sander Yayınları, İstanbul, 1966

Lucien Rambout, *Kürdistan (1918–1946),* Komal Yayınları, İstanbul, 1975

Malmisanij, *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2000

----------, *Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği,* Avesta Yayınları, İstanbul, 2004

----------, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği: Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti (1912–1922), Avesta Yayınları, İstanbul, 2002

----------, *Said-i Nursi ve Kürt Sorunu,* Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1991

----------, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusçuluğu (1900–1920),* Vate Yayınevi, İstanbul, 2010

Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,* İngilizceden Çev. Remziye Arslan, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 2003

----------, *Kürdistan Üzerine Yazılar,* Çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1992

----------, *Osmanlıcılıktan Ayrılıkçığa, Şeyh Sait Ayaklanmasının Dini ve Etnik Arka Planı,* Çev. Levent Kafadar, yy, Berlin, 1984

Mehlika Altok Kaşgarlı, *Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler,* Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991

Mehmet Bayrak, *Açık-Gizli/Resmi Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri,* Birinci Basım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1994

----------, *Said-i Nursi ve Kürt Sorunu,* Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1991

----------, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne, Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar,* Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993

Mehmet Eröz, *Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987

Mesud Fânî Bilgili, *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri,* Çev. Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993

Mesut Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi,* C. I, Doz Yayınları, İstanbul, 2003

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931),* Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1981

Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı,* Bilgi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994

Mevlanzade Rıfat, "Sayın Hetawi Kurd Gazetesi Kurucularına", Hetavi Kurd, İstanbul, no.2 (4 Muharrem 1332/21 Teşrin-i sani 1329 [1913])

Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919),* İstanbul, 1989

----------, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919),* TKAE Yayınları, Ankara, 1988

----------, *Musul Kürdistan Sorunu,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1995

Musa Anter, *Hatıralarım*, İkinci Basım, Yön Yayınları, İstanbul, 1991

Mustafa Akif Tütenk, "1919 Mayısında Diyarbakır'da Kurulan Milli Cemiyet ve Toplantıları", *KARA-AMİD Dergisi,* S. 2–4, Diyarbakır, 1981

----------, "Diyarbekir'in Son 60 Yıllık (1892–1952) Vak'aları", *KARA AMİD Dergisi*, S. 3–4 1956–1958

Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek,* Doğan Kitap, İstanbul, 2006

Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)* Tam Metin, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003

M. Emin Bozarslan, *JİN*, Kürtçe-Türkçe Dergi, C. I, Deng Yayınevi, Uppsala, 1985

M. Naci Bostancı, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik,* Doğan Kitapçılık, 1. Baskı, İstanbul, 1999

M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997

----------, *Kürdistan Tarihinde Dersim,* İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004

M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923),* Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1989

M. A. Gasaratyan ve M. S. Lazarev, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi,* Jina Nu Yayınları, Stockholm, 1991

M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Dönemi,* Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981

----------, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

Naci Kutlay, *Anılarım*, Avesta Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1998

----------, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler,* Peri Yayınları, İstanbul, 2002

----------, *İttihat-Terakki ve Kürtler,* Fırat Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1991

----------, *49'lar Dosyası,* Fırat Yayınları, İstanbul, 1994

----------, *Kürt Kimliği Oluşum Süreci,* Belge Yayınları, İstanbul, 1997

Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* yy, Ankara, 1892

Necmettin Büyükkaya, *Kalemimden Sayfalar,* Vate Yayınları, İstanbul, 2008

Nureddin Zaza, *Bir Kürt Olarak Yaşamım,* Peri Yayınları, İstanbul, 2000

Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu,* Yeni Şafak Yayıncılık, İstanbul, 2003

Ömer Celâl SARÇ, *Ziraat ve Sanayii Siyaseti, (Ziraî ve Sınaî İktisat),* İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Arkadaş Matbaası, İstanbul. 1934

Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919–1926,* A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1978

Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası,* Adak Yayınları, İstanbul, 1979

Reşat Hâllı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),* Genelkurmay Harp Dairesi Yayınları, Ankara, 1972

Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması,* Avesta Yayınlan, İstanbul, 1998

----------, *Unutulmuşluğun Bir Öyküsü Said-i Kürdi,* Fırat Yay. İst. 1991

Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

R. Mehrdad Izady, *Bir El Kitabı- Kürtler,* Doz Yayınları, İstanbul, 2004

R. Yaşar Büyükoğlu, *Milli Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu (30 Ekim 1918–20 Ekim 1921),* Form Matbaacılık, Gaziantep, 2006

Safiye Dündar, *"Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları",* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006

Sadık Kemal Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler,* Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998

Sevda Alankuş Kural, "Medya'da Öteki: Türbanlılar ve Kürtler", *TOPLUM VE BİLİM Dergisi*, S. 67 Güz, 1995

Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* Türkiye İş Bankası Yayınları, Cilt I, İstanbul, 1992

Suat İlhan, *8'inci Kolordu Bölgesindeki İsyanlar,* Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1971

Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003

Şehitlerimiz: Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998

Şerafettin Yamaner, *Misak-ı Milli ve Musul,* Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2000

Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895–1908,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Anıları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet,* Nehir Yayınları, İstanbul, 1990

Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* C. I-II-III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998

----------, *Atatürk ve Diyarbakır,* Dicle Üniversitesi Yayını, Diyarbakır, 1981

----------, *Doğumunun 100. Yılında Süleyman Nazif,* Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara, 1970

----------, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı", *ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ Dergisi,* C. 2**, S.** 5, Mart 1986

----------, "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar", *KARA-AMİD Dergisi,* S. 15, Diyarbakır, 1981

Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam İsmet İnönü,* I. Cilt, 1884–1938, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966

Şeyh Ali Rıza Attar, *Kürtler*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004

Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988

Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu,* Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yayınları, İstanbul, 1970

----------, *Kürt Sorunu,* Haz. Vedat Şadilili, Kamer Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1998

Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınlan, Ankara, 1999

Taha Akyol, *Ortak Acı, 1915 Türkler ve Ermeniler,* Doğan Kitap, I. Baskı, İstanbul, 2009

Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Su Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2001

Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,* Başnur Matbaası, Ankara, 1970

Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919–1946,* Doğan Yayınevi, Ankara 1971

Tanıl Bora, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar", *BİRİKİM Dergisi,* S. 71–72, Mart-Nisan 1995

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* Cilt I-II-III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984

Tuncer Topur, *Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul, 2004

Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987

Turgut Özakman, *1881–1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Açıklamalar, Kaynaklar, Temel Belgeler ve Devrim Yasaları,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999

Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Haz. Bahaiddin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzıoğlu, Abdülhaluk Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924 1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972

Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası,* İkinci Basım, Tekin Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul, 1993

----------, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925,* İkici Basım, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991

Uluğ iğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986

Vedat Şadilili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar,* C. I, Kon Yayınları, Ankara, 1980

Veli Fatih Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923–1995),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999

Veli Yılmaz, *Siyasi Tarih,* Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998

Viladimir Minorsky, *Kürtler*, çy, Koral Yayınları, İstanbul, 1992

William Aegleton, *Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1946,* Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1990

Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980), Cilt I, Haz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, Doğan Yayıncılık, İstanbul

Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları,* Öteki Yayınevi Ankara, 2000

Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999

Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar,* Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992

Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi,* Faisal Finans Kurumu Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1986

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* C. I, Ks. İ.T.T. Kurumu Yayınları, Ankara, 1963

Yves Ternon, *Ermeni Tabusu,* Çev. Emirhan Oğuz, Belge Yayınlan, İstanbul, 1993

Ziya Göğem, *Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884–1953),* C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954

Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* Haz. Şevket Beysanoğlu, Birinci Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1992

ARŞİV BELGELERİ VE GAZETELER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

—Sicil-i Ahval Defteri

—Osmanlı Devlet Salnamesi

Vakit Gazetesi, İstanbul

RÖPORTAJLAR

Reşid Cemiloğlu

Mahmut Beğik